

Історія столичного града
Коростеня

Віталій Скуратівський

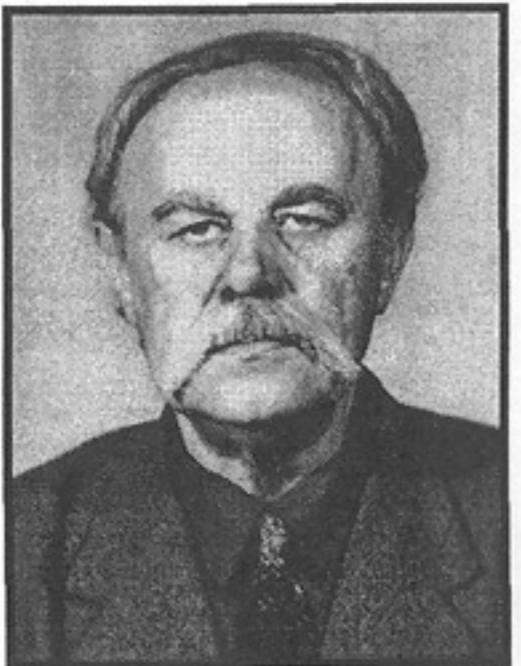
Віталій Скуратівський

ІСТОРІЯ СТОЛЬНОГО ГРАДА КОРОСТІНЯ

2005

СЛОВО ДО ЧИТАЧА

ББК 84 УКР 6

Скуратівський В. І.

“Історія столичного града Коростеня”. - Коростень:
«Тріада С», 2005-168 с.

ISBN 966-96156-4-1

ISBN 966-96156-4-1

© Скуратівський В. І. текст, 2005
© “Тріада С”, обкладинка, 2005
© “Тріада С”, 2005

Цю книжку видано за кошти міської ради і за сприяння міського голови Володимира Москаленка до 1300-річчя Коростеня уже після смерті її автора Віталія Івановича Скуратівського, певтомного дослідника давнини. Останнім побажанням Віталія Івановича було видрукувати твір без змін і суттєвих виправлень. Тому просимо читача не судити його, докопуючись до істини. Можливо, не всім сподобається зміст книги, її довершеність та стиль викладу, не всі погодяться з її історичною достовірністю, проте ніхто не зможе заперечити того, що її автор прагнув заповнити «білі» і «чорні» плями історії.

Близько тридцяти років Віталій Іванович безкорисливо збирал матеріали для цього унікального видання. Він відвідав десятки міст, побував у багатьох бібліотеках, музеях, архівах, перечитав праці десятків вітчизняних та зарубіжних істориків, зустрічався з очевидцями не так уже й віддалених у часовому вимірі подій, спогади яких знайшли своє відображення в книзі.

Прагнучи передати своїм сучасникам почуття самоповаги, гордості за древлянське походження, вміння по-новому осмислювати історію, бажання позбутись стереотипів, автор відкрив нашу минувшину такою, якою сам її бачив.

«Історія – це священна книга, дзеркало буття і заповіт пращурів своїм нащадкам. Адже кожне покоління передає наступному свій досвід, досягнення, а разом з ними – свої помисли і мрії на майбутнє. Ось чому наші вороги позбавляли нас передусім історичних коренів, без яких народ, як могутній дуб без соків матері-землі, чахне і гине... »

«Завершуючи свої роздуми про історичну пам'ять, ми не претендуємо на істину в останній інстанції. Але й наведені версії не варто відкидати. Хоча наша думка не завжди співпадає з теоріями академіків, та це не означає, що тільки їхня точка зору – дух часу і слово істини», – такими словами закінчує своє дослідження В. І. Скуратівський. І в цьому, вважаємо, є щось інтригуюче, що, сподіваємося, підкупить читача своєю безпосередністю.

Катерина САТЯЄВА,
секретар міської ради.

ЛЮБІТЕЛЯМ СЛАВИ НАРОДУ

Ще древні римляни вважали Історію вчителькою життя. Ось чому її не варто сприймати з голосу, а слід занурюватись в глибини, як у купель, пити, як воду в пустелі, й любити з бідою і радістю, вигадками і правдою порівну. З великим і ганебним разом, вчитися у неї всьому найкращому, що є у людства. Історія – це священна книга, дзеркало буття і заповіт пращурів своїм нащадкам. Адже кожне покоління передає наступному свій досвід, досягнення, а разом з ними – помисли і мрії на майбутнє. Ось чому наші вороги позбавляли нас передусім історичних коренів, без яких народ, як могутній дуб без соків матері-землі, чахне і гине.

Важко оповідати про перші кроки після народження великого народу, який ніби та дитина, піднята з колиски своєю ж могутністю, набирається сил для майбутніх звершень. Тим більше, на противагу дослідникам, які писали історію народу України на основі давніх літописів, добряче відредагованих Рюриковичами, що підганяли її під себе, намагаючись себе видавати за помазанників Божих. Тому і бачать вони наш родовід у Київській Русі. Не відаючи, що ще за три століття до князя Олега під співи стріл і дзвін мечів викохалася склавинська держава Русь, вої якої заполонили Фракію, Дакію і Македонію. Звідти вони привели понад сто тисяч бранців, створивши з них буферну зону поселень у верхів'ях Горині і Тетерева.

В результаті воєнної експансії на північ прип'ятські пра-праполіщуки змішалися з балтами і стали батьками білорусів, а пізніше внаслідок просування на заселену фінськими племенами Верхню Волгу почали формувати і росіян.

Образно кажучи, білоруси і росіяни походять від українського батька-воїна та балтської і фінської матерів. Саме тому їх не можна вважати братами українців, які, ми вже бачимо, їм доводяться батьками.

Чи не про таке верховенство пращуруків свідчить наявність поселень, які є співзвучними із столицею древлян Коростенем у Білорусі поблизу Гомеля, в Російській Федерації – під Новгородом та Ростовом. Возвеличували Русь-Артанію (Арсанію) і хорасанські автори, починаючи від Мусліма-аль-Джармі (846 р.). Вони ж її столицю називали Артаб, тобто син верховного бога Арта, підкреслюючи цим, що на цю землю ще не ступала нога чужинця з мечем.

Археологічні і писемні матеріали неспростовно доводять: від часу появи на території Прип'ятського Полісся людського життя, воно тут ніколи не згасало. Так само не припиняється і поступ соціально-економічного та культурного розвитку населення, яке

боронило спокій предковічних могил і цим самим забезпечувало передачу у спадок нащадкам історичної пам'яті й генофонду регіону, який врешті-решт викристалізував матеріальні підмурки менталітету українців.

Народ Оріяни-Артанії, названий потім українським, вірив у світлоносного і життєдайного Дажбога, що мешкав у Синявських гаях. Тверда віра у Слово допомагала нашим предкам виховувати у собі порядність, честь і відвагу, шанобливе ставлення до старших. Тому в наших інтересах пізнати все те, щоб стати гідними спадкоємцями пращурів, якщо бажаємо продовження слави роду і народу. Порожнини історії, які сьогодні намагаємося заповнити, – це «білі» плями культури.

Пропонуючи читачам нарис про Коростень, я хочу досягти одної мети: ознайомити молодь з героїчним минулим нашого міста і славою його творців, які впродовж більш як чотирнадцяти століть тут жили, щоб боротися і перемогти час.

Віталій Скуратівський.

Література і джерела:

1. Залізняк Л. Л. Пам'ять століть. 1997, №4.

ПРАСЛОВ'ЯНИ

Про насичену подіями давню історію Древлянщини ми довідалися завдяки археологічним дослідженням Ф. Штейнгеля в 1887 р., групи В. Антоновича в 1893 р., С. Гамченка в 1888 та 1924 рр., В. Хвойки в 1911 р., І. Самойловського в 1925 р., а також працівників інститутів матеріальної культури в 1934 р. та археології в 1940 р. і довготривалої експедиції І. Русанової. Вони довели, що перші поселення на території Коростеня виникли ще в епоху мезоліту і розвивалися до сьогодення. Про це яскраво свідчать печери на правому березі Ужа із слідами тривалого заселення, залишками груболіпної кераміки, кремнієвих знарядь – різаків і кісток тварин. На протилежному березі В.Хвойка відкрив палеолітичну стоянку людини з майстернею для виготовлення кам'яних знарядь праці, шнуркової кераміки. Стосовно верхніх шарів розкопів, то вони мали в собі предмети всіх наступних століть аж до часів литовського періоду.

Ще одне свідчення на користь зазначеного – наявність у селах Поліське, Новаки і Шершні предметів епохи неоліту, в селі Каленське – кераміки Трипільської культури, а в селі Васьковичі – слідів епохи бронзи.

Дані антропології, етнографії та лінгвістики дають всі підстави стверджувати, що в досліджуваному ареалі відбувалися зародження і розвиток етногезу праслов'ян. «Мова землі», за переконанням професора І. Філевича, «говорить нам часто більше, аніж твори древніх авторів... Й давно минулі епохи, зниклі народи і культури довірили берегти пам'ять про себе. І вона зберегла та пронесла її через великі рухи і переселення».

Неозорими хашами лісів в'ятались голубими стрічками ріки Уша (Уж), Ушиця, Шестень, Білка і Синявка. Ваблять зір дзеркала озер. Захищена од північних вітрів місцевість дала притулок багатьом представникам флори і фауни. Середина Полісся була вкрита кронами дубів і в'язів, сосон і беріз, кленів і тополь, кущами ліщини і калини. Саме тому тут вільно почувалися і мали корм лосі й тури, ведмеді й кабани, сарни і косулі, куниці й сріблясті та золотисті лисиці. В ріках та озерах водилася риба, а їхні плеса облюбовали качки, гуси, лебеді. Бобри тут будували свої гаті та хатинки.

Від лісу одержали назву села: Діброва, Граби, Березівка, Калинівка, Лісівщина, Борвиця, Великий Ліс, Чигирі. Від річок, озер, боліт – Ушиця, Ушомир, Ставище, Ковбашина, Жабче. Від звірів і птахів – Білка, Лебедівка, Сарновичі, Соболівка, Солов'ї.

*Найбільший вік археологічних знахідок: по Антоновичу В. Б. – 8000 років, по Хвойку В. В. – до 20000 років.

6

Таким чином близько 10 тисяч років тому в цей благодатний і незайманий край прийшли мисливці. З кам'яної 28-метрової кручи, яку з трьох боків оточувала вода, вони помітили, що це найкраще і найвигідніше місце для стоянки. А невдовзі тут з'явилися хижі. Ще згодом сюди прийшли жінки, які й заклали основу роду.

Різної довжини палиці з гострими кремінними вістрями стали першими острогами і списами. З каменю були й ножі. Для поповнення харчових припасів, крім риби та м'яса, новосели послуговувалися і корінцями й стеблами різних рослин, ласощами з ягід.

Та минали століття. Рід, розростаючись, заселяє три сусідні прирічкові пагорби. На одному з них знайдені пристосовані під житло печери. На двох сусідніх постали великі (до 200 кв. м) огнища. У центрі кожного з них стояла піч, в якій випалювались перші виліплени руками глиняні посудини. Одразу за дверима кожної напівземлянки, поряд із сулицею на стіні, висить лук і тул зі стрілами. За стіною, у критому загоні, постукує копитом кінь. Спокій господи охороняють пси. Мисливець не тільки вбиває звіра, але й приручає його. Принесені в хлів звірі розмножуються. Так в господарстві з'явилися перші кози, поросята. До весни зберігається і насіння овочів та злаків.

За допомогою кам'яної сокири та вогню звільняються від лісу ділянки землі, на них суковаткою прокладаються борозни (бехи), в які старійшина кидає зерна проса, конопель та ячменю. Те саме роблять сусіди і тягнуться від городища Пашини. На колишніх болотах з'являються Сушки, Красне Поле...

Удосконалення засобів виробництва в землеробстві, прилучення до цієї справи вола, винайдення найпростішого ткацького верстата, а також успіхи в гончарстві привели наших пращурів до епохи Трипільської культури.

В цей час протягом двох тисячоліть (IV-II до н. е.) трипільці значно вдосконалили технологію чинбарства, кушнірства й особливих успіхів досягли в кераміці. Багатство форм і якість посуду та його художнього розпису зробили тогочасну кераміку яскравим мистецьким феноменом і засвідчили високу талановитість та потяг працярів поліщуків до краси. Провідні мотиви тогочасного орнаменту збереглися у вишиванках та килимах майстринь із сіл Пашини, Бехи, Дідковичі до наших днів.

Варто відмітити, що валетоподібні «козаки» на дідковицьких килимах, які втілюють ідею не тільки слов'янського бога РОДу, але й осетинського Not (род). Такі ж ткацькі візерунки, як, скажімо, ромб, квадрат, змійка аналогічні орнаментам на килимах Балкан, Південної Туркменії, Індії та Ірану і відповідно означають: епітет бога

*Села Коростенщини.

7

«Гора велика» – знак печатки древнього Ірану. Значення ВАР – божий трон, святилище і останній – як богиня вод, подібне шумерській Нанще.

Співставивши зображення трипільських статуеток із знаками Арнаутської культури, ви побачите їх ідентичність. Бо орнаментація трипільського посуду є ілюстрацією космогонії та міфології перших українських хліборобів.

У третьому тисячолітті до н. е. територія сучасної України стає місцем зіткнення трьох великих етносів: європейських «нордичних», євроазійських степових племен та місцевої Трипільської культури. Внаслідок цих інвазій остання не встигла сягнути свого найвищого розквіту. Проте і в такому вигляді трипільський орнамент перетворився у першу шумерську азбуку.

Друге тисячоліття до н. е. припинило довготривалу війну, розвівши воюючі ареали по своїх родинних домівках. Наступив 500-річний мир, який повернув наших пращурів від мечів до орала. Він же прискорив винайдення дерев'яної борони і мотиги, чим полегшувався обробіток ґрунту.

Період переходу Припіт'ятського ареалу до Східно-Штинецької культури вважається початком етногенезу слов'ян, як найбільш древньої народності українського Полісся.

Отже, у відповідності з даними археології та лінгвістичної географії Древлянська земля є альма-матер'ю слов'янства, звідки почалося його розселення в різні боки. Доказ цього – в усіх крайніх точках їхніх шляхів з'являються населені пункти-тезки древлянської столиці: Коростіон у грецькій Македонії, де пращури побували у 585 році, Коростин під Новгородом Великим, Коростень під Ростовом Великим. І Корсунь у Криму означає не що інше, як розкорчована місцина, де поліщуки побували у 760 році.

Однак перші кроки розселення, що були зроблені більш як три тисячі років тому, не були значними та войовничими. Воно відбувалося шляхом відселення частини роду на незаймані землі в лісостепу, де не було потреби в корчуванні лісу.

Переселенці приїжджали на облюбований старійшиною прирічковий пагорб і ставили вози колом, залишаючи в центрі майдан. Потім кожна сім'я починала споруджувати житло та господарські будівлі, створюючи поза возами друге коло – вже з обійстю та частоколу між ними. Мабуть, через наявність отої стіни-частоколу (сколот – гр.) перші поселенці таких містечок одержали від Геродота прізвисько «сколоти».

Важка праця на будівництві містечка-фортеці та на освоєнні цілини, а також повсякденна турбота про безпеку і добробут сім'ї накладали на обличчя переселенців своєрідну печать – воно було сердитим і вовкуватим, за що вони одержують вже нову назву – «скіфи» (хмурий, сердитий – гр.).

Перейменування поліських слов'ян на скіфів не може викликати заперечень і тому, що саме жителів Буго-Дніпровського ареалу Геродот називав «русідава», «корсідава» або «скіфи-орачі». Отже, їх не можна сплутати з дніпровськими праслов'янами, яких той же Геродот називав «скіфами-хліборобами» або бористенітами. Слід також зазначити, етнонім «рус» походить від діеслова «орати», а «корсідава» є не що інше, як «дія-дива», тобто сини фракійсько-слов'янського бога небес. Таким чином, новий переклад імені скіфів-орачів «русідава» є діти бога неба, яким згідно з легендою саме звідти і впав залізний плуг.

Також етнонім «рус» відповідно до старокельтського означає сонце і воду, тобто чоловічу і жіночу основи життя або сонячного божества, тобто арійці, бо син Дажбога Арій – брат древлян, які вважали себе синами Дажбога.

Ім'я Дажбог відноситься до тієї епохи первісного суспільства, коли такі поняття, як сонце, вода, небо, жінка, виражалися одним (односкладовим) словом-коренем, а саме: Да-ж-бог – Сонце-муж, а Да-на – Вода-мати, звідси: Данапр (Дніпро) – вода Перуна, Данастр (Дністер) – вода Стрибога, а Прип'ять, що до XI ст. вважалася родонаочальницею Дніпра, звалася РУС, бо текла вздовж земель трьох союзів Русів, південними кордонами яких були верхів'я Рoci й Роставиці. До речі, як зазначив академік-мово-знавець М. Марр, «ніколи за передісторичних часів етнічні назви не походили від назв річок».

Підсумовуючи, можна сказати, що тільки в такому благодатному краї, де було багато води і сонця, яке протягом дня нагрівало її так, що вона і вночі зігрівала землю, окутуючи її в туманну ковдру, сприяючи росту всього сущого, й міг народитися народ на ім'я Русь!

У сколотсько-скіфську епоху землеробство в нашім краї стає домінуючим. На зміну привізній і тому дорогій бронзі приходить залізо, яке добувається з місцевих болотних руд^{*}. Воно здійснює переворот у господарстві, військовій справі.

Металурги стали першими спеціалістами-універсалами. Саме їх – творців металу, народ обожнював, зробив легендарними. Вважалося, що підопічний бога Сварога може не тільки перетворити іржаву глину в металеву крицю, викувати з неї наральника і меча, але й вилікувати від нежиті.

Мабуть, тому ковалі стали першими волхвами. Саме чаклунство вогняного майстра відсунуло гончара на другий план, хоча його посуд, виготовлений уже з допомогою круга, став набагато якіснішим. За загальним рівнем розвитку праслов'яни у V столітті до н. е.

^{*}Болотна руда-залізняк природного походження з вмістом 18-40% заліза, яке відновлювалося з окислів при температурі понад 400 градусів.

впритул наблизилися до державності й початку священної демократії, тобто часу особливої ролі жреців. Однак поступальний рух праслов'янського суспільства зупинила у II столітті до н. е. навала сарматів. Саме ця обставина примусила прадревлян «оружье ковать» і міські стіни та Змійові вали насыпати¹. Це ж обумовило об'єднання слов'янських племен в державні союзи від Ірпеня до Дунаю.

Прадревляни зуміли не лише консолідуватися з сусідами, але й втягти в цей процес частину сарматської орди. Це були спадкоємці семиріченських саків та анатолійських хатів, з якими прадревлян зближували пращури-трипільці. Можливо, саме це єднання породило і наших богів Рода й Дажбога з індійськими Артом і Вишною, а також з єгипетським Ра. Воно ж, мабуть, породило і символ астрального «живого» вогню у вигляді свастики, що прижився у вишивках поліщуків до наших днів, як єднання сонцептических богів.

Рови, вали вздовж Древської землі

Із воїнами трьох союзів Русів,

Своїх богів і землю зберегли,

Бо вал сарматів зупинитись змусив.

Об'єднані сили праслов'ян (бузьких «спалів» і дніпровсько-прип'ятських «венедів») включилися в активну боротьбу за життєвий простір. Як свідчить у 98 році н. е. Корнелій Тацит, «венеди запозичили багато чого у сарматів, бо поширюють свої розбійницькі напади на всі ліси й гори, що височать між Певкінами (мешканці гирла Дунаю) і фенами (угро-фінські племена)».

В епоху Плінія й Тацита слов'яни зайняли в Європі землі від Ельби і Карпат до Дніпра і від Балтійського моря до гирла Дунаю. Крім того, за століття вони не тільки впоралися з наслідками сарматського нашестя, але й досягли значного розвитку і зробили крок в Черняхівську культуру. Народжена у лісостеповій смузі, вона протягом II століття н. е. поширилася від Карпат до Дніпра й від Прип'яті до Росі. Цей вид археологічної культури під впливом римської був набагато вищим за зарубинецьку, яка сформувалася на лівобережжі Дніпра – від Києва до Смоленська. Сам Київ був північним форпостом Черняхівської культури.

Правобережці першими впровадили плужне землеробство. Крім ячменю, вівса та проса, вирощували пшеницю і навіть гречку, застосовуючи трипільну сівозміну. Вони мололи зерно ротаційними жорнами та випікали хліб у печах. І жили не «звіриним способом» у норах, а окремими сім'ями в напівземлянках з глино-

¹Дослідженнями А. С. Бугая (м. Київ) визначено радіокорбонну дату побудови Великої древської стіни (6 ліній валів з ровами довжиною понад 200 км) від II ст. до н. е. до VII ст. н. е. Отже, землякам'яній вал міста Коростеня не міг з'явитися пізніше VI століття, як і найближчий Зміїв вал у с. Ушомир.

битною піччю або кам'янкою на валькованих долівках. Про все це ми довідуємося завдяки археологічним дослідженням як в районі Коростеня, так і в провінції Древлянської землі (Вікині Великі на р. Горинь і Пряжев на р. Тетерів).

Військові напади і торгівля з Римом збагатили верхівку населення, а набутий досвід князів та воєначальників при наявності об'єднаних дружин дав змогу зупинити не тільки степовиків, але й римських полководців з їхніми легіонами, що йшли на наші землі в ролі загарбників. Про це свідчать знайдені при розкопках медальйони із зображеннями імператорів Трояна, Іовіана і Костянтина Великого, якими нагороджувалися кращі центуріони, а також срібні динарії Марка Аврелія, взяті в боях під час «скіфських війн» 238 – 303 років на Волині.

Отже, скіфи-орачі є праслов'янами і їхня прабатьківщина – лісова рівнина з болотами та озерами, звідки беруть витоки ріки Балтійського моря. І саме тут (за Ф. П. Філіппом) в період підклошевих поховань розпочинається перший етап розвитку слов'янської мови. Другий – Пшеворська культура V століття нашої ери. Це стверджує і творець першого курсу історичної географії С. М. Середонін: «Це була прабатьківщина слов'янських племен, де не було іншого народу».

Готи, що в II столітті вийшли на слов'янське Повісля і торували свій шлях до Панонії, роз'єднали русичів з Римом і тим самим припинили війну між ними. Слов'яни навіть стали союзниками римлян у боротьбі з чужоземцями. Як свідчить Прокопій Кесарійський, кінна дружина слов'ян, що перебувала на службі у візантійців, врятувала Рим від готів. Це був час, коли слов'янські союзи одержали від західних авторів нові найменування. Так, готи, проходячи землями словен у Побужжі, назвали цей край Слов'янською державою *Suava Thinda*, а жителів – славинами. Дніпровці стали зватися антами, тобто крайнім народом, що був відомим в Елладі. А войовничий народ між ними готський історик Йордан знав як венедів, росоманів і роксоланів.

Росомани (відповідає сарматсько-осетинському мужі-роси), якщо судити навіть по коротенькому запису про них, демонстрували під час нашестя готів просто-таки вражаочу винахідливість і вміння зорганізуватися й вистояти в нових умовах. За цими дивовижними подіями не міг не стояти віковий досвід державності, звички управління, виняткова сміливість. Свідчення цього – своєчасний цілющий союз між готським зверхником і росоманським двором, а також невідкладна помста Германаріху з боку княжат за вбивство їхньої сестри Сунильди (прекрасної лади), відданої йому в жони, як гарантію союзницьких відносин, а не продаж в неволю.

З початком V століття слов'яни знову, тепер вже як і гунни,

пішли в землі ослабленої багатьма війнами Римської імперії. З 527 року їхні набіги стали щорічними. «Вони (венеди, анти, склавини) лютують усюди», - пише Йордан. Його доповнює Прокопій Кесарійський: «Спочатку слов'яни знищували всіх жителів. Тепер же вони... стали брати полон і відтепер відходили додому, ведучи з собою десятки тисяч невільників».

Впоратися зі всіма слов'янами візантійці не могли. Тому стали шукати нагоди, щоб переманити до себе на службу одну із слов'янських дружин. У своїй лукавій політиці Візантія використала звичні для того часу способи дипломатії: підкуп, задарювання вождів і т. ін. Саме з цією метою імператор Юстініан відправив до антів посольство зі згодою віддати їм одну із своїх фортець на лівобережжі Дунаю, а в наступному 545 році прийняв зустрічну антську делегацію, якій довелося «давати багато грошей» і виявляти «велику шану» за мир, захист кордонів від нападів інших слов'янських дружин.

Цей випадок можна вважати першим кроком слов'ян у дипломатії. На жаль, він був не на руку слов'янству, тому що став причиною війни між антами та їхніми сусідами. «І трапилося так, - відзначає Прокопій, - що в цій війні анти були переможені ворогами».

Про поразку антів (польян) від деревлян свідчить через п'ять століть й автор «Повісті минулих літ»: «По тих же роках, після смерті братів отих, поляни зазнали утисків від деревлян». А факт захоплення Києва і його перебування у залежності від деревлян засвідчує будівництво на Андріївській горі храму Дажбога і будинку намісника, які були відкопані під Десятинною церквою В. Хвойкою та П. Толочком.

Мабуть, саме ця перемога Коростеня над Києвом породила у Нестора патріотичну лютъ на лісових сусідів до такого стану, що він навіть походження етноніма «Русь» приписав варягам-Рюриковичам, хоча засновником їхньої династії був конунг ютландський, а не норманський. Та й Олег більше всього походив з Арони на острові Русів (Руяні), де за свідченнями Саксона Граматика також стояв храм Дажбога. Чи саме не це породило сумнівний шлях «із варяг у греки» - від Новгорода по Волхову, Ільменю, Ловаті до Дніпра?.. Бо насправді він проліг від норманів через острів Готланд по Західній Двіні, Лучесі, Оршиці, Березині до Дніпра, що підтверджує і слід арабських монет та наявність їх на Готланді в кількості 22 902 із 40 тисяч знайдених на всій Скандинавії.

Але повернемося до слов'яно-візантійської війни. Через сорок років переможці антів навально пройшли всю стару Елладу і компактно заселили Фракію, Іллірію, Пелопонес і Македонію, заснувавши в кінці шляху місто з ім'ям своєї колишньої столиці - Коростіон. Сучасника цих перемог русів Іоанна Ефеського

здивувало: «...люди, які раніше не наважувалися й показатися з дрімучих лісів і не знали, що таке зброя, крім двох-трьох лонхидіїв (тобто дротиків), протягом 583–585 років були господарями в землях рomeїв».

На боротьбу з невідомими Іоанну лісовими зайдами, які на думку професора Дяконова мешкали між Тисою й антами, переможець готів – цезар Тиверій підбурив, а Мавrikій натравив на русів 60 тисяч аварських латників князя Ваяна.

Багато заплатили аварам візантійці, щоб не повторилися 551–555 роки, коли Велізарій для врятування Константинополя змушеній був кидати проти русів свою гвардію і сенаторів, посаджених на іподромних коней. Вони переконували кагана, що Русь багата на золото, бо награбували його досить в землях Візантії за півторічну війну з нею.

Думаючи налякати слов'ян спустошеннями їхніх земель, Ваян розташував уздовж кордонів свою орду з тисячами кибиток і відправив до руського Давріта та сусідніх йому князів посольства з вимогою покори й обов'язку данини. На погрозу аварів Давріт відповів: «Чи народилася на світ і зігривається променями сонця та людина, яка підкорила б собі силу нашу? Не хтось нашою землею, а ми чужою звикли володіти. І так буде, доки на світі є війни і мечі». Коли ж аварські посли почали домагатися покори погрозами, русичі не стримали себе і вбили їх. Так описав цю подію Менандр Візантієць.

Скарги кагана на русів за нанесення йому образів і в той же час наявність союзу між ним і русами для війни з Візантією спростовують повідомлення літописця про підкорення слов'ян аварами. А про те, що в 626 році Константинополь штурмували разом з аварами скіфи-руси, як союзники, розповідає самовидець Ф. Синклел: «Слов'яни, побачивши, що сталося, покинули табір і відійшли, змусивши тим самим проклятого кагана йти за собою».

До цього слід додати й те, що у війні брали участь не кияни, в чому переконував І. Франко, до якого приєднуються і деякі сучасні дослідники, а слов'яни – вихідці з північної лісової смуги Східної Європи (за В. Мавродіним), бо, як завважує візантійський історик Феофан, війська прибули з Істру (а не полянського Дніпра) на безлічі довбаних лодій і заповнили Золотий Ріг.

Список використаної літератури:

1. Філевич І. П. Історія Древньої Русі. Варшава, 1896, стор. 31.
2. Березанская С. С. Советская Украина в эпоху бронзы. К., 1982, стр. 198.
3. Рыбаков Б. Ремесло древней Руси, сб. АН СССР, М., 1948.
4. Рыбаков Б. Киевская Русь. М., 1982, стр. 17-18.
5. Тацит. Германия. См. В Латышев. Известия древних писателей о скифах. ВГИ, 1949, №3, с. 222.
6. Рыбаков Б. Киевская Русь. М., 1982, стр. 34.
7. Рыбаков Б. Киевская Русь. М., 1982, стр. 40.
8. Михно Е. Поселения культуры полів поховань на п-з Правобережжі. 1949.
9. Рыбаков Б. Киевская Русь. М., 1982, стр. 41.
10. Седов В. Происхождение и ранняя история славян. М., 1979, с. 52.
11. Кухаренко В. Славянские древности I-IX веков на территории Припятского Полесья. КСИМК, вып. 57, 1955, с. 37.
12. Середонин С. М. Историческая география. Петроград, 1916.
13. Прокопий из Кесарии. Война с готами. М., 1950, с. 366.
14. Иордан. О происхождении и деяниях готов. М., 1960.
15. Седов В. Восточные славяне в VII-XIII веках. М., 1982, с. 105.
16. Иордан. О происхождении и деяниях готов. М., 1960.
17. Прокопий из Кесарии. Война с готами. М., 1950, с. 295, 298.
18. Повне зібраний літописів (далі ПЗРЛ). М., 1962, с. 19.
19. Знойко О. П. Міфи Київської землі. К., 1989, с. 205.
20. Пигулевская Н. В. Сирийские источники по истории народов СССР. М., Л., 1941, с. 140, 141.
21. Феофан. См. Мишулин О. В. Древні слов'яни. ВДІ, 1941, с. 269.
22. Византийские историки в переводе С. Дастанина. СПБ, 1860, с. 247.

ДРЕВЛЯНИ

У складі оповіді літописця про розселення слов'ян відображені народні перекази, які охоплюють трьохсотлітню (VII – IX ст.) епоху з погляду киянина Мстислава Мономаховича. Так образно підмітив російський історик В. В. Мавродін: «...розповідь літописця про розселення слов'ян на Русі – це останній акт складного процесу формування руських племен. У «Повіті минулих літ» знайшли відображення лише останні години існування племінного буття». А до цього була історія довгої і драматичної боротьби за гегемонію у Східній Європі. Саме тому багато чого з тодішніх відносин трактовано літописцем так, що й досі не завершена полеміка про місце древлян під сонцем, тобто в нашій історії.

З початком VII століття для населення Прип'ятського басейну, яке одержує ім'я древлян (що живуть у «древах»), починається нова епоха. Канули в Лету часи, коли слов'яни (за Прокопієм Кесарійським) не підкорялися одній людині, а жили в народоправстві. Удосконалення знарядь виробництва, поповнення роду прийшлими підтривали устої первіснообщинного ладу. Стара родова община поступається місцем перед новою суспільністю, яка ще поєднувала в собі риси старого і вже нового, класового суспільства. Спадком від попереднього ладу була колективна власність на землю. Але в той же час знаряддя і продукт праці виробничника складали приватну власність окремої сім'ї. Розпад родових зв'язків створював передумови об'єднання племен під владою воєначальника, який шукав собі соратників для війни. Ними ставали позбавлені долі в общинному господарстві ізгой та інші не пов'язані з виробництвом люди. Таким чином, висунення частини низових елементів родового суспільства відбувалося поряд із зміненням дружинно-князівського елемента, який відмежовується від общинників стіною.

Саме з цим процесом пов'язане виникнення «Замчища» в стольному граді Коростень. Воно було на окремому городищі (№1) і мало друге кільце стін, що відмежовували його від посаду, який мав власні зовнішні стіни та рів з водою. Зразком прикордонного сторожового селища був Хотомель на Волині. В ньому посеред городища VI-IX століть, оточеного ззовні стіною, була кругова забудова з майданом для збору віча дружинників, які й вирішували долю града без участі його жителів.

У VI-VIII століттях древлянські майстри краще за інших навчилися добувати метал і працювати з ним. Пам'ятки матеріальної культури цього періоду (1, 2, 3, 4 коростенські городища, Колодяжин, Плесенськ) – домници, ливарні й ковалальні, а також вироби з металу – сокири, шпори, наконечники списів, наральники,

рибалські гачки, поясні пряжки й різноманітні прикраси – ще одне свідчення цього на противагу Ромено-борщівській культурі Лівобережжя, бідої на металеві вироби і багатої на знаряддя з кісток, посуд грубої роботи.

Метал уdosконалив землеробство і вивільнив робочу силу для ремесла, яке стало на шлях специалізації, розподілу на види. А викремлення ремесла, за переконаннями академіка Б. Грекова, було вирішальним фактором перетворення селищ у міста.

В. Ауліх вважає, що у VI-VIII століттях формове літво прикрас, токарний верстак для виготовлення пряселець привели до товарного виробництва, яке породжує торгівлю та купців. У результаті розмежування промислового та торговельного видів діяльності і відхід їх від землеробства теж сприяли виникненню міст.

СТОЛЬНИЙ ГРАД У ДРЕВАХ

На історії Коростеня можна прослідкувати всі процеси слов'янського містобудування, оскільки древлянська столиця пройшла всі стадії розвитку, які характерні для древньої Русі в цілому.

І дійсно, до заснування стольного града древлян, як міста, на його території за даними розкопок В. Антоновича, С. Гамченка, В. Хвойки до VI століття були окремі городища (I, II, III, IV). Найбільшим (9 га) вважається четверте, розташоване на лівому березі Ужа (Уші) в районі сучасної міської лікарні. З трьох боків воно захищалося валом висотою 3,5 метра і мало дві брами. Про час його народження свідчать залишки глинняного посуду «первісної роботи» та могильник IX століття, досліджені археологом В. Антоновичем у 1893 році.

Навпроти IV, на правому березі ріки, на 28-метровій скелі під назвою «Замчище» виростало городище №1. Воно було оточене подвійним валом висотою 2,5–3,6 метра. Крім того, зі сходу його прикривало болото, а з півночі – річка Вільшанка, що впадає в Уж. Протокою (рівом) шириною до п'яти метрів вона була з'єднана з болотом, замикаючи коло.

У центрі городища стояв княжий замок, який мав третій вал висотою чотири метри з наступною поверхньою дерев'яною стіною і двома баштами з брамами. Його площа 0,5 гектара.

Під час археологічних пошуків городища у 1925 році тут виявлені залишки восьми житлових приміщень розміром 5x3 метри і знайдені складові браслетів, намистини із сердоліку, а також ножі, долота, шила, ковалські обценки, бойові сокири, наконечники списів і стріл, керамічні вироби з орнаментом слов'янського типу, виготовлені на гончарному кругу.

У нижніх шарах розкопу зустрілися фрагменти кераміки епохи неоліту з ялинковим орнаментом. Серед них знайдено гудзика з діркою напівсферичної форми й шнуром тиснутим орнаментом. Неподалік від городища в розкопаній могилі з трупоспаленням виявлено двоє пряселець до веретен з серцетового лупака й глинняне з тиснутим орнаментом, сердолікові підвіски, каблучка й срібні арабські монети. Отже, за всіма ознаками городище було прамістом Коростеня. В ньому жили державці, ремісники й купці, які займалися торгівлею з арабами.

Поряд з першим городищем, на горбі, де тепер рятувальна станція, стояло друге, найменше, площею 550 квадратних метрів. Під час розкопок, проведених у 1934 році В. Гончаровим, і в 1940 році В. Довженком, виявилося, що селище мало землекам'яний вал, частину якого становили рублені кліті по профілю валу. Через одну вони були засипані дрібним камінням, а проміжні використовувалися під житло захисників. На території городища розкопані напівземлянки (5x5,5 м) з кам'яною жаровнею в центрі й чисельним інвентарем IX-X століття (тесла, сокири, жорна і т. ін.). Поза житлом знайдені шпори, ножиці для стрижки овець, серп, обгоріле просо, фрагменти глинняного й скляного посуду. На окремих днищах гончарної кераміки були клейма майстрів.

Трете городище, розташоване на скелястій горі (біля сучасної школи №2), мало площу близько 0,6 га і було напівовальної форми. Його укріплення складалися з валу висотою до трьох метрів, перед яким був рів завширшки де чотирьох метрів і глибиною до 1,5 метра. Виїзд здійснювався на південний захід.

Під городищем є печери-гrotи, які використовувалися під житло. Розкопками встановлено наявність в цьому поселенні знарядь праці та виробів від епохи неоліту до XII століття.

Аналізуючи археологічну карту Коростеня, можна зробити висновок, що I, III та IV городища були поселеннями місцевого походження з доісторичних часів, а друге – результат розвитку слов'янського суспільства у VI-IX століттях. Саме в цей період окремі поселення були з'єднані ремісничим посадом (II городищем) і цим створено найбільший град – столицею наймогутнішого слов'янського союзу Древньої Русі.

Міста Русі, як і її державність – підсумок внутрішнього розвитку східнослов'янських племен, які вже в VI столітті були на переходному етапі. Його характерні особливості такі: початок розпаду первіснообщинного ладу і зародження класових відносин, початок політичної і культурної консолідації слов'янських племен.

Особливі географічні умови Прип'ятсько-Дніпровського Полісся, які забезпечили високий рівень його господарського життя, стали головною причиною того, що саме тут у середині I тисячоліття

виник перший політичний союз слов'янських племен. Народження східнослов'янської державності (літопис їх називає князівствами) з новим інститутом влади передбачає і появу нових центрів.

Досліджуючи історію будівництва міст, Ф. Енгельс писав: «В їх ровах – могила родового ладу, а їхні башти вже сягнули цивілізації...». Або як зазначає А. Кузя: «...розвиток державності і класових відносин стимулювало градоутворення, яке в свою чергу прискорювало феодалізацію Русі». Народжувався цей процес у «гнізді» межиріччя Прип'яті і Дністра, щоб потім поширитися на північний схід, як це сталося з близькою до блучицької хотомельсько-коростенською керамікою, поширення якої сягало Смоленська, та овруцькими прясельцями, що розсипалися від Карпат до Булгар на Волзі і від Тавриди до Новгорода.

Спершу у Древлянській землі ми бачимо на сході Колочин – в кінці Прип'яті, Микгород (Радомишль) і Приборськ на річці Ірші, Здвиженськ (Брусилів) і Грувськ на річці Здвиж; на півдні – Городок і Луку (Райковецьку). Це – укріплення-сторожі, де сиділи «лучші мужи з родами своїми».

У цей час ремісничі Коростень, Овруч, Колодяжин і землеробські Полоній, Деревич мали свою вузьку спеціалізацію й потребували об'єднання в торгово-промисловий союз на чолі з великою княжою владою, що своєю дружиною розширявала і захищала зону їхніх інтересів. Тягнулися до цього Пересопниця, Дорогобуж зі своїм словом і навіть Туров. Немає сумніву, що сюди ж линув і Дулібо-Улицький ареал, бо він не міг обходитися без сильної дружини древлянських князів, живучи на торованому шляху переселення.

Створюючи державність на Русі, древляни розбудовували і свою столицю. На початку VI століття посади навколо трьох городищ на правому березі Ужа, розростаючись за рахунок ремісників, з'єднали їх в єдиний град.

За поганськими канонами місто, як і воїн, не вважається таким, поки не опережеться поясом. Отже, стіни були магічним колом недоторканності й знаком соціального визнання. І починається велична будова. По сліду жреця храму Дажбога древляни виорюють вздовж поселень смугу ширину до шести метрів, за два метри від зовнішньої кромки якої ставлять дубовий частокіл з колод 6–10 метрів висотою, чергуючи укорочені стовпи після 2–3 довгих. Стовбури з обох боків обкладають каменем, пересипаючи кожен ряд глиною з піском. Ззовні землекам'яний вал на висоті 4–5 метрів зливається зі стіною, а з іншого боку кам'яна кладка на висоті 14,5 метра утворює вздовж дерев'яної стіни двометрову терасу для оборонців. Місцями вал-тераса був пустотілим, бо замість каменю стіну підтримували рублені в обло

кліті-житла для воїнів, а похила слугувала сходами для підняття на бойовий майданчик. У стіні коротші стовпи створювали щілини-зaborola, через які оборонці кидали в нападників каміння, дротики й стріли з луків. За стіною був глибокий рів з водою або з гострими паліями. Через рів три вежі опускали мости. Загальна довжина стін міста сягала десяти кілометрів.

За стінами столичного града випиналися вгору і прикрашали фігурний князівський терем у мереживі торців-шестигранників, схожих на кромку бджолиної вощини, і боярські хороми, «яко терем високі», надаючи древській столиці неповторної пишності.

Побачивши таке величне місто, войовничий Олег не став його брати, а домовився із спадкоємцем Діра^{*} про союз. «Певно, як пише В. Мавродін, взаємовідносини між Олегом і древлянами завершувалися лише несистематичним збором данини та участю у війнах і походах «кіївського князя».

Як зазначено вище, похід Олега на древлян закінчився без руйнації не тільки селищ князівства, але і його державності. Однак, ставши зверхником над Коростенем, він одержав відповідну владу над усіма племенами Прип'ятського Полісся, які стали складовою частиною Київської Русі.

Піднесення Олегом Києва обумовило приниження заслуг древлян, які протягом 1-го тисячоліття відстоювали і зберігали свою незалежність та землю від зазіхань сарматів і готів, аварів і греків. А все тому, що більшість дослідників за основу древньої історії слов'янства брали четверту редакцію «Повісті минулих літ», яку писав монах Нестор, а редактували Рюриковичі. Вони й знищили перші три зводи літопису. Ось з якої причини, незважаючи на велику пошукову і дослідницьку роботу О. Шахматова і В. Пархоменка, А. Насонова і М. Брайчевського, творити історію за літописами без залучень спогадів греків і хронік готів, християнських і мусульманських авторів IX–XI століть неможливо.

Читаючи, наприклад, Іоанна Ефеського, ми надибуємо на таке, що в 583–584 роках через Фракію, Дакію і Македонію пройшли з мечем не анти (поляни), бо їх автор знав під власним ім'ям, а лісові жителі, тобто древляни, які за Прокопієм Кесарійським в 546 році перемогли антив. Цей факт стверджує і наявність на Древлянщині фракійської кераміки, а також фрако-дакійської топоніміки, що смugoю йде до Тетерева. Принести їх могли сюди

*Масуді писав: Перший з слов'янських царів є цар Дір, якого В. О. Пархоменко і Х. Лов'янський вважали древлянським князем. Саме він до 870 р. за законами війни 546 р. жив і правив у Києві, де й похований. Про це свідчать розкопки В. Хвойки та П. Толочка. Перший у 1908 під Десятинною церквою розкопав храм Дажбога, а другий через 65 років поряд виявив будинок з древською керамікою. Отже, Аскольд був данником Діра і тому Масуді його не згадує.

сотні тисяч полонених, яких древляни привезли з собою у 583–585 роках і розселили на південних рубежах.

Отже, без співставлення літопису з іншими джерелами або висновок на підставі лише одного виокремленого джерела частіше є помилковим. Звідси й протилежність переконань вчених при визначенні місцезнаходження земель трьох союзів Русів та їхніх столиць, які видно з таблиці.

Три союзи Русів та їх столиці згідно з географією східних авторів	Їх розташування (на думку вчених ХХ сторіччя)			
	В. О. Пархоменко	А. П. Новосельцев	П. П. Смірнов	Б. О. Рибаков
Рус-Куява	Київ	Київ	Балахна	Київ
Ал-Славія	Новгород	Новгород	Ярославль	Переяслав
Рус-Артанія Арсанія				
Стол. Арта-Артаб Арса*	Тмутаракань 22	Білоозero 23	Ардатов 24	Родень-Родня 25

Причиною такого різного тлумачення місцерозташування трьох груп Русів (слов'янських союзів) та їх столиць, на наш погляд, слід шукати в помилках перекладів мусульманських авторів, їх відрив одного від іншого, а також нехтування окремими уточнюючими деталями, які є, наприклад, у Аль-Ідрісі. А це важливо, бо щоб написати свою «Усладу подорожуючих навколо світу» і скласти карту, він пройшов Малу Азію, Італію, Францію, Іспанію і проштудіював твори своїх попередників від Ібн-Хордадбека до Ал. Масуді.

Якщо прослідкувати шлях мусульманських караванів від волзьких булгар до Києва, то помітимо, що вони простували вздовж Оки через Рязань (А. Шахматов, В. Мавродін вважали її Арсою), Орел... І першим містом Київської Русі X століття на ньому міг бути Новгород-Сіверський (Ібн-Русте назавв Ва. іт.) З урахуванням проміжного англійського перекладу його можна читати як світле-біле-нове місто. Якщо ж взяти до уваги прямий переклад з іранської, то його назву можна читати як наказ зупинитися, що відповідає статусу прикордонного міста.

Кінцевим пунктом маршруту була перша столиця русів Куйяба (Київ), бо за ним розташована таємнича Артанія (Арсанія), в якій ніхто з мандрівників ніколи не бував, тому що там вбивають кожного чужинця. Артанійці сходять униз по воді до Куйяби і ведуть торг, але нічого не розповідають про свої справи і не

‘Слов’янський Білобог-Світовид-Род рівний іранському Арту, а Артаб – син Арта. Військова сфера даного бога розуміється як Хшасра або слов’янський Арей. Отже, його спадкоємцями є арійці-артанійці, тобто сини бога Арта, чому і місце їх поселення називається Арта.

допускають нікого проводжати їх. З Артанії вивозять чорних соболів, олово, мечі... Так писав про слов’ян Аль-Істархі в двадцятих роках Х століття.

При спробі пройти шляхом табарістанського начальника пошт Ібн-Хордадбека (846 р.) і купців з Вірменії першим градом Київської землі має бути Родень, яке Б. Рибаков вважає Артабом. Але звідси не можна спуститися водою до Києва. Крім того, вірменські купці на цьому шляху не можуть обминути і Тамані (Тмутаракань), де О. Пархоменко та М. Брайчевський розташовують Артанію. Названі автори, обстоюючи свою точку зору, зовсім не звертають уваги на вказівку Аль-Ідрісі, який повідомляє: «Град Арса гарний і розташований на укріплений горі між Славою і Куйябом. Від Куйяби до Арси – чотири переходи (38x4=152 км), а від Арси до Слави – чотири дні (76x44=304 км) путі».

Не враховують вони і повідомлення Худуд-ал-Алема про те, що землі русів розташовані вздовж течії ріки Рус, яка витікала з глибини землі слов’ян, несучи свої води у східному напрямку, торувала собі шлях по межі земель ас-Славія (бужан), ал-Арсанія (древлян) і Куйяфи – столиці русів (полян) – найближчого до мусульман міста. До речі, Венедерські (Карпатські) гори мають північний напрямок, проходять через володіння слов’ян, до краю їхньої землі і там закінчуються. Таке вільне поводження з джерелами привело до того, що колиска слов’янства – Прип’ятський ареал розчерком пера А. П. Новосельцева переноситься в район, де до X століття не мешкав жоден русич, а Волга ще не була «великої русской рекой».

Згадуючи про войовничість населення Асри, Ібн-Хаукалъ доповнює: «з Асри вивозять чорних соболів і деяку кількість рабів. Вони (руси) великі числом і вже давно нападають на суміжні з ними території Рума і накладають данину».

У сукупності всі ці дані спростовують висновки авторів північного варіанту зародження давньоруської державності (В. Мавродін, А. Новосельцев, О. Монгайт, Д. Мачинський та інші), тому що не волжани й ладожани були сусідами Візантії, а межували з нею через бузьких союзників древляни, які й воювали цілих п’ять століть. Не обходили поліщуки і киян: спускаючись по Ужу-Прип’яті-Дніпру з півночі, вони не раз і не двічі «обижали полян».

Будь-яка наука, в тім числі й історія, потребує гіпотез. Але те, що нам пропонують московські академіки А. Новосельцев і Б. Рибаков, не вписується в жодні рамки, тобто важко навіть з натяжкою назвати гіпотезами. Така «наука», наприклад, робить Житомир старшим від Коростеня, а Москву новгородець П. Золін бачить Олександрією над Танаїсом і відносить до часів Олександра Македонського. Тож не дивно, що тепер дехто сумнівається: чи не

вигадка країна Артанія? Ні, не вигадка. Але постійне місце її розташування ще не встановлене. Хоча народилася вона в українському Поліссі ще в «Троянові віки», де рівень історичного розвитку був значно вищим, ніж на берегах дикої Шексни чи Ільмень-озера, куди словени добиралися майже вісім століть, щоб після Криму і Дунаю заснувати третій Новгород.

Антropологія, етнографія, лінгвістика і писемні джерела дають всі підстави стверджувати, що древляни були найдавнішим народом з двох основних на території півдня Східної Європи східнослов'янських племен (майбутніх союзів Артанія і Куйявія). Третю групу складав союз побузьких слов'ян, який готи називали Славією. Бо так було бажано історії, щоб трійця матері Прип'яті Дніпровни і батька Сонця, зігріта їхньою ласкою, росла, стала хлопчиками-русирами, які змужніли й створили сім'ю – український народ.

Археологічні дані, а також їх кореляція з писемними джерелами дають можливість стверджувати: якщо Куйяба – Київ, то Асра Арта – Коростень. Бо лише він, а не Білоозеро, Рязань, Родень був на торговому шляху з Києва в Європу на відстані 153 кілометрів від Києва та в трьохстах кілометрах від Славії, звідки йшли галицька сіль і дорогобузьке олово.

Названий слов'янською Коростень означає «кам'яні стіни», на хорезмійських наріччях, які входили в сім'ю іранських мов, став іменуватися Арта-Артаб-Асра-Арса або Касрастан – таємничий замок духів на горі, опоясаній водою*. Саме таким його уявляли східні автори від Мусліма-Аль-Джармі (845 р.) до Аль-Ідрісі (1154 р.), бо так звучить переклад з «мови землі». Жителів міста автор «Худуда» називає морават, що за тлумачним словником С. Нафісі означає хоробрий, сильний, великудущний чоловік. І це ім'я відповідало древлянам, які любили хліборобство, знали метал і вміли битися з ворогом.

З повідомлень хорезмійців ми бачимо, що шлях їх купецьких караванів закінчувався у Києві, а вже потім товарами порядкували оптовики з Куйяби та Асри. Останні мали в Києві свій будинок з піччю та древлянською керамікою, а також храм Дажбога, що свідчить про тривалість їхнього перебування тут в доолегові часи.

Вигідно збувши віск, хутра, мечі, пружністю яких дивувався Ібн-Хордадбек, древляни купували шовки, срібло, прянощі для себе й обміну на олово, сіль та інші західні товари. Тоді з Коростеня на захід вели два торгові шляхи: «солоний» – через Галич до угрів і другий – через Червень на Krakів. При цьому частина товарів

*Іранською мовою: Касра – замок на горі, Асра – країна, Арна – канал, Арт – бог, рівний Роду. Артаб – син Арта.

осідала у бужан, як плата за дорогобузьке олово або за галицьку сіль, а частина скеровувалася до Регенсбурга.

Тісні зв'язки древлян з культурами західних слов'ян, особливо з Чехією, відчуваються на археологічному матеріалі до кінця I тисячоліття. Особливість поховань обрядів зближує древлян з волинянами і підкresлює їхню відмінність від східних і південносхідних сусідів. Про цю близькість свідчить і схожість кераміки блутицького типу, яка віднесена I. Поуликом до VII–IX століття, і поширила, починаючи від коростенських курганів з трупоспаленнями і Хотомеля, до Вісли і Влтави.

РЕМЕСЛО ДРЕВЛЯН

Із розростанням міст в них почалася спеціалізація. Так, Коростень, в якому стояв княжий двір з дружиною і жила боярська знать, став заселятися зброярами, ювелірами, усмошвецями і майстрами – «древоділами». Вони споруджували тереми, кували зброю, мудрували над виготовленням прикрас. Розвивалося і ткацтво.

У Овручі (Вручаї) на базі місцевих шиферних глин вдосконалювалося гончарне ремесло, зростали обсяги виробництва пряселець (центрічних грузил для веретен), які настільки цінувалися, що майстри мітили їх своїми символами.

Значним центром чорної металургії були Гродеськ і Колодяжин, про що свідчать виявлені археологами майстерні ливарників із сиродутними горнами і формами для литва, кричне залізо, лемехи, серпи, сокири, долота, списи, стріли, мечі та шлаки – відходи цього виробництва.

Райки, Полоній, Деревич та інші прийнято вважати землеробськими центрами, хоча й з розвинутим ремеслом. Крім різновидів зерна, там виявлені ковальські інструменти, ливарні й форми. А наявність у Райках і Троянові великі кількості озброєння, на думку В. Гончарова, свідчить про те, що ці міста виконували роль прикордонних фортець. Має він на увазі й подвійні вали останнього.

Дослідючи знахідки археологів – домници, злитки криці, проковки з них від сокири і булави до шолома і кольчуги, від меча і стріли до найменшого рибальського гачка, спеціалісти зробили висновок, що древлянські майстри опанували всі основні технологічні процеси в справі видобутку й обробки металу.

Будь-який металевий виріб розпочинався з болотної руди. Її копали, промивали, сушили, випалюванням відновлювали в ній окисли, а потім плавили в домниці й одержували крицю. Саме з неї кувалися чересла, ножі, орала і мечі, тягнулася дротянка на кольчуги й рибальські снасті. Гартуванням в мочовині козла одержували харалужну сталь.

Можна лише здивуватися з досвіду вправних умільців, прозваних сучасниками «кудесь». Їхні практичні знання, що передавалися з роду в рід, зв'язували у ланцюг причин дивовижні знахідки. Здавалося б, що може дати розпеченному металу мочовина. Та зброярі на практиці впевнилися у її чудодійній силі. Лише через багато століть науковими дослідженнями доведено перевагу гартування в аміачній купелі, яка сприяє найефективнішому теплообміну в металі й утворенню тим самим на поверхні леза меча голковидних кристалів нітріду заліза, які набагато змінюють його жало, залишаючи середину еластичною, що й надає йому властивостей пружини.

Тож не дивно, що слов'янський булат користувався такою шаною у хоросанських купців. Ремісники-ювеліри досягли довершеності в обробці золота, срібла, каменю, а також у виготовленні скла і смальти. Вони знали фігурне ливарство, чернь^{***} і скань.^{***}

Археологічні дослідження городищ і могильників Коростеня свідчать не лише про високу майстерність його ремісників, але й про їхню чисельність. Так, при розкопках некрополя, які здійснювалися у 1911 році В. Хвойкою, у кожній з 23-х курганних могил виявлені: у чоловічих – бойова сокира, ніж, срібне кручене кільце, іноді бронзова пряжка ліроподібної форми, шиферна застібка; у жіночих – до п'яти срібних скроневих кілець есовидної форми і бочковидні срібні бусинки із зернью, до 14 сердолікових бусин, по дві підвіски з сердоліку, пластинчате кільце. Подекуди біля пояса – дзвоники, ножиці, глиняний посуд.

У житлах також знайдено всі знаряддя праці, наконечники стріл та списів, зрідка – шпори, багато кераміки з клеймами на дензіях.

Враховуючи те, що в місті мешкало більше тисячі жителів, а з кожним лише в землю клалися понад п'ять предметів знарядь праці та прикрас, можна вважати, що й творців цих речей було чимало. Про масовість і спеціалізацію виробництва свідчить наявність сіл з назвами Рудня, Гута,^{****} Гамарня,^{*****} Поташня,^{*****} Ковалі, Бондарівка...

Крім землеробства і ремесла, значне місце в господарстві древлян посідало бортництво, тобто збір меду і воску від диких бджіл. Такою справою міг займатися пасічник, який поєднував у собі ще майстра-теслю та усмошвеця. Бо щоб взяти з борті 60–100 манів (ман=2,97 кг) меду, як зазначав Гардізі у своїй «Красі

^{*}Праслов'янське «кудесь» відповідає індійському «кавич» – жрець, мудрець.

^{**}Чернь – рельєфне зображення на металі, заповнене чорною пастою, яка створює фон.

^{***}Скань – мереживо з крученого срібного дроту, припаяне до основи.

^{****}Гута – місце варки скла.

^{*****}Гамарня – піч для виплавки металу.

^{*****}Поташ – осиковий попіл для виготовлення скла.

повітствованій», треба із шкіри зробити двадцятиметрового паска-лазиво, з його допомогою піднятися на дерево і дупло пристосувати під вулика.

Бортництво – тисячолітня книга матеріальної і духовної культури древлянського краю, бо давало віск – джерело освітлення і мед – здоров'я та силу народу. Адже останній – частинка сонця, а тому протягом довгої зими зігрівав мисливця й додавав наснаги матері. А ще сотова вощина була найкращою пов'язкою на рану воїна. Не обходилися без меду ні сільське весілля, ні княжий банкет. Не дивно, що продукція бортників цінувалася й користувалася попитом у купців півдня і півночі.

Описуючи Древлянщину, перс Гардізі повідомляє: «...країна слов'ян багата деревами, і живуть вони у більшості своїй серед дерев. Є в них хижі, побудовані з дерева (з рогами у вигляді воскового стільника – авт.). Багато в них там меду... І засобів для існування у них багато. Зброя, якою вони обороняються – дротики, щити, стріли, списи».

До нас з того далекого часу дійшла легенда, що під час медозбору ріка Уборт (шлях у борті – авт.) ставала солодкою від меду, який стікав з переповнених дупел прямо у воду. Мабуть, не випадково бджола є елементом вишивки рушників у селах Бехи та Дідковичі Коростенського району. І саме з Бехів доставлено у Київський музей народної архітектури борт на три бджолині сім'ї.

У часи древлян бортні угіддя клеймувалися родовими знаками, а зрубування такого знака вважалося злочином.

Як зазначалося, підвищення продуктивності спеціалізованого ремесла породило торгівлю, що в свою чергу призвело до розбудови міст на Древлянщині. Відповідно відбувалося і розшарування населення, тобто не пізніше VIII століття процес накопичення господарських і соціальних набутків створив усі передумови виникнення слов'янської державності.

ДРЕВЛЯНСЬКА ДЕРЖАВНІСТЬ

Затяжна війна з Римом та аварами, в результаті якої недоторканою залишалася лише Древлянська земля, посилювала владу князів, бо вони боронили честь і незалежність своїх співплемінників. А здобуті у ратях авторитет і маса полонених, з частини яких вирощено віддану дружину, за висловлюванням Ф. Енгельса, є «зародженням занепаду старої народної свободи». З цього моменту уособленням могутності племені стає князь, влада якого вже передається у спадок, а обслій різними службами його двір переростає в адміністративний центр.

Цьому ж сприяло і зародження міст та поділ населення на городян і селян. Бо перші, які стояли більше князя – старійшини роду, вважаються кращими. Так з'являються дві важливі ознаки держави: виокремлення публічної влади у княжих руках та його двору і розподіл підданих за місцем їх поселення. Створюється й апарат, який тримає у покорі населення значних територій та урядує ним. Зокрема, військово-родова верхівка чинить княжу раду, а терем, про що вже йшлося, стає центром управління державою. Найближчими помічниками князя є воєвода, постільний, а далі йдуть дворецький, конюший, ключник – «лучші мужі».

У цій ієрархії найвищим військово-адміністративним чиновником є воєвода, командувач дружиною. Він здійснює набір, завідує озброєнням, слідкує за вишколом воїв. Щоправда, тодішня військова організація древлян і їхніх найближчих сусідів мало чим різнилася – захисниками племені були старша і молодша дружины, які перебували на повному княжому утриманні. По суті це була каста професіоналів, яка визнавала лише трьох кумирів – світлоносного Дажбога, князя-годувальника та закони війни. Її становила сила, честь, братерство і культ предків. Дружинник мав на озброєнні меч, списа і лука з опереними стрілами. За хистом йому слугували кольчата бронь, шолом і щит. У випадку великої війни для посилення дружини скликалося ополчення, в якому десятниками і сотниками були старші дружинники. Ополченці озброювалися мечами і дротиками. Для захисту вони мали кожушану гуню і критий волячою шкурою щит, за що деякі автори й називали княжу військову рать гуннами.

Своєрідною була у древлян і військова майстерність. Їхні воєводи кохалися в зімкнутому і розсипаному строї, розвідці боем і маневрі. Та найбільше полюбляли напад із засідки. За свідченням Мавrikія Стратега, слов'яни люблять битися з ворогами в місцях, де є ліс, у тіснинах, на кручах, користуються засідками, раптовими атаками, хитростю, і вдень і вночі винахідливі. Якщо їхня легко озброєна молодь, вибрали слушну мить, із засідки нападає на наших воїнів, то поміркуй, чи багато матимеш, якщо підеш на них походом... Досвідчені вони також і під час переправ, перевершуючи у цьому всіх людей.

Велику силу, сміливість слов'янських воїнів, а також їхнє вміння скеровувати ворога на засідку і завдавати йому поразку за поразкою з фронту і тилу описує Прокопій у розповіді про битву за приморське місто Топер.

Військові перемоги древлян зміцнювали владу князя, поширювали кордони його володінь. Пресвітлий володар, зрозуміло, не міг впоратися з керівництвом значними територіями на місцях. Тому окремі землі він передає в управління своїм заслуженим соратникам. Ці підопічні правителі провінцій на вимогу князя доставляли йому

данину, а на випадок військових дій очолювали дружину. Як знак носія влади, ці ленники носили на шиї княжу гривню.

Великими повноваженнями були наділені й домашні слуги світлого князя. Так, постільний слідкував не за порядком у теремі та дотриманням палацового ритуалу, але й відав офіційними зносинами з послами інших володарів, зовнішньою розвідкою. Ключник відповідав за князівський скарб, а тому керував усіма тіунами і контролював хід збирання данини.

З формуванням держави склалося і право. На початку це були звичаї від тих часів, «коли держави не було, коли тримався загальний зв'язок, суспільство, дисципліна, розпорядок праці силою звичок, традицій, авторитетом і повагою, якими користувалися старійшини роду». Із становленням держави зростає значення вже іншого права – «Закон – отець своїх и предания». Згідно з ним вся земля вважалася власністю князя. Його найближче оточення одержувало її у вигляді подарунків або в управління без права на власність. Саме тому вважається, що «Устав і закон руський», як попередник «Руської правди», був чинним у слов'ян Дніпровсько-Прип'ятського басейну ще в доолегові часи. Бо саме на «Закон руський» опираються сторони при укладенні договорів з Візантією (ст. 5 угоди 911 р. і ст. 14 угоди 944 р.). Це були норми давньофеодального права, які розподіляли людей на вільних і челядь, «імовитих і неімовитих». Закон захищає приватну власність від зазіхань «неімовитих» і навіть виправдовує вбивство «татя» на місці злочину. Регулює він і спадкове право та процес судочинства. Не викликає сумніву, що цей Кодекс норм права був зафіксований у письмі».

Дослідуючи суспільний лад древлян цього періоду, ми побачимо, що «лучшим, нарочитим мужам» належить політична зверхність у Древлянській землі. Але було багато і вільних общинників, які «делять ниви своя и земле своя». На противагу боярському смерду чи холону цей Микула Селянинович, як і коваль, був людиною і мав право голосу на сільському вічі.

Кераміка блучацького типу свідчить про те, що до середини IX століття вплив древлян поширювався на Сіверщину до Чернігова, а на південному заході – до Дунаю (уличі більше всього були їхніми союзниками) і на сході – по Київ.

Історія становлення державності і Давньоруської держави взагалі та першості у державотворенні Прип'ятського ареалу і древлян зокрема глибоко сптворили так звана норманська теорія і сучасний зарубіжний неонорманізм. Бо вони заперечують слов'янське походження держави. Okрім того, сучасні неонорманісти вважають її творцями киян, які з 546 року перебували у залежності від древлян і хозарів, на чому наголошує навіть такий патріот-киянин, як Нестор.

Про те, що саме древляни у VIII–IX століттях воювали Тмутаракань і Сурож, свідчать кам'яні «ядра» з курганів косогів або їхніх вже слов'янських нащадків, а також трупоположення зі східною орієнтацією, які виявляються лише на Древлянщині. І посольства у 813 році на Егіну, а в 839 до німецького імператора в Інгельгейм скерували вони ж, бо це могла робити тільки сильна незалежна держава, яка вже мала свою мову і Закон руський. Мабуть, саме у відповідності з договором 839 року з Царгородом і німецьким імператором поліщуки змогли пройти з Чорного моря в Середземне, щоб у 843–844 роках збройно діяти в Андалусії Севілії.

Для цього древлянським древоділам довелося забезпечити човнами перший слов'янський флот. Це були однодеревки довжиною 6,15 метра і ширину 0,8 метра. Стовбур дуба обтисувався сокирою і всередині вибирався теслом. Опісля цього човен розпарювався і розширювався розпірками. Готова лодія мала 20 весел і вітрило з полотна висотою 15 ліктів, що давало змогу брати на борт 40 мужів.

Підбиваючи підсумки становлення слов'янської державності, слід зазначити, що доолегова «руська земля» була об'єднанням, союзом племен-князівств під зверхністю древлянського дому в особі «царя Діра», який володів і керував цим об'єднанням, сидячи в Києві разом з князем Аскольдом. Бо Олег, як князь-здобувач, не міг створити більш-менш сильної адміністрації, і землі, платячи йому незначну данину, жили своїм власним життям. Відповідно й об'єднання слов'янських племен було нетривким, а умовним: вони зберігали свою політичну владу і державного зв'язку з Києвом практично не мали. Отож як тільки Олег помер (912 р.), Ігор почав княжити, «воюя Древляни».

НОСИВ ВОВК ВІВІЦІ...

Древлянський князь, за Л. Боболинським, Д. Тупталом, Малдід (буквальне значення «найстарший князь») Ніскині, як видно з усього, не міг більше терпіти приниження від полян і після смерті їхнього правителя Олега, який оголосив Київ матір'ю градів руських, одразу ж відмовився платити обумовлену тридцять років тому данину. І врешті-решт домагається свого: після перемоги Ігоря платить данину не полянському Києву, а Свенельду, до того ж не більшу Олегової, як стверджує літописець, а по тій же куні з диму та із збереженням своєї політичної незалежності.

Світліший князь Мал (свінет-малік за Гардізі), як син Ніскині, одночасно з титулом одержав у спадок родову землю, кордони якої сягали: вздовж Прип'яті від Здвижа на сході до Горині на

заході, на півдні від верхів'я Горині, Случі до Роставиці, що відповідало 50 тисячам квадратних кілометрів. І на всій Древлянській землі був лад та спокій під наглядом дбайливого князя-пастуха, який отару беріг і землю розпасав.

Обов'язок одягати лише Свенельда і його отроків свідчить про самовизначеність древлян. Однак це не влаштовувало київську дружину князя. Тож Ігор, відаючи про одержання данини Свенельдом, пішов брати її вдруге, вже для своєї дружини, а потім і для себе, тобто став «вовком», бо двічі порушив Закон полюддя, за що й був покараний яко тать.

Читаючи вдумливо таке повідомлення літописця, можна зробити висновок, що це не слова співця Рюриковича, а епос, складений представником покривданої династії, тобто древлянином, який повстав проти князя-насильника та його дружини. Тут ми бачимо рідкісний виняток, коли загадується не лише ім'я земельного князя, який не належить до правлячої в Києві династії, але і його політична програма: варягу-вовку противставляється колектив пастухів, що творить право добром.

Логічно, що після кривавої розв'язки конфлікту військо древлян мало б іти на Київ і силою захопити його, адже дружина Ігоря занепала, а князь убитий. Але древляни віддають перевагу (на їхню думку, законному) мирному поверненню Києва древлянській династії. Отож пропонується типовий альянс: об'єднання двох династій в одну шляхом шлюбу вдови князя Ігоря з князем Малом. Цим мала бути усунена причина незгод, а древляни повернуться до управління доолегового періоду.

Вислів «і сотворим йому (княжичу Святославу) як хочемо» зовсім не означає, як вважають деякі дослідники, що його хотіли вбити. В усіх діяннях древлян немає ні підступності, ні злого умислу. Адже Ігоря вони вбили після попередження. І вид покарання йому обрано судом яко татю, застеженому на місці злочину відповідно до Закону руського.

Ольга це чудово знала. Перед нею стояла альтернатива: або підкоритися звичаєвому праву, регламентованому древлянським вічем, або довести, що князівська влада це щось вище законів Землі. Вона обрала друге – пішла злочинним шляхом, який почав торувати її чоловік. Бо трутизна влади позбавила її порядності й поваги до закону. Можливо саме за це Святослав ставився до матері з упередженістю і взяв за правило, йдучи на ворога, слати гінця з попередженням: «Іду на ви!»

*Лев Діакон. Історія, СПБ, 1820. За свідченнями Лева Діакона, Ігоря було прив'язано за ноги до двох, зігнутих до землі, беріз, а коли верхівки відпустили, вони розчахнули князя.

Отже, древляни в усіх ситуаціях чинили відповідно до права свого часу: по-перше, відправили послів, по-друге, на вимогу Ольги послали до неї своїх «лучших мужів», а вона у відповідь вчинила не один, а кілька моральних злочинів, бо жорстоко розправляється з посольствами, тим самим збільшуючи свою вину.

Трутизна влади, заміщана на крові древлян, перетворила київську регентшу в згусток зла. Вона вибухала гнівом, зустрівшись із сміливістю послів, які обстоювали своє право на волю і народовладдя зразка дому Мала для всієї Руської землі. Її бісила їхня незалежність у своїй правоті і тій силі, яка близкуче знищила гвардію Ігоря й була готова захищати Закон руський і правоборця князя Мала, який бачив свій обов'язок у служенні народу, а не Києву. Тож і вигадала вона ще одну кару для древлян. Одразу ж по знищенні посольств княгиня шле в Коростень гінця з посланням: «Ваші послі за мною ідуть, а ви наготовіте меди многі... на тризну по Ігорю». Ось чому

Мчав хашами відун до князя Мала,
Стежину росячи горючими слізми,
Щоб довести, як Ольга слів стрічала
І що створила з мужніми людьми.
Як намовляла слів на княжу шану:
Щоб їх до неї в лодії несли.
А тих принесли й кинули у яму
Живцем. Отак засипані послі.
А кращих мужів в мийню запросили,
Щоб чистими за стіл на мед прийшли.
Й лише вони зайшли, як двері причинили,
Дали вогню. І... в дим послі пішли.
Безвинна смерть послів і трунок влади
З княгині звіра Ламію^{*} зробив.
Щоб вберегти народ від злой Лади,
Відун до Мала другий день летів.
Та вмить спинився юний Коростиша,
Побачивши коня, що воду пив.
З'явився і Свенельдів син Містиша,
Який для Ольги й батька шлях стопив.
Свиснув, стріла вп'ялася Містиші в спину.
Варяжий син упав, та був живий:
Поки біг Коростиша – без упину
Вставав і падав, наче той п'яний.
– Містиша, твоя маті є древлянка,

*Ламія – чудовисько з тілом змії й собачою головою, яке пожирає плоди праці землеробів. Зажерлива і кровожерна, вона крилом-туманом затьмарює сонце, вимагаючи людської жертви.

Тож врятувати матір поспіши:

Скажи, де батько, княгиня-княнка?

– Ольга у Чопі. Батько – в Ірші.

Він враз сіпнувся й скотився до ямки

Від кореня чималої сосни,

Яка схилила віti до Синявки

Й поринула в свої останні сни.

За півгодини Коростиша в Мала

Розповідав про Ольжиних синків.

Ще за годину розвідка скакала

Шукати лігво варязьких вовків.

Під вечір корostenці вже всі знали,

Що Ольга в Немир завтра підіде.

А полк Свенельда, як вже не шукали,

Проте так і не бачили ніде.

Невизначеність з Ольгою й варягом

Позбавила спокою княжий дім.

Чомусь смерділо всюди трупним ядом.

Забракло сил у тілі молодім.

Ось вже і ніч на Коростень упала,

А він гудів, мов бджоли у борті.

З п'ятьма Мара^{**} поріг переступала,

Тримаючи червоні порти.

З-під ковдри чорної з зеленим узором

Блищали очі й мов вогонь пекли.

Комусь кивнула своїм власним зором,

Як в сіни вже і лодію втягли^{***}.

– Це тобі, княже, Києва дарунок,

Щоб не мішав йому ти на путі.

Ось випий сам увесь весільний трунок

І можеш вслід за Ігорем іти.

Свіча Мару собою допалила.

Сонячний промінь Мала розбудив.

У мозок стукало: на тризні всім могила –

У сні Відогонь^{****} бувальщину творив.

Дружина розпорощена по краю.

В столиці всього воїнів з п'ятсот.

Не маючи відомості про зграю,

Не можна залишати свій оплот.

*Синявка – річка в 5 км від Коростеня.

**Мара – божество зла, смерті.

***Літопис Переяславля Суздальського.

****Відогонь – дух сплячої людини.

Бо буде як при батьку – він в Колочин,
 А Коростень Свенельд заполонив.
 Отже, із вовком вити слід по-вовчи.
 Інакше знов життя, як у волів.
 Поки стікались вої у столицю,
 Мал відунів вже по лісах послав,
 Та розвідка знайшла тільки лисицю,
 А вовк Свенельд із стаєю пропав.
 Лише під полуценів оте вовче лігво
 Знайшов у хащі бортник Білоніг.
 Й хоча внучатко зразу і побігло,
 Однак вже темно в Коростень прибіг.
 А Ольга в Немир підійшла к обіду.
 Зустріли її тисячі селян.
 Вона без воїв не подала виду,
 Що вся горить від злоби на древлян.
 Приспані усмішкою діди і дівиці,
 Піднесли їй на рушнику хліб-сіль.
 А круг кургану слали молодиці
 Білі полотна і несли кисіль,
 Бочечки меду, браги, м'ясо в мисах –
 Всього ества на тисяч п'ять людин.
 Вже по обіді, ігрищ, бій на списках
 Все обриває клич:
 – Круши! З нами Одін!
 Ніхто не втімив, що то клич варягів.
 Та коли впали із дівиць вінки
 І кров'ю залисили замість браги –
 В зустрічний бій вступили парубки.
 Хоч і коротким був удар цих дружних,
 Все ж допоміг комусь втекти в ліси.
 Поки ж дістався Мал з полком оружних –
 Вовки нещадно посікли усіх.
 І відійшли з побоїща на конях
 З княгинею і почтом із бояр.
 Лише шатри сіріли поміж кронами
 Дубів і возик, скинутий у яр.
 Гнати їх слід у лісі серед ночі,
 Не знаючи всіх сил, Мал не спроможний був,
 Хоч помстою горіли воїв очі,
 Мусив спинити владою їх гул.
 А ще й поранені просили допомоги,
 Волаючи між мертвих родаків.

*Колочин - прикордонне місто в гирлі Прип'яті.

До ранку виросли уже кургани,
 А зранені лежали вздовж ярків,
 Де їх поїли всіх живою водою,
 Обмотували рани полотном
 З вощинним медом і розрив-травою,
 Чи присипали м'яким толокном.
 Осінь і зиму Київ збирав сили:
 Пізнав смак влади, Ольга не могла
 Триматися її лише для сина –
 Отрута влади все перемогла.
 Вона з усіх земель збирала воїв,
 Й створила з них різноплеменну рать,
 З якою виступила, щоб позбавить волі
 Землю древлян, а Мала покарати.
 Та не приніс похід княгині слави:
 Борня з границі не пішла на лад.
 Немало воїв голови поклали,
 Поки живим явився стольний град.
 Воїв спинило враз фортечне чудо
 В поясі стін на трьох крутих горbach,
 З кокошниковим золотистим чубом,
 Й сорочці в дерев'яних бахромах.
 А нижче стін рови водою повні,
 Чи в палях гострих, мов ряди борін.
 Ось вскочили у башту два комонні,
 Піднявся міст – і башта без воріт з усіх сторін.
 Під Коростенем Ольга простояла
 Все літо. І штурмуючи не раз,
 Вже мертвими рови запакувала,
 А град стояв, мов жив тут Кітоврас*.
 Коли ліс одягнувся в багряницю,
 І пробували птахи міць крила –
 Злетіла і попала в град-столицю
 Вся з пергамента київська стріла.
 Той пергамент із посланням княгині
 Усім древлянам мир пропонував.
 З умовою, щоб з кожної хатини
 Господар дані по три птахи дав.
 І не курей, гусей – голубів диких,
 Що з горищ поробили справжній хлів.

*Кітоврас – кентавр, що вдень будівничий і мудрий правитель, а вночі стає царем звірів.

Та горобців, які руйнують стріхи
І крадуть зерно краще із полів.
Принесли Малу в терем ту принаду.
Той прочитав і кинув за поріг.
Він зрозумів – голодная громада
Піде на мир, щоб зберегти свій рід.

Для обговорення пропозиції регентші Святослава зібралися рада старійшин. І, очевидно, її члени не знали про спалення дерев'яного міста з допомогою птахів ще Олександром Македонським, можливо, волхви запевнили радників князя у відсутності злого умислу з боку Ольги, бо вона, мовляв, вже наситилася помстою і бажає одного – лише покори, яка вкрай їй необхідна для підтримання підупалого гонору. Невідомо. Та бажану данину Ольга одержала.

Як тільки було принесено птахів, вона наказала воїнам прив'язати до лапок горобців та голубів риб'ячі міхури із запалювальною сумішшю, а перед заходом сонця випустити на волю. І птахи полетіли до своїх домівок. Але це вже були не поселенці стріх та горищ, а справжні палії. Бо, прилетівши до гнізда, кожна пташка почала звільнитися від нав'язаного їй вантажу і тим самим підпалювати пухову підстилку.

Ще не згасла вечірня зоря, як зайнілася нова... То запалала древлянська столиця. «І тако възгарауся, – писав літописець, – голубници, и от них клети и одрини, и нь бъ двора, идеже не горяше».

Всі кинулися рятувати від вогню своїй домівки. А поріділі ряди захисників не витримали шаленого штурму завойовників. Вони завагалися і протягом ночі впали під мечами переможців. Лише сонце, що піднялося вище кіптяви, припинило січу. Та побачивши знищеним ще вчора квітуче місто дітей своїх, Дажбог здригнувся і сховав обличчя в чорну хмару, яка рясним дощем скропила залишки домівок для посиротілих старих і малих, залишених живими для сплати данини за весь рід. Так більш як тисячу літ тому був знищений древський стольний град Коростень. Натомість столицею князівства став Вручий (Овруч). У 1898 році волинський етнограф М. Коробка записав на місці подій народний переказ про цей епізод. Він розповідає про здобуття Коростеня за допомогою голубів (без горобців), яким було прив'язано до хвостів сірку, але конфлікт нової київської династії з древлянами зводить до сімейної історії. Мовляв, Ольга, посварившись з Ігорем, знаходить його і вбиває.

Має скандинавську паралель і мотив про спалення її небезпечних женихів у лазні – це вчинив ісландець Стір. Можливо, складач епічного твору про Ольгу вжив цей варязький мотив для посилення її вини.

Проте народні легенди обходять історики, бо сумніваються у тому, що птах із сірником, якого, до речі, тоді ще не існувало, полетить до гнізда. І чому разом з домівками, де жили люди з птахами, згоріли й стіни фортеці, на яких не було пташиних гнізд? Чи не відіграв у цьому своєї ролі грецький вогонь? Тим більше, що деякі ветерани з дружини Ігоря пам'ятали «страшне диво» 941 року, коли Феофан Патрикій спопелив їхні лодії.

Отже, можливо, Ольга, рятуючи дружини від поразки і своєї особистої ганьби, яка могла спричинити переход влади зовсім в інші руки, якось зуміла дістати того пекельного вогню і ним перемогла хороброго супротивника. Бо вона не чаклунка, не віща, а земна, хоча й характеру немилостивого, надміру гордого, тобто не вивищується у божество, як це, скажімо, Олег. І святою її проголосили монахи, які канонізували княгиню після смерті.

Із жорстокого уроку древлянського повстання Ольга зуміла зробити радикальні політичні висновки. А передусім зрозуміла, що репутація Ольги Кривавої може привести до нового антиварязького виступу примучених племен, який міг завершитися поваленням Рюриковичів. Тож вона зробила можливе і неможливе, щоб стати в очах підлеглих Ольгою Справедливою. Для цього правителька впровадила в усіх землях «устави» та «уроки», якими припинила грабунки шляхом полудня. Окрім того, всі міждержавні стосунки вона стала вирішувати шляхом зустрічей на «високому рівні». Це уможливило тривалий мир, який зміцнював державу і збагачував народ.

Більш як тисяча років відділяє нас віддалекого Х століття. Але ми переконалися, що Коростеню є чим пишатися. Він мужньо боровся за свободу і незалежність Русі та проти варязького деспотизму і зумів вписати в історію не одну славну сторінку.

Звичайно, права і лад язичницької епохи далекі від нашого сьогодення. Але що таке боротьба за народні права і щастя батьківщини, наші далекі пращури розуміли й тоді. Героїчна історія Мала Древлянського свідчить про те, що Русь ще до хрещення стояла на дуже високому рівні державного будівництва і мала розвинену громадянську самосвідомість. Рівень її був не нижчим, а вищим, ніж в багатьох країнах тогочасного Західу. І для того, щоб навести лад у власній домівці, руси не потребували ні варязьких, ні візантійських підказок. Епопея Мала яскраво свідчить про те, що брехлива байка, в якій розповідається, що нібито Русь усім була зобов'язана войовничим зайдам. Навпаки, руський патріотизм зароджувався саме в боротьбі з непроханими прибульцями. Любов до волі та незалежності пульсувала в крові наших пращурів. Її вони передали через віки нам, сучасникам.

Після визначення адміністративних пунктів збору і розміру податків Ольга залишила умиротворену Древлянщину разом з Малом і його дітьми Добриною та Малушою. Місцем проживання колишнього древлянського князя став тодішній прикордонний форпост Любеч, а синові та донощі – Ольжин двір: Добрині – при конях, Малуші – служницею у теремі. Десять років прожили вони у ролі рабів за правом війни.

Отоді Добриня й спізнався з княжичем, став першим його товарищем у військових вправах, які Святослав любив над усе. Знайшла своє місце у теремі й Малуша. Ользі сподобалася її порядність і природне чуття двірцевого етикету. Словом, через десять років неволі древлянські Маличи посіли чільні місця при дворі. Особливо зросі їхній авторитет після того, як Добриня став мажордомом, а Малуша одержала ключі від княжих клітей. Коли ж Малуша народила від Святослава сина Володимира, Ольга визнала його за княжича і він, виховуючись разом із братами Ярополком та Олегом, одержував від бабусі свою частку ласки. Вихователем і навчителем сестринича став Добриня.

Та чи то спадкоємці Мала, що крутилися щодня на очах Ольги, чи могила Ігоря нагадували про Коростень. Невідомо, але після повернення з Царгорода вона почала збиратися на Древлянщину. Прибувши до непокірного града, наказала підсипати Ігорів курган^{*} і почала «тъму ідолъського нечестя проганяти... – знищувати ідолів, на місцях їхніх ставлячи чесні хрести». Біля свого поселення (неподалік сучасного залізничного мосту) побудувала церковицю, в якій щодня молилася після купання у річковій воді.^{**}

Як свідчить легенда, древні боги не злюбили руйнівицю їхніх капищ та її хрестатого бога, а тому й зібралися на скелях проти супротивника, якому співали хвалу хіба що зрадники, блимаючи свічками тоді, коли півнеба Дажбог запалив.

Першим скелі осінила
Постать кінного Ярила,
Не спізвився й Род
Захистити свій народ.

А за ним Стрибог, Купала,
Навіть Оря Лель прислала.
Приплів з моря Чорнобог,
Зійшов з хмарки Білобог.

*Київська археологічна комісія 1847 р. не знайшла в кургані останків Ігоря і вважала, що Ольга вивезла його до Києва. Однак задовго до розкопок поміщення Дубровська на західному схилі кургану знайшла визолоченого шолома і щита вітязя, про що повідомила «Нива» у №17 за 1902 рік.

**Ольгина купальня проіснувала 1000 років.

Ще не всі зійшли із висі,
Як почули пісню в лісі.

То арійки гімн співали
І богів своїх благали:

«Світовид мицій,

Батько наш Дажбог,

Коляда – стрий сивий,

Вітровій Стрибог,

Воздаем вам шану

Й просим в мицій Біг:

Збережіть Древляну

Й наш деревський рід.

Хоробрий Ярило,

Славний бог Арей,

Врятуй наші ниви

Й орачів-дітей.

Вбий змію Ламію,

Що знов приповзла

Й шипить: «Кров'ю вмию
vas і трунком зла».

Тільки стихла в гаї пісня,
Білогривий коник свиснув,

Арей вихопив меча,

Скелю рубонув з плеча.

Камінь тріснув. Вмить Ярило
Відірвав велику брилу,

Розвернувся і послав –

Камінь в церкву не попав:

Влипла в скелю брила тісно

І над річкою зависла.

Рвонув вітром храм Стрибог,
І упав хрестатий бог.

Прямо в царство Чорнобога,

Де і досі молять Бога:

В тихий вечір чути дзвін,

Й свічки світять із глибин.

Ця легенда народжена не лише грою природи: висяча скеля на правому березі схожа з формою заглиблення на протилежному лівобережжі. Вона також свідчить про те, що, поклоняючись сонцеликому Дажбогу, древляни шанували й бога сусідніх бужан – Стрибога (річка Дністер, за Йорданом. Данастр розшифровується як вода Стрибога, що тече до Чорнобога, Чорного моря. Дніпро – також є ніщо, як вода Перуна, бо західні автори звали її Данапр), а також праматір Лель, прабатька Оря – сина Оранти – берегині українців, покровителя землеробів Ярила і Ладу – богиню любові. Щоправда, молодші боги (Лада-Купала й інші) не мали персональних храмів. Їх поселяли на березі річки, де молодь влаштовувала ігрища, кохалася й вінчалася.

Втікаючи з ігрищ з коханим, дівчина поривала зв'язки із родом і своєю родиною. Без заручин, за згодою батьків, яким молодий повинен був сплатити відповідне віно, дівчина втрачала право на свою частку майна – придане. Тим самим вона потрапляла у повну залежність від свого обранця. Проте шлюб на основі любові надавав їй і багато вольностей. Ось чому більшість слов'янок смерть лада, що був її годувальником і захисником, вважала кінцем власного життя і добровільно летіла у вирій з милим.

Понад півстоліття минуло з того часу, як Ольга стала княгинею, з них дев'ятнадцять вона правила одноосібно, узурпувавши владу, яка по праву належала синові Святославу. І лише любов'ю до ратної справи і жадобою до слави воїна можна пояснити довготривалість його неповноліття. Бо маючи 23 роки і трьох

дітей від двох дружин, Святослав не став державоправцем, а започаткував свої близькі походи. Випестувана ним дружина протягом 965–968 років немовби одним помахом харалужного меча просікла на мапі Європи півколо довжиною 6000 кілометрів і вирішила долю хозар, осетинів, адигеїв і болгар.

У 969 році, перед повторним походом на Візантійську Болгарію, Святослав ділить свою дружину між трьома синами. Онуку князя Мала випало сісти на столі Новгородської землі. З ним йде і його дядько Добриня, щоб продовжити навчання княжича тонкощам державної мудрості та правити північною окраїною Русі в ролі намісника князя. Отже, коростенцю припало кермувати землею, в якій народився Ігор, що чверть століття почивав на Коростенщині. Таку витівку долі не можна сприймати інакше, як тріумфальний в'їзд Добрині, тепер уже Нікитича, на арену історії.

Регенство Добрині, як і незалежність його батьківщини, під князем Олегом II Святославовичем тривало всього сім років. Бо вже у 977 році Свенельд помстився древлянам за вбивство свого сина шляхом організації братовбивчої війни, внаслідок якої юний Олег загинув під Овручем.

У 978 році рать внука князя Мала – Володимира, очолювана сином Древлянської землі Добринею Маловичем, розгромила дружину Ярополка й утвердила мир у слов'янських землях. Всі варяги-грабіжники були вигнані з Києва, і Русь стала жити за законами свого народу. Розпочався богатирський період в історії східних слов'ян. Це – успішне завершення будівництва Давньоруської держави, близькі здобутки її зброї, формування й розвиток самобутньої культури народності, об'єднаної спільністю походження, суспільного й економічного життя.

Як далекоглядний політик, Володимир побачив, що проведена його зусиллями реформа язичництва запізнилася і новоутворений пантеон багатобожжя не відповідає потребам швидко прогресуючого класового суспільства та держави в цілому. Саме тому після довгих роздумів прийшов до висновку, що роздрібнену Русь в єдиний моноліт, а конгломерат окремих родів в народність може згуртувати лише один Бог – Христос, який сповідував братерство і покору. Ось чому ранньої весни 988 року князь із дружиною вирушив за новим Богом. Похід на Корсунь закінчився перемогою, що змусило візантійських імператорів погодитися на одруження Володимира з їхньою порфіородною сестрою та обдарувати церковним майном. Внук Костянтина Багрянородного мусив задовольнити жадання династичного зв'язку з Візантією, якого вимагав Володимир, і тим самим освятив його владу. Цим він порушив наказ діда і постанову святого Костянтина, оскільки відчував себе ослабленим перед зовнішньою загрозою й конче потребував союзників.

Ось як писав Дмитро Туптало в своєму «Житії Володимира» (1705 р.): «Сталося хрещення Володимира, бояр його і воїв у Херсонесі в літо буття 6496, а від втілення бога у 988». Далі Д. Туптало пише: «Спочатку (до хрещення киян) Володимир повелів хрестити синів своїх, іх же мав дванадцять від різних дружин: Ізяслава, Мстислава, Ярослава, Всеволода – від Рогніди; Святополка – від грекині, жони братової; Вишеслава і Святослава – від княгині-чехині; Бориса і Гліба від якоїсь іншої, можливо Анни візантійської. І хрещені вони були митрополитом Михаїлом в одному джерелі...» Потім описується дійство загального хрещення киян в літо 989.

Та не одразу і не всі русичі зрадили своїх старих кумирів, а тих, хто не схилив голови перед новим Богом, як перед князем, ім'ям Христа сікли мечем. Саме про таке хрещення новгородців розповідає Якимівський літопис, від чого пішло прислів'я: «Путята хрестив мечем, а Добриня – вогнем».

З падінням язичницького божества, якому поклонялися предки, обірвалася остання нитка, яка зв'язувала срібноголового правителя північних земель Русі з родом Ніскиничів. Та не згасла пам'ять про скелясте Коростенське замчище. Тож не дивно, коли побачив на березі Взвада, біля Ільмень-озера, скелясту кручу, приховану гайком, то млостъ охопила його. А невдовзі цю кручу прикрасив золотистий терем з помережаними віконцями і декількома службами та кузнею, які лише гонтовими покрівлями випиналися з-за високого частоколу. Від огорожі та кам'яної кручини, а ще й на пам'ять про дитинство, назвав свою нову резиденцію Коростин. Ще через п'ять століть згадає його літописець, коли розповідатиме про битву новгородців з московитами Івана III.

Не зганьбив пам'яті батька, що в народних переказах переріс на богатиря Добриню Нікитича, і син його Костянтин. Саме він із своїми новгородцями розгромив дружину Святополка Окаянного у 1016 році, щоб посадити на великорійський стіл у Києві батькового вихованця Ярослава. Того самого, якого нащадки назвуть Мудрим за його виняткове уміння правити державою, за сприяння росту її міжнародного авторитету, поширення освіти і культури, побудову Софії Київської.

Список використаної літератури:

1. Мавродин В. В. Происхождение русского народа. Л. 1978 г.
2. Гапусенко І. М. Боротьба східних слов'ян за вихід до моря. К. 1966, с. 39.
3. Юра Р. А. Древній Колодяжин, с.57-123.
4. Русанова И. П. Словянские древности VI-VII веков, с. 50.
5. Греков Б. Д. Киевская Русь, М.1949, с. 94.
6. Антонович В. Б. Раскопки в стране древлян, С-Пб.1893, с. 15.
7. Самойловський І. М. Стародавній Коростень 1925 року.
8. Ф. А. Козубовський. Записки про досліди арх. коло Коростеня, 1925 р.
9. Наукові записки Інституту матеріальної культури УАН, кн. 3—4 К. 1935, с. 104.
10. Славін Л. М. Результати археологічних експедицій УАН в 1940 році. Науковий архів ІААН УРСР.
11. Гамченко С. С. Археологічні першоджерела м. Коростень і його околиць. Археологія, 1930, т. ХХІІІ. с. 190.
12. Кузя А. В. Социально-историческая типология древнерусских городов, 1983 г.
13. Алдусин А. А. Происхождение древнерусских городов. Вопросы истории, №12 за 1980 г., с. 36.
14. Русанова И. П. Территория древлян по арх. данным. Советская археология, №1 за 1960 г, с. 69.
15. Третьяков П. Н. Древнерусские грады. Сборник к 70-летию Е. Грекова.
16. Лысенко П. З. Города Туровской земли. Минск, 1971, с. 197.
17. Волинські губернські відомості, №6 за 1854 р. з посиланням на історію Карамзіна 1816 р.
18. Спегальский Ю. П. Жилище Северо-Западной Руси IX-XII веков. Л-д., 1972 г., с.134-254.
19. Мавродин В. В. Образование древнерусского государства. М. 1956, с. 246.
20. Ловмъяский Х. Русь и норманы. М. 1985, с. 143.
21. Дьяконов А. История Ионна Ефесского. ВДИ 1946, №1, с. 34.
22. Трубачов О. Я. Название рек Правобережной Украины. М. 1968, с. 202.
23. Пархоменко В. А. Начало христианства на Руси. Полтава, 1913, с. 14.
24. Новосельцев А. П. Раніше вказана робота, с. 404, 418.
25. Смирнов П. П. Волзький шлях і стародавні руси. К. 1928, с. 168-173.
26. Рыбаков Б. А. Киевская Русь, с. 221, 59, 330-333.
27. Мавродин В. В., см. №1, с. 126.
28. Гаркави А. Я. Сказания мусульманских авторов о славянах с половины VII до X в. С-Пб,1870, с. 276.
29. Новосельцев А. П. , с. 413.
30. Новосельцев А. П., с. 407.
31. Мавродин В. В., см. №1, с. 98.
32. Монгайт О. Л. Рязанская земля. М. 1961, с. 98.
33. Мачинский Д. А. Северная Русь и ее соседи в эпоху раннего средневековья. Л-д., 1982, с. 22.
34. ПЗРЛ, с. 16-20.
35. Карасик А.М. К вопросу о третьем центре Руси. Исторические записки, т. 35, 195, с. 304
36. Книга путей и стран Хордадбека. 846 в переводе Минорского.
37. Тихомиров М. Т. Древнерусские города. УЗМГУ, 1947 г., с. 25.
38. Толочко П. П. Киев и Киевская земля, с. 157.
39. Гончаров В. К. Райковецкое городище, с. 19-24.
40. Виезжев Р. И. Розкопки курганів у Коростені. Арх. IX, К. 1954 р., с. 145.
41. І. М. Самойловський. Стародавній Коростень. Арх, т. 23, 1954, с. 145.

ДРЕВЛЯНЩИНА І МІЖУСОБИЦІ НА РУСІ. БОРОТЬБА ПОЛІЩУКІВ ПРОТИ ПОНЕВОЛЮВАЧІВ

На Русі за Ярослава розвивалися ремесла, сільське господарство і торгівля, що впливало на зростання кількості і зміцнення міст, особливо Києва. Про це свідчить літописець: «Заклав Ярослав місто велике, у якого тепер Золоті Ворота з церквою святої Богородиці благовіщення на них, заклав і церкву Святої Софії, митрополію...» Як зазначалось вище, обидва ці об'єкти споруджували древлянські майстри.

Після смерті Ярослава (1054 р.) територіальна єдність Давньоруської держави послабилася у зв'язку з розподілом її на окремі володіння між Ярославовичами. Київ з усім Прип'ятським Поліссям одержав старший син Ізяслав.

Та незважаючи на заповіт («ряд») Ярослава, вже не хоче поважати і коритися «старішому» київському князю зміцніла феодальна аристократія. Вона прагне послабити свою залежність від Києва. Сприяли міжкнязівським чварам і половці, які з'явилися у південних степах і підтримували то одного, то іншого князя. Лише Володимир Мономах спромігся, але ненадовго призупинити розпад держави і захистити її від шаблі та аркана кочівників.

Твердою рукою підтримуючи державну цілісність Русі, Мономах створив більш досконалій тогочасний звід законів «Розширені Руська Правда». Нове законодавство захищало інтереси князя й феодалів, проте й обмежувало сваволю бояр і лихварів, які вільних смердів перетворювали у закупів і холопів, а їхні землі прилучали до своїх.

Перемоги Мономаха над половцями породили в народі надію на зміцнення Русі, викликали в суспільстві інтерес до минулого і зростання національної самосвідомості. Патріотизм і біль за долю народу особливо яскраво зображені у «Слові о полку Ігоревім», написаному у 1187 році.

В ході економічного, суспільного і державного розвитку Русі, що значною мірою пожавився на початку XII століття, об'єднуються окремі території земель, що стало однією з передумов виникнення російської, української та білоруської народностей. У державних рамках Київської Русі, зокрема, виділилися чотири групи князівств-земель, утворюючи території майбутніх східнослов'янських народностей, а саме: Полоцько-Вітебська, до Києва тягнулися Чернігів з Новгород-Сіверським і Переяславом, а з приєднанням Києва до Галицько-Волинського князівства у 1240 році Данило Галицький став некоронованим королем Руси-України, четверту групу станов-

вили Псковська та Новгородська республіки, які у XV столітті разом з Володимиро-Сузdal's'кою землею виокремилися у так звану Московію.

Та утворення окреміших земель не означало повного розриву зв'язків між ними. Всі вони були об'єднані спільними економічними, соціальними і культурними процесами. Здобутки археологів свідчать на користь існування жвавого обміну між різними князівствами Давньоруської держави. Вже ареал розповсюдження монетних гривень говорить про наявність товарообігу. Наприклад, багатющий скірб київських грошей викопаний на Рязанщині, а в монетно-речових комплексах Київщини неодноразово виявлялися гривні новгородського типу. Овруцькі прясла знаходили у всіх без винятку давньоруських землях. Єднала землі і народності також творчість, яка була спільною, як і праця давньоруських майстрів. Однією із засад єдності культурних явищ були і літописання: Галицьке, наприклад, починалося з київської «Повіті...» Нестора, а вже потім висвітлювало місцеві події.

Щодо билин, то О. Міллеру довелося заявити: «І в південній українській Русі... і в Русі північній, що зберегла з більшою повнотою цей давній, прибулий тільки з півдня епос,.. всюди один і той же нероздільний дух Руської землі».

Питання про соціальне та правове становище населення українських міст феодальної епохи залишається маловивченим. Відомо лише те, що 1240 року всі міста Руської землі були загарбані татаро-монголами. Спалені дотла Овруч і Житомир, а ось Коростень вцілів. Та через 28 років, у 1268-му, лиха година не оминула й коростенців: місто також розграбоване і спалене, а ще через 50 років місце татар посіли нові зайди – литовці.

У 1319 році литовський князь Гедимін завершив приєднання західноукраїнських руських (білоруських) земель, розпочате його попередниками, і спрямував свої бойові колони на Волинь. Йшов солоним шляхом, через Овруч і Коростень. Перемога над русичами на річці Ірпінь забезпечила литовському зверхнику владу над усім Подніпров'ям. Але лише на один рік, бо ще 42 роки Київщина і Волинь були під владою гілки новгород-сіверських князів. Наступник Гедиміна Ольгерд у 1362 році окупував Київщину і Переяславщину та передав ці землі, як Київське князівство, синові Володимиру. Це була значна територія, яка ділилася на Мозирське, Овруцьке, Брагинське, Чорнобильське, Звягельське, Житомирське і Канівське староства або замки, що в свою чергу ділилися на волості та «служби». Коростенська округа від Васьковичів до Недашок і від Вигова до Обиходів (45 населених пунктів) називалася

*Служба – земельний наділ до 200 га (2–3 дворища), володар якого мусив з'являтися на війну «кінно і оружно».

Заушською волостю і входила до складу території Київського замку, який, межуючи з володінням Золотої Орди, мав зовсім інший статус. Так, заушани не брали участі у загальнодержавних військових виправах, оскільки протягом всього часу виступали в ролі прикордонних військ або супроводжували князівські посольства через степ до Криму. За свою службу вони одержували шляхетські наділі і тому вважалися боярами, тобто шляхтою.

У 1441 році Київщина з Переяславчиною відокремилися від Литви. Удільним князем київським став онук Ольгерда Олелько (Олександр), після смерті якого у 1454 році – його син Семен Олелькович (1455 – 1471 рр.).

Великий князь литовський (з 1445 року і король польський) Казимир, щоб заручитися підтримкою феодалів Литви, українських і білоруських земель, видав у 1447 році привілей, яким гарантував шляхті особисту недоторканність, звільнював її від сплати постійного грошового податку, надавав феодалам право вотчинного суду, забороняв селянам перехід з маєтків на велиkokнязівські землі і, навпаки, з велиkokнязівських дворів у шляхетські. Це породило на Україні «прізвищну революцію», внаслідок якої власник Недашок став Недашківським, а Вигова – Виговським і т.д. А через століття в реєстрі 1571 року ми вже бачимо 56 осіб з Білошичів, Вигова, Іскорості, Меленів, Недашок, Скуратів і Ходаків, які носили прізвища по родинному поселенню.

Та на кінець XV століття удільно-князівський лад на українських землях був ліквідований. Адміністративно вони стали звичайними провінціями Литви. Тепер литовські феодали намагалися як найшвидше привласнити собі князівські землі й випробовували міць бояр Олельковичів. Не пасли задніх й уніатські священики, намагаючись збільшити паству Ватікану. Проте населення руських земель, включене до складу як Литовської, так і інших держав, не бажало окатоличуватися. Воно вело боротьбу проти іноземного гноблення і намагалося забезпечити свою національно-релігійну незалежність.

Грабуючи народ, польсько-литовські магнати не змогли захистити Україну від надзвичайно кровожерливих грабіжників – турків і татарви, що перетворили Подніпров'я на безлюдну пустелю. У 1482 році кримський хан Менглі-Гірей напав на Київ, пограбував і піддав вогню місто. Наступні набіги вже сягали Чорнобиля та Овруча. Ось як про ті часи співалося в українській народній пісні:

За річкою вогні горять,
Там татари полон ділять.
Село наше запалили
І багатство розграбили,
Стару неньку зарубали,
А миленьку в полон взяли.
А в долині бубни гудуть,

Бо на заріз людей ведуть:
Коло шії аркан в'ється
І по ногах ланцюг б'ється,
І я, бідний, з діточками
Піду лісом стежечками,
Нехай йому із водою...
Ось-ось чайка надо мною.

По війні між Литвою й Московією (1500 – 1503 рр.) до Москви відійшли Смоленськ, більша частина Гомельщини і Сіверщина з Черніговом. Це перетворило землі Київського воєводства на прифронтову смугу, що кишіла військами, які об'їдали населення. Особливо жорстоко поводили себе поляки, що брали участь у війні на боці Литви після об'єднання з нею у 1501 році. Це стало причиною того, що люд полішив свої домівки й тікав у ліси або ж гуртувався у ватаги і йшов на спустошену Черкащину і нижче – до Кременчука.

Одну з таких ватаг очолив овручанин Остап Дашкевич, щоб стати першим запорозьким отаманом. У війні Московії з Польщею воював проти поляків. Потім, вже очолюючи Черкасько-Канівське старство, воював проти татар (побував у 1523 році в полоні), а в 1528 ходив з Лянцкоронським на Очаків, де взято 500 коней і 30000 голів різної худоби. Водночас староста Черкас і Канева зробив ці міста осередками всього українського козацтва, з яким зміг відбити напад Саадат-Гірея у 1531 році. А ще двома роками пізніше на сеймі у Піорткові запропонував проект побудови на одному з островів Дніпра фортеці на 2000 козаків та поселень на декілька сотень сільчан, які постачали б козацтво продуктами харчування. Лише після його смерті братчики, облюбувавши поріг Звонецький, у 1545 році «отрвали себе на нем первое займище», звівши довкола укріплення.

Згадує Дашкевича, як мужа дуже досвідченого у військовій штуці і славного визначною хоробрістю, також і Зігмунд Герберштейн. Описуючи його подвиги під час війни Василія III з Литвою (1517 р.), коли Євстахій (Остап) трощив татар руками московитів, він розповідає також, як потім робить це і зі своїми союзниками, яких вважав кривдниками литвинів.

Про те, що сини Коростенщини брали активну участь у військових походах Дашкевича та повстанні Михайла Глинського (1508 р.), свідчить легенда про входження до війська повстанців проти католиків Іскоростенського гарнізону на чолі з Байдою і їхню звитягу у бою з литвинами під Мінськом. Більше всього, після поразки повстання Байда разом із земляками влився в козачу ватагу Дашкевича, щоб помститися татарам за руйнування рідного Полісся. Відомо, що Глинський, відступаючи, навідався в місця, де Остап з братчиками вже п'ять літ жив з «козацького хліба».

Можливо, саме Іскоростенський Байда і став прототипом української народної пісні про Байду-козака-гультяя. Бо не міг народ оспівувати князя Вишневецького, який, не встигши стати старостою у козацькому краї після смерті першого кошового отамана, одразу перейшов під руку турецького султана, чим реально міг загрожувати запорожцям. Та й подальшою своєю діяльністю він нічим не допоміг народові, бо був за своюю натурою шукачем пригод та особистих привілеїв. А про таких народ не співав.

Привілейованою кастою у Польсько-Литовському королівстві козаки стали лише в 1545 році. Перші 300 реєстраторів набрано на державну службу гетьманом Ю. Язловецьким за наказом короля Сигізмунда II Августа у 1572 році. Можливо, що в цей загін потрапили і корostenці, бо в реєстрі збору бояр на військову службу у 1579 році значилися жителі Бехів, Сингаїв, Каленщини, Пашин, Чоповичів, Уцапів, які не згадувалися в попередніх реєстрах.

Перший (1529 р.) і Другий (1566 р.) Литовські статути конкретним артикулом і параграфом «писаного права» уточнювали місце кожної людини в суспільстві, а також особливий статус «народу-шляхти». Згідно з їхніми вимогами шляхтич в очах держави визнавався вищим за міщанина чи селянина, бо, на відміну від останніх, він мав політичні та більш широкі майнові (успадкування землі) права «уродзоного шляхтича» у порівнянні з «ошляхетненою» вояцькою верствою, яка тримала землю доти, доки служила, в нашому випадку боярином-слугою в Овруцькому замку.

Не дивно, що навіть «ходачкова» (взута в личаки) заушанська шляхта понад двісті літ чинила завзятій, траплялося й збройний опір намаганням овруцьких старост поставити під сумнів її шляхетство. Про характер справжньої перманентної війни свідчить хоча б такий приклад: староста Згурський у середині XVII століття, нападаючи на двори непокірних шляхтичів, велів палити їхні домівки, а господарів кидати у вогонь, щоб випробувати, як він глузував, чи справжні вони шляхтичі. Заушани, певна річ, не залишалися в боргу. Вдруге у 1696 році сутичка під селом Мошки закінчилася ганебною втечею самого Франциска Потоцького.

Не менш загостреним було у заушан і почуття етнічної та релігійної спільноти. Вони люто ненавиділи поляків, які шматували Україну в часи Руйни, а єзуїтів привселюдно називали недовірками й собаками.

Для малоземельної шляхти було кілька способів заробити собі на прожиття без шкоди шляхетській честі. Та найбільше бояри-заушани готовили себе до праці у ролі правників. З них виходили канцеляристи, придатні на посади возних, адвокатів. Так, Микола Ходаковський у двадцятих роках XVII століття фіксується як діяльний адвокат, а Іван Ходаковський в цей же період — як возний у Києві.

З родини Немирицьких ми бачимо київськими возними Богдана і Григорія, адвоката Стефана. При Житомирській канцелярії заробляють на хліб Захарій Дідковський, Іван Сингаївський, Захарій Білоцький, Михайло Васьковський, Григорій Немирицький, а в Києві згадуються представники родин Іскоростенських, Пашинських, Скуратовських і врешті-решт майбутній гетьман війська Запорозького Іван Виговський, а в Житомирі — його брат Василь, яким Сигізмунд III дарував село Вигів.

1 липня 1569 року в Любомні сейм схвалив польсько-литовську унію, що породила державу Річ Посполиту. Це був союз польсько-литовсько-українських магнатів, спрямований на посилення гноблення народних мас. Він почався з перерозподілу землі, розширення фільварків і посилення експлуатації селянства. Тяглові селяни за волоку (згідно з Статутом=21га) мусили відбувати два дні на панщині і додаткові дні кожного тижня на толоці. Окрім того, давати панові курей, яйця, платити грошові податки.

За артикулами сеймової постанови 1573 року кожен пан мав право за непокору карати селянина на свій розсуд, навіть на горло. При втечі кріпака він, згідно з III-ім Статутом 1583 року, користувався правом розшукувати його протягом 20 років.

Захоплюючи українські землі й посилюючи феодально-кріпосницький гніт, польські магнати одночасно з цим намагалися примусити український народ зректися рідної мови і православної віри. Особливо відчувався релігійний гніт після Брестського собору 1596 року, який ліквідовував на Україні православну ієрархію.

Приниження української шляхти і православного духовенства мало значний вплив на місцеве населення, викликало напруження в регіоні, який до цього був у привілейованому стані.

Боячись волелюбних поліщуків, новоявлені землевласники почали будувати при фільварках не лише млини та гути, а й замки.

Іскорosten, який у 1586 році став власністю польського шляхтича Межвінського, після татарських погромів та розорень за участю у повстанні М. Глинського мав тоді лише десяток домів в урочищі Древлянка. Даруючи магнатові містечко, король Сигізмунд III доручає йому будувати укріплення. Для цього королівська адміністрація заохочувала переселення до опорного пункту селян, які володіли різними ремеслами. Вона звільняла їх від сплати податків на період облаштування господарства, спорудження будинку та зведення кріпосних стін. Не дивно, що вже через три роки на місці, де нині розташована школа №2, стояв замок.

З метою прискорення розвитку містечка і перетворення його в ремісничо-торговий центр відбудованому поселенню надається Магдебурзьке право та наймення Іскорость. На жаль, панівне становище у його самоврядуванні посів Межвінський з шляхтичами,

а не рядові будівничі та ремісники. Очевидно, статус вільного міста Іскорості було надано для заохочення переселення в українські міста іноземців. Однак змога уникнути кріпацтва, стати вільним міщанином, користуватися пільгами в оподаткуванні на час облаштування домогосподарства зробили свою справу. Протягом десяти років населення Іскорості подвоїлося. Крім землеробства тут займалися кушнірством, гарбарством, ткацтвом, а з 1620 року – і виготовленням поташу. У 1628 році поряд з містом вже діяв водяний млин. Всі товари й продукти місцевого виробництва можна було знайти на тутешньому ярмарку, який збиралася двічі на рік. Замкова сторожа берегла спокій міста, відбивала напади татар, які іноді просочувалися і на Древлянщину.

Розвиток Іскорості дещо уповільнила козацько-селянська війна 1591–1596 років, руйнівні процеси якої не обминули Полісся та Волині. Про те, що в ній брали активну участь іскорostenці, свідчить факт перебування у війську С. Наливайка ватаги овруцького сотника О. Слуцького. Сам провідник загинув у протиборстві з луцьким старостою А. Семашком. А війна призвела до зростання населення містечка за рахунок поляків, які тікали з розгромлених повстанцями фільварків під захист стін верхнього замку. І хоча вони не зовсім довіряли місцевим жителям, але змушені були з цим миритися та підганяти будівничих щільше споруджувати фортецю. Отже, через півстоліття Іскорость мала кам'яні стіни з трьома незугарне широкими вежами. За зовнішньою стіною випиналися зубці стін верхнього замку зі шпилем костелу. Ворота фортеці поглиблювали висока ратуша та церква, а через площа від них півколом розташувалися шинки, за якими в садках потопали хати простолюдинів.

Розташоване на стрімкому правому березі Уші містечко, при його огляді з боку Пашин нагадувало шапку Мономаха, опушку якої творили сади передмістя, середину прикрашали маківки церкви, а верх вінчав хрест костелу.

Перемога над повсталими козаками Косинського й Лободи, селянськими загонами Наливайка і Шаули посилила гніт народу і позбавила козаків усіх прав. Відчули це на собі й іскорostenці. Верхнезамківці змусили їх забути всі королівські привілеї й гнали їх на будівництво укріплень та здириали платню на своє утримання. За найменший непослух нещадно карали, навіть піддавали смерті.

Ще гірше жилося закріпаченому селянинові. У ставленні до хлібороба жорстокість шляхти і національно-релігійний гніт не знали краю. Життя селянина не коштувало й собаки. Мисливський же пес був удвічі дорожчим від мужика тяглового і в чотири рази – за парубка невільного.

Легше стало іскорostenцям після відходу міського гарнізону на війну з Росією. Пом'якшав без рейтарів і воєвода Межвінський. Був навіть такий випадок, коли поставлена на ночівлю жовнірська рота вдалася до грабежів. Та городяни зі зброєю в руках змусили савільців залишити Іскорость. З цього приводу овруцькому старості П. Рудницькому довелося 2 лютого 1617 року писати на зауван скаргу.

Не прощаючи поліщуки і віровідступництва. Так, брати Меленівські, довідавшись про те, що їхня сестра охрестила дитину в костелі, викинули нещасне немовля зі словами: «Хай не множиться між нами собачий лядський народ, хай його пси з'їдять!»

Після смерті Сигізмунда III його син Владислав IV, щоб схилити на свій бік православне духовництво і при його підтримці залучити козаків до участі у війні з Росією, що розпочалася в 1632 році, видав «Статті для втихомирення руського народу». За ними уряд узаконював «рівність» православної церкви: вона тепер дісталася право мати свою вищу ієрархію на чолі з митрополитом, могла споруджувати церкви, відкривати школи, організовувати братства, друкарні. Церкві повернули частину монастирів і земельних володінь, захоплених після унії 1596 року.

За цих обставин пробуджувалися творчі й ідейні потенції найбільш прогресивних українських культурно-освітніх діячів, письменників та ідеологів, які порушували питання етносоціального розвитку української народності. Колективними носіями таких проявів духовного життя були насамперед братства, які до 1648 року в сімнадцяти містах відкрили 25 друкарень, де книги друкувалися церковнослов'янською та руською мовами за правилами граматики М. Смотрицького.

Останнє десятиріччя перед визвольною війною 1648–1654 років набувало часом особливо жорстокого феодального гніту. Сприяли цьому ополячене українське панство і православні зрадники-владики, які готові були на все, щоб зберегти свої привілеї та одержати якомога більші прибутки.

Розповідаючи про життя селян, Боплан писав: «Становище їх гірше, ніж галерних невільників». Особливо нелюдських знущань зазнавали селяни в період нападів шляхтичів на сусідів. Ось як свідчить про це акт житомирського підстарости від 2 серпня 1646 року: «Уродzonі пани Пащко і Міна Бехи з синами Михайлом, Опанасом, Філоном і Павлом Бехами поїхали на межиріцькі землі... до Никона Шваба, сіно вогнем попалили, били, мучили Бориса Корця, за шию прив'язавши, піратським способом до хвоста коня припнули, по полю волочили, обухами били, Івана Гліну збили, руку відрубали, Фроса Немирича поранили й інших немало побили, а в селі возів 30 порубали, сіна кіп 300 спалили».

В Іскорості жителі виконували повинності на користь Межівінських і платили податки в міську касу. Самоврядування порушувалось. Міщен грабували гуртові скупники і лихварі. Тож рятуючись від гніту і катувань, селяни й міська біднота тікали в ліси або й на Січ. Ось що розповів про ці часи літописець: «Навіть де в містах і право Магдебурзьке, присяглі бурмістрове, райці свої уряди покидали, бороди голили, до козаків йшли». Січ, немов той магніт, притягувала до себе лицарів духу, щоб незабаром вони стали основою визвольної армії Богдана Хмельницького, взяли на себе роль носія української державності.

Полум'я війни проти національно-релігійного гніту охопило всі верстви населення і незабаром гоготіло по Україні, визволяючи її від гнобителів. На початку 1649 року настав час визволення і для Іскорости. Радо зустріли загін Гераськи Москаленка городяни. Потайки від поляків вони впустили в ремісничу частину міста авангард повстанців. Вночі козаки перебили охорону воріт й увірвалися в замок, населений поляками. Приречені вперто боронилися, та на ранок були вирізані до ноги. Незабаром і сам замок злетів у повітря, щоб ніколи більше не відродитися.

Через день козацький загін вирушив далі. Разом з ним пішли й іскорostenці, які брали участь у знищенні осиного гнізда гнобителів. Їх приклад надихнув і селян. Вони об'єднувалися з ватагами овруцьких отаманів І. Микули та М. Волощука, щоб через півроку стати Овруцьким полком Івана Бруяка, до якого, за свідченнями Самописця, все Полісся належало, бо підпорядковував територію від Олевська і Словечного до Хабного (Поліського) і від Норинська та Вільчі до Іскорости і Чоповичів. Вже 1 серпня 1649 року Овруцький полк разом з Чорнобильським та Київським під командуванням наказного гетьмана Михайла Кричевського громив під Брагиним ляхів Януша Радзивіла.

Нащадки древлян не тільки хоробро воювали, але й зброю для оружних кували. По всій Іскорostenщині диміли рудні. Дружно стукали молоти в Ковалях і Шершнях, Каленському і Зубівщині. Ножі, рогатини, булави і бойові сокири швидко знаходили бажаючих випробувати їх міць на ворогах народу руського.

Ось як про це розповідає легенда з берегів Лемни-ріки. Звернувся до поліських майстрів паволоцький полковник Богун з проханням викувати йому таку шаблю, яка не тільки панцирну шляхту сікла б, але й ворожі мечі рубала, як лозу. Прийняли поліщуки почесне замовлення й почали чаклувати над рецептотом булату. Всі дідівські хитрощі пригадали, та не витримала шабля випробувань. Засмутилися майстри. Один і кузню полишив, на річку пішов. Сів на березі Лемни, пересипає пісок з руки в руку, поки не прилипла до долоні крупинка. А що як прокувати крицю з добавкою оцієї

«вдовиної гречки?» – подумав і почав вибирати з піску темнуваті кульки. Аж сонце чоло припекло, поки шапка наповнилася маловідомим металом. Недарма рачкував старий майстер: розпечена і прокована з «гречкою» криця відрізнялась від інших заготовок і кольором, і блиском. Коли ж з неї викували клинок шаблі й загартували, то він набув такої пружності, що розсікав у повітря дівочу стрічку, а перерубаний цвях не залишав на лезі і сліду, наче той був дерев'яний.

Дуже тішився зброєю славний полковник. Не раз порятовувала вона козака у смертельних січах. І пішла про неї слава, та така, що хан кримський давав за шаблю вороного коня із золотою збруєю.

Тепер легко здогадатися, що «вдовина гречка» – то ільменіт, з якого добувається титан – метал космічний.

Поразка козацьких армій під Берестечком, наступ шляхетських військ, захоплення Я. Радзивілом Києва покликали до зброї старих і молодь. «Краще загинути, – казали повстанці, – ніж віддавати послушанство панам». У серпні масовий рух охопив Київщину й Овруччину. Ворогів вигнано. Однак Переяславська рада і Андрушівський мир перекреслили здобутки повстанців – Іскорость знову відходить до Польщі. Його успадковують ченці-кармеліти.

А тим часом пани повертаються до своїх маєтків, сповнені жадобою помсти непокірним лотрам. Для багатьох кріпаків розправа закінчувалась смертю. Та, пізнавши смак волі, не терпіли гвалту наші пращури. Вже в 1657 році вони приєднуються до повстанців Дениса Мурашка. Більш вдалою була війна під прапорами полковників Абазина, С. Палія, З. Іскри, з якими до 1702 року все Полісся звільнене від панів.

Змусили бити на сполох поляків і гайдамаки. Так, у 1750 році регіментар Антоній Ожга застерігав панів Овруцького і Житомирського повітів про те, що в межах воєводства налічується більше 1000 гайдамаків. Його попередження не було безпідставним, тому що в лісах навколо Іскорости, Калинівки, Обиходів діяли загони Івана Подоляки, які карали панів за непомірні здирства.

Війна і повстанці зруйнували не тільки містечко, але й торований купцями шлях від Києва до Галича і Вільна, який проходив через Іскорость. Городище перетворювалося на пустку і переходило з рук у руки. Після монахів тут господарював Хоткевич, а перед останнім розподілом Польщі Іскоростю володів генерал-лейтенант Любовицький. Придбавши у Поляновського 1780 року кілька дворів, що півколом охоплювали руїни замку, він скупив у сусідів ліси та землі навколо поселення і на місці нинішніх школи й військомату влаштував маєток з розкішним садом, де й прожив 27 літ.

Список використаної літератури:

1. Миллер О. Илья Муро́вец и богаты́рство Киевского. С-Пб, 1809, с. 683.
2. Архив Юго-Западной России. Ч. III, т. 1. К. 1863, с. XVI.
3. Бантиш-Каменский Д. М. История Малой России. М. 1842, с. 99–101.
4. Герберштейн З. Записки о Московии, С-Пб. 1866.
5. Антонович В. Лекції, Київ, 1882, Акти II-3-4.
6. Чтения в историческом обществе Нестора-летописца. Кн.15, док. 8, с. 138.
7. Українські письменники: бібл. словник, К. 1966, т.1, с. 209.
8. Старожитності. К. 1991.
9. Львівський літопис. К. 1970, с.106.
10. Воз'єднання. Т.1, док. 31, с. 62.
11. Літопис самовидця, К. 1971, с. 19.
12. Архив Юго-Западной России. ч. III, т. 1 К. 1878, с. 523.
13. Журнал НИВА. №17 за 1902, с. 340.

П'ЯТЕ ПОНЕВОЛЕННЯ

Після третього розподілу Польщі, у 1793 році доля знову іронічно усміхнулася старовинному місту. Вона була в тому, що колишня столиця русів, чиї дружини з І до VII століття громили легіони першого й другого Риму, переходила у підданство самодержця третього Риму. Коростень (Іскорость), який за 200 років до народження Москви вже мав богатирський пояс-стіну довжиною до десяти верст, у 1797 році сподобився рангу аж волосного центру Овруцького повіту Волинської губернії. Та місто жило, хоча протягом 848 (з 945 р.) років його палили і пустошили варяги й татари, принижували литвини й поляки...

Вже в другій половині XIX століття в Іскорості налічувалося 103 двори із 1028 жителями. Населення займалося переважно шкіряним і деревообробним промислами (чоловіки) та ткацтвом (жінки). Працювали також броварня, млин і винокурня. Двічі на місяць тут відбувалися базари, на яких продавалися бондарні вироби і прялки, килими й полотна, кожухи, смушкові шапки, взуття і дъоготь. Були, звичайно, і сільгоспрудукти, ласощі та дівочі прикраси. Асортимент торгівлі свідчив про ведення натурального господарства кожним двором, де влітку всі працювали на землі, а взимку переробляли вирощене. Отже, в кожній хаті, як і споконвіку, у будень шурхотіло веретено, постукували ткацький верстат й чинбарський молоток, а з кутка, від лежанки, тягнуло кислуватим духом від хлібної діжі та напівготових до роботи шкір і хутра.

Як бачимо, у державі єдиновірців не стало жити легше. Спадкоємці Любовицького, які іноді з'являлися у маєтку, переклали ношу управління та «турботу» про підданіх на економа. А той «благодійник» до своєї кишені буквально висмоктував з селян останні сили і гріш. Не краще жилося й сусідам (села Лісівщина, Ковалі, Шершні та ін.), які були подаровані за Ізмаїл М. Кутузову.

Невпинне посилення феодальної експлуатації викликало протест населення. Воно тривожило навіть III відділ, який у звіті за 1839 рік зазначав: «Кріпацьке становище є пороховим погрібом під державою, і тим небезпечнішим, бо військо набране з селян же».

Щоб хоч якось послабити чи то притгумити селянське невдоволення, царат видає декілька законів, спрямованих на захист трудівника. Один з них, так звана інвентарна реформа, встановлював розмір панщини залежно від величини земельної ділянки, що перебувала в користуванні селянина. Та безконтрольність за дотриманням Правил від 29 грудня 1848 року звела ці права на нівець. Отже, реформа лише відкрила шляхи для швидкого

збагачення заможників, підливу основ общини і прискорила розвиток капіталістичних відносин.

Протягом 50-х років незадоволення селян посилилося погіршенням їхнього становища в період Кримської війни й негараздами з покозаченням. Безпосереднім приводом до цього послужило оголошення царського маніфесту від 29 січня 1855 року про організацію державного ополчення з люду всіх станів для оборони Вітчизни. Після його проголошення в церквах стали поширюватися чутки, що цар закликав усіх селян записуватися в козаки, а після цього вони за службу царю-батьщі й Вітчизні будуть звільнені від кріпацтва, одержати землю і зрівнятися зі шляхтою у правах.

Потрапивши до списків ополчення (в козаки), селяни вважали себе вільними, перестали відвувати панщину, створювали свої органи самоврядування – «сільські громади», почали ділити між собою поміщицькі землі. Непослух селян набував масового характеру. Тож на придушення «козаччини» царський уряд був вимушений скерувати війська... Селянські заворушення примусили Олександра II визнати, що краще звільнити народ від кріпацчини згори, ніж чекати цього знизу. 25 березня 1861 року опубліковано царський маніфест і Положення про скасування кріпосного права від 19 лютого цього ж року. У відповідності з названими документами селянин декларативно став вільним. Одержав він і садибу в межах інвентарних правил 1847–1848 років із правом її викупу, а до того з сім'єю мусив працювати на поміщика близько 40 днів. Це призвело до чуток про те, що місцева влада приховує справжній зміст Указу про землю і волю, що породило нові заворушення. Першими піднялися селяни Юзефівки (тепер – Йосипівка), яких поміщик Богданович наділив землею так, що собі ріллі залишив більше, ніж передав під увесь орний масив села.

Попереджений доброхотами названий поміщик втік до Житомира, а розлючені селяни погромили його маєток, побили економа й слуг і почали перерозподіл землі. Незабаром їхній приклад наслідувалася вся Іскростенщина, а згодом – і повіт. Лише прислані генерал-губернатором війська погасили овруцький заколот.

Проте повстання поляків 1863 року змусило уряд видати новий законодавчий акт, який зобов'язував поміщиків припинити тимчасові зобов'язання селян і перевести їх в розряд власників до 1 вересня 1863 року. Вводився обов'язковий викуп селянських наділів, а платежі знижувалися на 20 відсотків.

Про бідність поліщуків свідчить викупний акт від 24 листопада 1866 року. В дев'ятому його розділі зазначалося: «...селяни виявилися неплатоспроможними». У зв'язку з цим річна суспільна внесків була зменшена з 894 карбованців 71 копійки до 439 карбованців 27 копійок. Платежі реструктуризувалися на роки.

Пограбовані царatom селяни вимушені були йти добувати хліб насущний знову-таки до Богдановичів та Богушів або ж найматися за копійки до містечкових підприємців, які створювали перші робочі місця на зародках промисловості. Це були: десять чинбарень, дві миловарні, три фабрики гнутих меблів, а також шкіряний та пивзаводи з обсягами продукції (375+900) 1275 карбованців на рік.

А полищена земля закладалася або ж продавалася. Це привело до того, що протягом 13 років кількість безземельних дворів зросла в шість разів. Разом з тим у селах народжувалися куркулі, які нарощували свої земельні володіння. Так, брати Костянтин і Йосип Дідківські в с. Бехи мали по 109 десятин, брати Шавловичі в с. Вигів володіли 346-ма десятинами, але куди багатшим за них був Станіслав Виговський, «клаптик» якого дорівнював 217 десятинам. Виговський Г. Я. з Краснополя мав 300 десятин. Та всіх перевершили Добринін А. П. (с. Могильне), Бех С. (с. Чигирі) та Веліогорський Ц. В. (с. Злобичі), наділи яких виросли до 347–374 десятин. Звичайно, їм було ще далеко до Тишкевича О. Й., який порядкував на 15364 десятинах і мав власний лісозавод у Сушках, на якому працювали більш як 30 найманіх робітників і давали йому 26 тисяч карбованців зиску на рік. З ним могли рівнятися лише брати Богуші, які володіли ланами в Бондарівці, Ушомирі та Новій Богушівці (до 8000 десятин), лісами між ними та цегельнею, лісопилкою і водяним млином, тобто мали більше, ніж три (обиходівський, сарновицький і пугачівський) поміщики разом (6500 десятин). Це був процес руйнування патріархального селянства і створення на його основі капіталістичної форми виробництва на селі.

Економічний розвиток Наддніпрянської України привів до того, що вона давала половину загальноросійських обсягів виплавки чавуну і сталі, стільки ж видобутку залізної руди і майже три чверті виробництва рейок. Одне з перших місць посіли українські губернії і за насиченістю залізницями. Позначилось це й на Іскрості, яка в 1895 році стала центром будівництва Києво-Ковельської магістралі. Як тільки інженери виставили маяки колії, тисячі грабарів вийшли на земляні роботи. Потреба в шпалах активізувала лісопромисловика Гутермана, який протягом року випередив усіх підприємців за кількістю робітників та обсягами виробництва. Зростала армія будівельників, які виводили стіни паровозного депо, вокзалу, селища залізничників. З відкриттям 1 жовтня 1900 року телеграфного відділка і здачею в експлуатацію колійного господарства, вокзалу та депо на десять паровозів містечко поповнилося тисячею інородців-залізничників. Ось як цю подію описував журнал «Нива»: «Незабаром відкриється рух по всій дільниці, побудованої казною нової Києво-Ковельської колії

довжиною 422 версти. Поки що з 1 січня 1902 року відкрито рух робітничих поїздів місцевого значення між станціями Ковель–Маневичі–Олевськ–Сарни і від Києва до Іскорості (ст. Коростень).

Названа колія, крім торгового й стратегічного значення, має великий історичний інтерес». Далі журнал подає розгорнутий екскурс в історію міста-столиці князівства, зазначаючи, що воно засноване задовго до народження руської держави, бо у 883 році вперше згадується як велике місто із стінами довжиною десять верст по колу.

До речі, станція Коростень з'явилася на карті завдяки таланту інженера П. К. Кудреватова. Адже колія за проектом мала пролягти через Пашини, де річка Уж протікає по рівнині, що полегшувало будівництво моста. П. К. Кудреватов довів міністерству можливість використання для опор моста скель обабіч ріки і тим самим скоротив довжину колії на 6,5 кілометра та заощадив 100 тисяч карбованців. Він був настільки упевнений у своїх розрахунках, що при пропуску через міст першого ешелону особисто став під ним.

Цілком можливо, що ідею прокладання колії через першостолицю слов'янства із поверненням її назви Коростень П. К. Кудреватову подарував «живий архів, історичний підручник». Володимир Антонович, який, завершуючи опрацювання матеріалів археологічних розкопок в Іскорості, писав: «Я відкрив сам собою українство, і чим більше читав та ознайомлювався з історією, тим більше переконувався, що відкриття мое не вигадка». Це тверде переконання, що український народ сам має право на національне відродження, обумовило його вихід із польської земляцької корпорації – гміни, яка діяла при Київському університеті. Адже це був період, коли національне питання і національні відносини в Україні загострювалися через утихи царських урядовців, гноблення польських і російських поміщиків, які загальними зусиллями намагалися доконати українство в основній масі народу – селянстві. Бо навчений в російській школі городянин вже забував, ким він є, і мову материнську.

Залізниця врятувала Іскорость від вимирання, але, на жаль, вона ж зробила станцію Коростень російськомовною, бо всі залізничники і спеціалісти були росіянами. Вона розбудила провінційне містечко, вдихнула в нього бадьорість, змусила пригадати про колишню славу ремісничо-торгового центру. Підприємці поспішали до земельних ділянок вздовж колії, на яких почали рости корпуси перших заводів. Уже в 1903 році набрали обертів кілька верстатів у майстернях Остремана. В рух їх приводила через трансмісії розташована під стелею штанга, яку обертав односильний локомотив. А через п'ять років видала першу партію порцеляни фарфорова мануфактура Пришибильського. Ще п'ятьма роками пізніше чавуноливарні

майстерні Аксельруда видаватимуть кожного місяця по 400 пудів заготовок.

Побудована пізніше приватна Подольська залізниця з'єднала Коростень з Одесою й Петроградом і тим самим перетворила його на значний залізничний вузол, що сприяло поширенню гуртової торгівлі. Покотилися на південь вагони з лісом, відправлені Гутерманом. А на захід Фуксман відвантажував тисячі гусачих і курячих тушок, закуплених у поліських господарів.

Розбудова вузла, розвиток промисловості і ріст торгівлі вимагали все більше робочих рук. Це дало можливість сільським багатіям «сплавити» до міста зайві роти, яких вони вже позбавили землі-годувальниці, а тому боялися можливого заколоту. Додаткове ж населення у містечку потребувало й додаткових об'єктів сфери обслуговування, тобто шевських, швейних майстерень, а також ковбасних, булочних і звичайних пивних, двері яких ніколи не зачинялися.

Містечко росло і розширювалося. Так, за даними статистики перед початком будівництва магістралі в Іскорості налічувалося лише 495 дворів і діяла однокупольна церква Св. Покрови, яка, за свідченням М. І. Теодорова, «утварюю була посередственна, а богослужебними книгами скудна». Все селище, в якому мешкали 2467 осіб, розташувалося на двох паралельних вулицях вздовж Ужа. А через десять років кількість населення вже сягнула 3200.

У містечку, крім вчораших селян, ремісників та дрібних торговців, з'явилися перші капіталісти, купці-оптовики, представники інтелігенції і позбавлений засобів виробництва пролетаріат. Відповідно до суспільного статусу обиралося місце поселення. Так, технічна інтелігенція залізничників селилася в основному на вулиці Вокзальній, а через колійний двір, по Чигиринській (нині вул. Горького) – чорнороби залізниці. На С.-Петербурзькій (нині вул. Грушевського) – міські державці, значні торговці та містечкова інтелігенція, Бровар і Лугинську (К. Лібкнехта) з Крутіком (М. Щорса) заселяли ремісники. Ділилися кутки і за національністю: всі професіонали-залізничники були росіянами або русифікованими інородцями; до них тягнулася містечкова інтелігенція; на Броварі – корінні українці; а навколо центру й ближче до ринку – єврейські крамарі, шевці й шинкарі.

Здійснюючи великородзинну політику гноблення народів, царський уряд всіляко розпалював національну ворожнечу, прагнучи посварити їх представників, намагаючись тим самим підірвати єдність трудящих, спинити нарощання всенародного невдоволення. Ця міжнаціональна ворожнечча в ті часи сягнула свого апогея і практично збереглася до наших днів у формі спонтанних сутичок

молоді з Ковельського парку і центру, центру і Бровара...

А все почалося з того, що, зміцнивши свої позиції у боротьбі за національне рівноправ'я, українська буржуазія прагнула використати рух народних мас проти русифікації українців, аби витіснити російську буржуазію з її економічних та політичних позицій, а також перехопити єврейський торговий капітал. На противагу їй Бунд сіяв недовір'я серед своїх членів як до росіян, так і до українців.

Намагання українських революціонерів у справі захисту своїх меркантильних інтересів йти шляхом уголовської політики у ставленні до царизму відштовхнуло від них трудящих, чим було, зрозуміло, завдано непоправної шкоди консолідації населення. Врешті-решт робітники й селяни побачили, що їх експлуатують не тільки росіянин Бородін (начальник залізниці), літвин Богуш, але й земляки – Бех, Костюшко і Виговський. Ось чому вони стали схилятися до різноплемінних соціал-демократів залізничників, які скерували пролетарську зрілість на боротьбу проти експлуататорів та їхнього покровителя царя. Сприяла цьому і роздрібленість українського революційного руху, який протягом 1900–1905 років розпорощився на шість партій (РУП, УСДРП, НУП, Спілка, УДП, УРП), які в своїх програмах не йшли далі виборювання автономії для України. І це тоді, коли робітник за 20–50 копійок важко працював по 13–14 годин щоденно, а пограбований селянин терпів сваволю земського начальства, урядника і поміщика або орендаря.

Про те, як приходили в соціал-демократію корostenці, свідчать біографії Дорофія Семенюка з Ушомира, Івана Потапчука з Татарновичів (нині Берестовець), Адама Потопальського з Ходаків...

Д. С. Семенюк виріс на стайнях Богуша. Юність його почалася з роботи чорнороба в паровозному депо Коростень. Три роки чистив він паровозні котли, щоб у двадцять літ стати кочегаром. Весь цей час російські машиністи разом із книжками про устрій паровоза давали й листівки та брошури, які переконували читача в необхідності добиватися головної мети робітничого класу – повалення царського самодержавства і встановлення народовладдя. Ось чому він був солідарний із діями робітників залізничного вузла Сарни, які в березні 1905 року почали страйк, і разом з корostenськими това-ришами підтримував їх.

Просочувалися на Полісся і звістки з інших регіонів. У листах до рідних потьомкінці А. С. Потопальського та І. С. Потапчука розповідали про революційну ситуацію в армії і на флоті.

Саме поширювані прокламації Поліського (Гомель) і Київського комітетів РСДРП, листи з армії до рідних привели до непокори не лише робітників промислових підприємств, але й селян. Поміщики

повідомляли: селяни пасуть худобу на їхніх землях, вирубають ліси, відмовляються укладати договори на оренду землі. У селах Бондарівка, Татарновичі, Кожухівка, Чигирі робилися спроби організації ревкомів. Мали місце заворушення в Пашинах, Немирівці, Шатрищах.

14 жовтня 1905 року корostenські залізничники створили першу профспілкову організацію й припинили роботу в знак солідарності з Всеросійським страйком, що проходив під гаслами повалення царя. На це уряд відповів введенням на станцію військових підрозділів. Віднині тут «прописався» відділ жандармського управління Південно-Західної залізниці. Однак і це не завжди допомагало. Так, 12 грудня на підтримку сарненців корostenці також загасили топки паровозів й перервали зв'язок, що припинило рух на перегоні Київ – Сарни.

Десять днів трималися страйкарі. Київський, Волинський і Подільський генерал-губернатор Сухомлинов, скориставшись воєнним станом, призначив на вузлові станції спеціальних представників. Почалися репресії. За активну участь у страйку звільнені з роботи молотобоєць Антон Болюшко, помічник машиніста Теофан Рахлінський, столяр Федір Монич, токар Альберт Глязер, машиніст Вацлав Климашевський... Та не викоренили цим соціал-демократії в Іскорості. У вересні 1906 року її представники брали активну участь у роботі Окружної конференції вузлових організацій РСДРП в Києві.

Будила корostenців і київська газета «Железнодорожник». Вона вчила, що домогтися чогось можна лише при колективних діях. Це був час поступок царизму: скорочення робочого дня на дві години, дозвіл на об'єднання в профспілки, створення лівих газет. Однак місцеві державці відповіли на це саботажем. Так, генерал-губернатор, регламентуючи участь населення у виборах до Державної думи, постановив: «Покладені на залізничників службові обов'язки відносять їх до розряду нижчих службовців. Такі розряди не можуть користуватися виборчими правами у Державну думу». Отже, одним розчерком пера цей сатрап позбавив політичного права обирати і бути обраними тисячі трудящих. Не дивно, що на всю Волинську губернію робітниками були лише два виборці.

Саме тоді столипінщина добивала сільську общину. Про життя бідних селян свідчить лист дванадцяти пашинців, адресований міністру землеробства 21 лютого 1908 року: «Вкрай бідне і безпорадне становище, страшна скрутка в добуванні коштів, щоб нагодувати дітей, при такому бідному нашему стані змушує нас звернутися з найпокірливішими проханнями до Вашого Високо-превосходительства про надання нам можливої допомоги. Справа ось у чому: ми настільки малоземельні, що харчів від власного

урожаю не вистачає для того, щоб прогодувати наші сім'ї навіть насущним хлібом, примушує підшукувати для себе у вільних краях землю для переселення, щоб наїтися хліба. А тому покірніше просимо Ваше Високопревосходительство вчинити своє начальственне розпорядження про виділення для нас у Сибірському краї вільної землі для поселення, щоб ми змогли чесною працею своєю прогодувати свої сім'ї хлібом».

І це було в регіоні, куди представники влади організовували екскурсії з метою пропаганди своєї аграрної політики. Звичайно, приїжджим демонстрували країні куркульські господарства братів Бехів, які мали по 300 десятин орної землі, і нікому не розповідали про те, що 40 відсотків селянських дворів володіли наділами до двох десятин. Селянинові, якщо той не походив від шляхти, двері для освіти були зачинені. Він не мав можливості лікуватися. Ale йому дарувалася безпросвітна праця на багатія та ще в неділю –молитва в храмі. Не дивно, що у селах волості налічувалося 50 церков і лише 14 шкіл при них, де виховувалися лише 700 учнів.

У містечку на 500 дворів з 1875 року була одна школа (з 1902 – двокласне училище), в якій п'ять вчителів навчали 87 хлопчиків і п'ять дівчаток. Ale діяли дві церкви, костьол, три синагоги. Тільки після побудови залізниці з'явилася в Іскорості лікарня на десять ліжок з одним лікарем та фельдшером. І жодного клубу чи бібліотеки. Замість них буйно росли шинки.

Лише вулиця С.-Петербурзька мала чотириметрову бруківку. І на ній тільки один будинок (приватний готель) мав два поверхи. З ним висотою могла сперечатися хіба що церква, яка була поряд з поштою (на її підмурівку нині стоїть допоміжне приміщення вузла поштового зв'язку).

Становище трудящих на підприємствах, особливо до одержання статусу майстра, межувало з рабством. Ось як описували у 1912 році своє життя робітники майстерні Остермана: «Погано живеться міському робітничому люду, а ще гірше життя працюючих у провінційних нетрях. У нашій майстерні трудяться 20-22 чоловіки, працюють з шостої години ранку до восьмої, навіть до десятої вечора з перервою півтори години на сніданок та обід. Майстерні брудні, маленькі, темні. І в цій закіплюженій майстерні доводиться працювати 12-14 годин без відпочинку нарівні з моторними верстатами.

Ставлення хазяїна до робітників дуже брутальне: у висловлюваннях він не соромиться, не зупиняється перед лайкою. Ще гірше становище учнів-хлопчаків, які вчаться 2–3 роки і протягом цього часу терплять все – лайку, биття.

Користуючись їхньою кволістю й беззахисністю, хазяїн ще більше гнобить підлітків, примушуючи прокидатися о п'ятій ранку, а лягати о 12 годині ночі. Вони не стільки навчаються, скільки мучаться,

виконують усі чорні роботи: прибирають майстерні, бігають у лавку. Їм доводиться носити на своїх слабеньких плечах залізо та інші тяжкі вантажі.

Часто можна чути, як вночі від важкого життя хлопчики плачуть. Ось так ми всі тут живемо день у день, нічого не знаємо, газет не читаемо».

Не кращі умови для праці були і в пана Пришибильського, який зовсім не дбав про людей. Вони ж за копійки працювали по 12 годин на день, а мануфактурник турбувався про підвищення якості фарфору, що мало велике значення в конкурентній боротьбі.

Суха зачистка виробів породжувала хмари отруйного пилу, який загіпсовував легені, вкорочуючи життя жінкам. Інші горювали над ручним приготуванням важкої маси та її пресуванням. Пекельною була праця горнових, особливо при вивільненні з печей гарячих випалених виробів. Тут застосовувалася праця підлітків, які вважалися учнями й не одержували платні. Коли ж ставали підмайстрами, то могли розраховувати лише на 15 копійок за день, якщо не було браку. За брак «нагородою» був кулак майстра. Жінки за однакову з чоловіками роботу одержували не більше 20 копійок або й удвічі менше.

З середини літа 1912 року здирства керуючого заводу Дувіда Каштеляна переповнили чашу терпіння фарфоровиків – 3 липня вони застрайкували і чотири дні не приступали до роботи, поки не домоглися підвищення платні та поліпшення умов праці.

Список використаної літератури:

1. Нива, №17 за 1902 р. З посиланням на історію Карамзіна 1816 р.
2. ЦГАОР СРСР, ф. 109, оп. 221, д. 6, л. 6.
3. Історія міст і сіл України, с. 308.
4. ЦГІА СРСР. Л. Ф.1268, д. 2899, л. 731.
5. ДІА УРСР. ф.696, оп. 1, д. 50, л. 22.
6. Нива, №17, с. 338-341.
7. Дячков І. О. На землі древлянській. Коростень, 1967, с.14.
8. Житомирський держ. архів, фонд 226, оп. 1, а. 274.
9. Предварительные итоги с/х переписи, вып. 1, С-Пб 1916 с. XXVII.
10. Правда, №30, 1912 г.

БУРЕМНІ РОКИ

З початком Першої світової війни багато синів і дочок Іскростенщини було мобілізовано до армії. Це ж викликало зростання обсягів залізничних перевезень, що потягло за собою збільшення кількості працюючих на Коростенському вузлі. В містечку також дислокувалися різні служби. На північній його околиці (нині селище Фрунзе) почалося будівництво евакоппіталю, в який прибували поранені й хворі вояки Південно-Західного фронту. У більшості з них разом із втратою крові витік і шовіністичний чад. Тепер вони вже розуміли, для чого царські чиновники так оберігають від галичан маєтки польських і німецьких поміщиків, навіть тих, які втекли разом з австрійськими загарбниками.

Водночас солдатів-українців обурювала поведінка членів УСДРП на чолі з Жуком і Дорошенком, а також лідерів «Спілки» Меленевського та Скрописа-Йолтуховського, які стали відвертими прислужниками Німеччини й Австро-Угорщини. І це тоді, коли їхні товариши по партіях на чолі з С. Петлюрою вимагали захисту Вітчизни від «prusьких варварів», а також визволення з-під гніту «братів-слов'ян», які формують полки «січових стрільців», щоб бити східняків незалежно від їх національності.

Цим розбратором в українських партіях скористалися більшовики. Вони йшли у війська з чіткою і доступною програмою, яка висвітлювала грабіжницьку суть війни і вказувала шлях перетворення її на всенародну боротьбу за власну волю і землю. Робота більшовицьких агітаторів не була змарнована. Вже влітку 1916 року команда поранених після закінчення курсу лікування відмовилася їхати на фронт. Для придушення солдатського заколоту в містечко вступає декілька сотень козаків 49-го полку, які тут залишаються для несения поліційної служби.

Війна, яка щодня забирала з казни близько 42 млн. крб., тяжким тягарем лягла на плечі трудящих. Особливо стало важко тим, хто проживав у прифронтовій смузі Південно-Західного фронту. Воєнний стан, оголошений на території, посилював поліцейські репресії. Побори військових довели поліщуків до голоду і злиднів. Тож пропаганда більшовиків сіялася на благодатний ґрунт. Локомотив революції чекав сигналу.

Зелене світло йому ввімкнули 2000 солдатів Волинського полку. Саме вони висипали з казарм і приєдналися до страйкуючих робітників, щоб разом з ними йти визволяті з криміналу політичних в'язнів, громити поліцейські дільниці. Цар наказав припинити це «бездаддя», проте усвідомивши, що чинили опір марна річ, зрікся престолу.

За послугу революції Петроград виготовляє 2226 іменних знаків для волинців — перших нагород революції. На них зображені солдата з прапором у правій руці, який лівицею спирається на щит з датою 27 лютого 1917 р. Поряд з ним дівчина в національному вбранні, а на стрічці внизу прізвище Поліщук.

Воістину славна традиція полку: наш земляк Н. П. Жмаченко — перший повний Георгіївський кавалер за Севастополь, а Е. Поліщук — перший кавалер іменного знака революції. І вже летіла на Полісся звістка: «З глибокою радістю сповіщаю рідної знайомих, що після тривалої і важкої хвороби 27 лютого сконав самодержавний деспотичний режим...» Про лютневі події в Петрограді коростенські залізничники довідалися через добу. Бо 27 лютого телеграфіст Т. Давидюк на всю дошку оголошень написав: «У Петрограді революція! Царський уряд арештовано...» Через годину гарнізонний оркестр «Марсельєзою» скликав людей на мітинг.

Революція у Петрограді, неначе грибний дощ, породила нові органи публічної влади. Ними стали Ради робітничих і солдатських депутатів. З березня Рада створена в Києві, 9-го — в Житомирі та Іскрості. Щоправда, в Києві вже наступного дня вищою владою став виконком Української Центральної Ради, хоча виконавчу владу поки що утримував губернатор.

Ініціатором Центральної Ради було Товариство українських поступовців, які 26 березня перейменувалися в Союз українських автономістів-федералістів, а в квітні перефарбувалися у Партию соціалістів-федералістів (ЕССФІ). Ось як описував цю зміну декорацій В. Винниченко у книзі «Відродження нації»:

«Маси вірили тільки соціалістам, отже, щоб не залишилися поза рухом, треба було підфарбуватися під смак мас. «Туповці» на сміх самим собі й іншим зробили такий маскарад і весь час ходили з червоними плащами, які зовсім не пасували ні до їхньої ідеології, ні до темпераменту, ні до психології газетних, кабінетних людей, які не мали ніякого впливу на широкі маси...»

У містечку Іскросту дрібнобуржуазна маса на чолі з бундівцями буквально заразила робітників дрібних майстерень національним поглядом на політику. Щоб не захлинутися у цьому націоналістичному болоті, більшовики розгортають роботу у 292-му запасному піхотному полку, який ніс гарнізонну службу. Унтер-офіцери Дьомін, Зайко-Зайкін, беручи приклад з прапорщика Кириленка, запалювали солдатів оборонними ідеями і доводили до їх свідомості те, що миру і землі вони не матимуть, доки капіталісти при владі.

Друга група в складі Синьова, Зарви, Панасенка, Федорчука та інших працювала на станції Коростень-Подільський, який був окремим селищем нової Подільської залізниці. В ньому жили евакуйовані з західних районів — Привісленської та Варшавської

залізниць. Тут же дислокувався 3-й Заамурський батальон залізничних військ. Тому, коли у березні створюється селищна (станційна) Рада робітничих і солдатських депутатів, її головою обирають більшовика слюсаря паровозного депо С. Зарву.

Третя група в складі Андреєва, Селіванона, Табукашвілі під керівництвом досвідченого члена РСДРП з 1905 року Сулими проникає у школу молодших командирів і роз'яснює, для чого їх готує новий військовий міністр О. Керенський, а також розповідає про причину появи в казармах «отаманського» елемента.

Чітко означеню ідеєю і переконливістю програми більшовики Іскоростенщина зробили все для зростання свого авторитету, домоглися перевиборів Ради. З квітня в Іскорості замість ярмаркового балагану діяла Рада робітничих, селянських і солдатських депутатів, головою і секретарем якої були більшовики М. Дьомін та Я. Авер'янов. У своїй роботі вони спиралися на авторитет 240 делегатів, які представляли 30 тисяч виборців. Разом із профспілками Рада домоглася скорочення до восьми годин робочого дня, а також впровадження робітничого контролю на виробництві.

Розросталися заворушення у середовищі солдатів, які побачили, що визволені ними землі не роздаються селянам. На початку літа 350 курсантів Іскоростенської школи молодших командирів відмовилися їхати на фронт під «опіку» панських синків і бездарного командування. Їх вже не надихали істеричні заклики комісарів Керенського битися «до переможного кінця».

Доки соціал-демократи вишукували ознаки соціалізму у соціалістів-самостійників і гаяли час на нескінченні дебати стосовно межі своїх повноважень з соціал-революціонерами, які близькуче повелися на з'їздах військових та селян, перший і другий склад Центральної Ради втратив час для зміцнення законності і право-порядку, забезпечення міст продовольством та вирішення особливо гострого питання перерозподілу землі. Через це була розколота єдність українців не лише в апараті, але й у народі. Вже в першій половині літа Центральна Рада не тільки втратила контакт з масами, але й будь-який контроль над органами влади на місцях. Нехтування роботою у військах привело до того, що 300 тисяч українських вояків, за словами одного з членів Секретаріату, стали «гіршими від татарських орд і унаочнили безсилия Центральної Ради». Гасла І Універсалу: «Хай буде вільна Україна у складі Росії!», «Хай порядок і лад на Україні наведуть Всенародні Українські Збори!» відштовхували від Центральної Ради не тільки цілі міста, але й села. Так, у резолюціях Київської обласної конференції більшовиків Центральна Рада навіть не згадувалася, ніби зовсім не існувала. Тим більше, в результаті узгодження повноважень Центральної Ради з Тимчасовим урядом останній дозволив поши-

рення її повноважень лише на Правобережну Україну та частину Полтавської і Чернігівської губерній без підпорядкування її суду, військ і всіх видів зв'язку. Але й такі поступки декому в Росії були не до вподоби. Ось чому верхівка армійського генералітету підготувала антиурядовий заколот. На його чолі став генерал Л. Корнілов. 26 серпня 1917 року він телеграмою вимагає повноти влади і підкріплює її передислокацією військ, які посунули на Петроград.

Заклик більшовиків на боротьбу із заколотом підтримали не тільки робітники Петрограда, але й трудяще багатьох інших міст. Є заслуга у розгромі заколотників і залізничників Коростенського вузла. Як тільки ешелони корніловців наблизилися до станції Коростень, страйковий комітет вузла (А. Андреєв, М. Гулашевський, Т. Давидюк і Л. Табукашвілі) звернувся до працівників усіх лінійних станцій підтримати його. У відповідь Сарненський ревком прийняв рішення: зупинити рух поїздів на дільниці Сарни – Лунінець – найкоротшому шляху з Волині в столицю. Крім того, коростенці використали бюрократичну систему передачі потягів з державної Південно-Західної на приватну Подільську залізницю, затягували цю процедуру, плутали направлення руху ешелонів, примушуючи їх «гуляти» по трикутнику Коростень – Шепетівка – Житомир. Цим самим вони не лише затримували передислокацію частин, але й дробили їхні підрозділи.

При намаганні командування форсувати доставку військ із Румунського фронту на Петроград ешелони з частинами 3-го корпусу генерала Кримова були затримані в Коростені більш як на добу через відсутність паровозів.

У цей час більшовики Коростеня-Подільського на чолі з С. Зарвою і П. Козловським організували агітаційну роботу у військах, тоді як друга група з П. Павлушевським один з підрозділів «кrimців» відправила зовсім у протилежний бік. Така «доставка» корпусу привела до самогубства його командира, а заколот потерпів поразку.

Скаржився Керенському на коростенців і генерал Духонін: «На лініях Південно-Західної залізниці відмовляються пропускати війська, що ставить під загрозу можливість відправки в Гатчину 1-ої Фінської дивізії».

Як бачимо, найбільш активно контрреволюції протистояли більшовики. Це підвищувало їхній вплив серед трудящих і в армії, навколо них гуртується маси, зміцнюється Рада, щоб через місяць прийняти резолюцію про передачу її влади.

Бурхливо проходила в Іскорості кампанія висування кандидатів на місце делегата до Установчих зборів. Осередки 14 партій і груп виставили своїх кандидатів, доводили винятковість саме їхньої платформи. Але трудяще Іскоростенщина послали своїм делегатом

на з'їзд більшовика Я. А. Авер'янова – секретаря Ради. Заповнюючи анкету на одержання мандата, Авер'янов писав: «Корostenська Рада має великий авторитет у солдатському і робітничому середовищах, а після корніловщини – і серед трудового селянства». Бо простому люду набридло чекати есерівського перерозподілу землі, який обіцяли узгоджувачі Желіховський з Колдубовським та Чигирєм. І він сам почав ділити угіддя поміщиків Ціліакусів у Михайлівці, орати богушівщину в Сантарці і Бондарівці. Прискорила корніловщина і створення загону Червоної гвардії, для якого 100 гвинтівок і чотири кулемети доставив комісар Подільської залізниці А. Дубінін^{*}. Не стояли осторонь цієї справи і комітетчики 292-го піхотного полку, які озброїли перший бронепоїзд, збудований іскоростенцями в майстернях Корostenя-Подільського відповідно до рішення ревкому. Для цього паровоз серії «ОВ» був обладнаний щитами з котельної сталі. Чотири 4-вісних вуглярки, обкладені з боків шпальником і перекриті подвійним накатом із брусів, стали добротними дотами для 16 кулеметів. Передні і задні бронемайданчики мали по дві 3-дюймові гармати та по кулемету на турелях. Екіпаж фортеці на колесах складався з солдатів 3-го Заамурського батальйону та працівників станції й депо: машиністів Х. Сулими і А. Шмельова, І. Шевелюка і Зайнчковського, помічників машиністів А. Свейковського і З. Цвікліста, Федорчука і Щербака, майстрів О. Крупського та І. Кулика, які стали артилеристами, слюсарів К. Будзяковського, П. Бурдіна, Лиходольського, Лисенка та інших, які стали кулеметниками. А ще були колійники А. Добіжа, І. Денисюк, К. Мисяк, фельдшер Суботін – всього 68 бійців на чолі з командиром Л. Табукашвілі. Син Грузії – Герой громадянської війни на Україні – загинув на батьківщині 2 березня 1921 року.

Невдовзі корostenці взяли участь у з'їзді залізничників Подільської дороги, який відбувався у Новограді-Волинському з 8 до 15 жовтня. Він засудив війну і прийняв резолюцію про перехід влади до Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів.

26 жовтня 1917 року телеграф приніс відозву В. І. Леніна «До громадян Росії». В ній говорилося: «Тимчасовий уряд повалено. Державна влада перейшла в руки Петроградської Ради робітничих і солдатських депутатів – Військово-революційного комітету...»

Цього дня (8 листопада за новим стилем) на спільному засіданні виконкомів містечкової та Корostenь-Подільської Рад і ревкому

*Анісім Антонович Дубінін (1896–1938) – більшовик з 1914 р. Після Лютневої революції – військом ст. Гречани, а потім комісар Подільської залізниці. В 1918–1919 роках – комісар Південно-Західної залізниці.

вузла створюється Військово-революційний комітет у складі комісара 292-го полку Зайко-Зайкіна, М. Дьоміна – голови Ради, залізничників А. Веракси, І. Селіванова та Л. Табукашвілі.

З перших кроків Корostenський ВРК спрямував свою діяльність на зміцнення загонів Червоної гвардії, призначення комісарів на важливі служби вузла. Вже наступного дня була розброєна містечкова поліція, а функції охорони правопорядку взяла на себе народна добровільна дружина.

З (16) листопада на Базарній площі (управління відділка залізниці) скликається велелюдний мітинг, на якому за дорученням ВРК Л. Табукашвілі проголошує встановлення радянської влади в Іскорості. Звертаючись до залізничників, він закликав: «Відкривайте семафор Жовтневої революції! Дружно ставайте на її захист!» Після мітингу члени ВРК роз'їжджаються по селах: у Пашини, Чигирі, Кожухівку, щоб роз'яснити селянам земельну політику – перехід права на землю до них, хліборобів.

Київська газета «Пролетарская мысль» 5 листопада писала: «Ст. Корostenь (м. Іскорость Волинської губернії). Влада перейшла до Рад. Обраний ревком розташований на станції. Усі війська в складі полку піхоти, трьох ескадронів кавалерії, кавалерійської кулеметної команди, піхотної кулеметної команди перейшли на бік Рад».

Третій Універсал Центральної Ради з «Станьмо на сторожі прав і революції не тільки нашої землі, але й усієї Росії!» не відповідав суворій дійсності. Бо врятований від розправи Тимчасового уряду з більшовичами військама і загонами Червоної гвардії Секретаріат Ради після капітуляції генералітету КВО передусім почав розброєння цих формувань і наказав губернським комісарам силою ліквідувати владу Рад на місцях. Не обминула ця доля і Корostenського вузла та містечка Іскорость. Як повідомляла житомирська газета «Волинь» у №267 від 3 листопада 1917 року, «губернський комісар відправив загін для боротьби з більшовиками Іскорости». Такою була дяка за те, що 75 корostenців допомагали Раді у розформуванні офіцерських дружин. А поки що Київ вимагає від ревкому звільнити зі служб вузла своїх комісарів і розбройти наявні військові дружини, частини. А тим часом залізничники залишилися без зарплати.

Наприкінці листопада делегація Південно-Західної (Е. Браун) і Подільської (В. Жигмунт) залізниць та Корostenя (А. Волковський) виїхала в Петроград на Всеросійський з'їзд залізничників. Там вони зустрілися з В. І. Леніним, розповіли про справи на Україні, про важке становище залізничників. Голова радиаркому розпорядився виплатити зарплату працівникам обох залізниць. В. Жигмунта на з'їзді обрано членом колегії Наркома шляхів.

Ця своєчасна підтримка залізничників з центру зробила їх ще більш прихильними до лідера більшовиків. У відповідь Центральна Рада суне на Коростенський вузол військові частини генерала Пресовського, який розігнав обидві Ради і розстріляв 17 її найактивніших членів.

Тортурі робітників і селян Іскоростенської волості припинили самодемобілізовані солдати Південно-Західного фронту, які на початку січня вигнали петлюрівців з території вузла. Але жорстокість січовиків не минула безкарно. Відправляючи своїх делегатів на перший Всеукраїнський з'їзд, іскоростенці наказували викрити підступність і злочинність Центральної Ради. В свою чергу, добре знаючи настрої більшості делегатів, Центральна Рада бойкотувала з'їзд, на якому її могли переобрести.

За тиждень до цього вона розіслала ні з ким не погоджений циркуляр, яким запросила на з'їзд 2000 делегатів від селянських спілок. Ці самозвані делегати усунули мандатну комісію і почали видавати мандати самі, чим зірвали регламент з'їзду.

11 грудня справжні делегати переїхали до Харкова, де об'єдналися з делегатами Донбасу та Криворіжжя і проголосили себе Всеукраїнським з'їздом Рад. Саме він визнав Україну республікою Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, сформував Центральний виконавчий комітет (ЦВК) у складі 41 члена, які його Головою обрали лівого українського соціал-демократа Юхима Григоровича Медведєва.

Першим кроком Народного секретаріату Української Народної Республіки, до складу якого входили Є. Бош, В. Затонський, Ю. Коцюбинський, Ф. Сергеев (Артем), М. Скрипник, була постанова про недійсність всіх документів Генерального секретаріату ЦР.

Однак якщо робітники здебільшого підтримували обрану ними владу, то українське село залишилося нейтральним і вичікувало, хто ж візьме гору. Розпочата обома Секретаріатами «війна декретів» остаточно підірвала віру народу у спроможність влади поліпшити його життя. Відчувалося це і в Іскорості, де намагання Ради покінчити з розрухою наштовхнулися на саботаж власників підприємств і державних службовців. Внаслідок цього почалися труднощі в постачанні на вузол і в містечко продовольства, палива з державних ресурсів, а ринок «захворів» на грошову лихоманку.

Невизначеність з армією привела до виїзду в Росію солдатів-росіян і самодемобілізації українських військових. Тому важливий залізничний вузол 1918 рік зустрів обеззброєним, бо загін Червоної гвардії, який налічував 100 багнетів, нічого не важив. Цією обставиною й скористалася Центральна Рада. У різдвяну ніч житомирський «курінь смерті» навально атакував більшовицьку Раду. Ось як описувала ці події «Правда» від 9 січня 1918 року: «Рада

робітничих і селянських депутатів, що діяла в Іскорості, зазнала нічного нападу сил Житомирської Ради. Без сторонньої допомоги Іскоростенська Рада частково була заарештована, а частково переїхала в Лугини. Тепер на допомогу Раді йдуть значні збройні сили».

Однак довгоочікувана допомога затрималась під Києвом. А червоногвардійці, навіть з'єднавшись з малочисельними загонами Г. І. Дмитрука-Нестеренка в Лугинах та І. І. Дубініна на станції Гречани, не маючи нічого, окрім гвинтівок, не могли протистояти озброєному гарматами та кулеметами супротивнику.

Малочисельною була й допомога. Армія Ю. М. Коцюбинського складалася із загону М. Муравйова – вісім тисяч багнетів, полку Червоного козацтва В. Примакова та групи червоногвардійців Харкова, Кременчука й Донбасу під командуванням Д. Жлоби – всього 12 тисяч бійців, тобто менше кадрової дивізії. Прагнучи її допомогти, робітники заводу «Арсенал» піднімають повстання. На жаль, у Петлюри вистачило сил для того, щоб потопити його в крові – втрати арсенальців становили близько 1500 робітників. А от проти анархістів Муравйова цей «лицар» кинув 300 студентів та гімназистів, 67 з яких і загинули на станції Крути.

Про те, де були гармати і по кому вони стріляли, свідчить запис у щоденнику В. Винichenka за 23 січня 1918 року: «А гуркіт все чується з Києва. Очевидно, більшовики ще мають якусь надію, коли цілий тиждень, перебуваючи під пекельним обстрілом гармат, не здаються. Не дивно, що героїзм робітників через три дні збудив запитання: «Невже ми, самі того не знаючи, не відчуваючи, виступаємо як контрреволюціонери? А що, коли народні комісари мають більше рациї, ведучи Росію й Україну з нею до соціальної революції?»

Ще через два роки, вже за кордоном, він зізнається: «Ми боялися більшовизму, думаючи шляхом репресій не допустити його розвитку, але цим якраз добилися того, що не тільки відштовхнули маси в обійми націоналістичної течії російського більшовизму, але знову відштовхнули їх від української ідеї».

26 січня червоні війська вступили до Києва, а наступного дня стала радянською Іскорость. Вояки з «куреня смерті», почувши про наближення бронепоїзда, повантажилися в ешелон і покотили до Житомира, де на них вже чекала Центральна Рада, щоб разом зустріти німецько-угорську армію, яка посунула на Україну згідно з договором від 27 січня (9 лютого за новим стилем) за обіцянами 60 мільйонами пудів хліба, 2750 тисячами пудів м'яса тощо.

21 лютого окупанти захопили Іскорость. Протягом місяця вони зруйнували все, що містечкова Рада створювала в період своїх повноважень. Особливо це відчула збідніла верства трудящих. Підприємці, розігнавши профспілки і робітничий контроль, знову

примусили їх працювати по 12 годин. Поміщики, які повернулися услід за німцями, загарбали землі і вимагали повернення їхнього майна. Всюди з'явилися накази: «Не перешкоджати колишнім власникам засівати їхні землі. За супротив – заслужена кара».

Як тільки Центральна Рада спробувала висловити незадоволення діями союзників, на гарматах яких в'їхала в Київ, німці її турнули так, що вона впала трухлявою колодою.

29 квітня 1918 року хліборобський конгрес у цирку прокричав П. П. Скоропадському: «Хай живе гетьман!» Цікаво, що цей царський генерал-ад'ютант зробив для українства протягом семи місяців значно більше користі, ніж соціал-демократи за рік: створив Академію наук, два університети, 150 гімназій, забезпечивши їх україномовними підручниками. Але як поміщик, він змусив селян обробляти землю своїм реманентом, а страйки на польових роботах закінчувалися тюремним ув'язненням для їхніх організаторів.

Аналізуючи причини зміни владних структур в Україні у січні–квітні 1918 року, не можна обминути їхнє сучасне інтерпретування, коли міф про те, що Центральна Рада загинула під ударами більшовицьких орд, присланих Леніним з півночі, став невід'ємним атрибутом багатьох публікацій і навіть офіційних документів деяких сучасних українських партій. Зустрічається і більш витончена фальсифікація причин невдач Центральної Ради. Так, у заявлі УРП до 75-річчя створення Центральної Ради від 14 березня 1992 року зазначається:

«Так само як Центральна Рада боронила право народу від більшовицького терору, так само вона вчинила опір і німецьким військам, котрі прийшли в Україну після підписання так званого Брестського миру, за умовами якого Ленін віддав Україну Німеччині. Тому 28 квітня 1918 року німецькі солдати увірвалися до зали Центральної Ради, вчинили обшук і наказали розійтися».

Фальсифікаторів із УРП не збентежило навіть визнання лідера українства, глави Секретаріату ЦР В. Винниченка, який писав: «Не російське советське правительство вигнало нас з України, а наш власний народ...». І потім додає: «Але те, що Українська влада верталася на важких німецьких гарматах, то це, хоч ніхто цим не хвалився, була гірка правда».

Отже, не Ленін, а Центральна Рада заради відтворення своєї влади привела на Україну 450 тисяч союзників, щоб годувати їх, а не власний народ. Щодо Брестського миру, то його росіянини підписали після окупації України. А вся війна за владу між Радою, яку не підтримали союзники, і Скоропадським закінчилася переляком від загибелі трьох гетьманців у ніч на 30 квітня.

Горе Україні від того, що народжує вона дітей з амбіціями, а не з державною мудрістю. Вони, маючи більше любові до влади, ніж

до своєї неньки, продають її будь-кому за можливість посидіти під державним прапором.

Тож кований чобіт окупанта топче священну землю України. Вдень і вночі з кулеметами на дахах вагонів мчать ешелони на Захід. У них – хліб і м'ясо, цукор і масло, метал, все, що добуте потом народу, який стогне від праці та знущань старих і нових панів. Настають часи, коли більшовицька агітація дає найбільший ефект. І партійці Іскорості не гають часу. Л. Табукашвілі, А. Андреєв, О. Конончук, подолянин М. Мельник з словом правди йдуть у колективи всіх служб станції Коростень. У Коростені-Подільському діють М. Федорчук, М. Щербак, О. Панасенко та інші. Налагоджений зв'язок з підпільніками Овруча, Новограда-Волинського, Мозиря і Києва. Розповсюджуються листівки, проводяться бесіди не тільки серед робітників і селян, але й серед сірожупанників, які прямували з австро-угорського полону на формування дивізії військ Скоропадського. Не обминали й німецьких підрозділів, де обмінювалися досвідом з послідовниками К. Лібкнехта та Р. Люксембург, і вже разом розхитували дисципліну у ворожому стані.

Перевіркою ефективності їхньої роботи стало святкування Першотравня в Іскорості. Тоді городяни вперше побачили демонстрацію і мітинг, на якому під політичними та економічними гаслами стояв кожен третій житель містечка, у тому числі 800 залізничників. Настрій у присутніх був бойовий: за пропозицію про освячення зібрання есера Чигири стягають з трибуни. І навпаки, коли після запальної промови токаря депо М. Мельника солдати хотіли його заарештувати, стіна присутніх не допустила цього.

У другій половині травня коростенці Л. Табукашвілі, А. Андреєв, М. Мельник беруть активну участь в роботі Всеукраїнської конференції профспілок, що проходила в Києві. Опісля відбулася нарада більшовицької фракції, роботою якої керував А. В. Іванов. На ній порушено питання створення ревкомів і підготовки повстання.

20 травня 1918 року в будинку чергового по станції Лукіяна Табукашвілі відбулося перше організаційне засідання ревкуму в складі: О. Горбатюка, Т. Давидюка, О. Конончука, М. Мельника і Л. Табукашвілі. Головою комітету обрали М. Мельника, секретарем – О. Горбатюка. Ревкомівці також обговорили питання проведення агітаційно-масової роботи, розподілили ділянки впливу: Мельнику і Конончуку доручили колектив паровозного депо, Табукашвілі і Горбатюку – станцію Коростень з кондукторським резервом. За роботу на телеграфі й серед колійників відповідав Т. Давидюк. Незабаром постала у містечку і молодіжна організація – Союз соціалістичної молоді. Обрано бюро в складі секретаря Осадчого, його заступника Ревуцького, секретаря і військкерівника Куленка та членів Дмитренка і Кесельмана. Молодь, працюючи

в більшовицькому підпіллі, набиралася у старших товаришів досвіду роботи з людьми, осягала агітаторську майстерність, вивчала військову справу, методи партизанської боротьби з окупантами. Дівчата Євгенія Корнійчук, Марія Бабаскіна доставляли в Іскорость з Києва «пошту».

Перебуваючи у збройних силах гетьмана, Осадчий, Куленко, Дмитренко і Гаузер поступово обільшовичували синьожупанників, але в чомусь помилилися і всі четверо загинули. У свою чергу група Кесельмана винесла смертний вирок кату-окупанту полковнику Гаумерліху та його поплічнику комісару Колдубовському. На жаль, останній після поранення вижив і жорстоко закатував Кесельмана.

Боролися з ворогом молоді герой, як рядові бійці, і в партизанських загонах «Гніденко» та «Чайка». Юні месники ходили в розвідку, пускали під укіс ешелони, знищували грабіжників та вантажі, призначенні для відправки в Німеччину. Саме вони спалили склади пиломатеріалів в Іскорості і пресованого сіна на станції Коростень-Житомирський, висадили в повітря міст через річку Случ, а також визволили з проскурівської в'язниці товаришів із станції Коростень-Подільський та голову Лугинської Ради Г. І. Дмитрука-Нестеренка.

Несли втрати й партизани: в районі Здолбунова – Рівного у бою з карателями загинули іскорostenці Ревуцький, Розенштейн і Коломацький. Подвиг молодих патріотів відзначили і вшанували пам'ять замучених делегатів І-го з'їзду РКСМ у відповідь на виступ представника київської організації.

Користуючись підтримкою трудящих, іскорostenські підпільні активізували свою роботу створенням невеличких рухомих загонів, які наводили жах на окупантів. Вже не допомагала й посилена охорона комунікацій, бо зменшення кількості диверсій на мостах і роз'їздах компенсувалося ростом кількості пущених під укіс ешелонів на перегонах.

Однак без вибухових пристрій народні месники не могли повністю паралізувати залізницю. Ешелони хоча й з перебоями, але проривалися в Німеччину. Лише за півроку окупантам вдалося вивезти 9132 вагони хліба, 105542 голови худоби, в тому числі 40 тисяч коней, 22148 вагонів з промисловими товарами і 3465 – з сировиною. Були вагони і з необмолоченими снопами та чорноземом. І це тоді, коли народ, а особливо робітничий клас, голодував.

Працівники Коростенського вузла з болем і обуренням спостерігали за всіма подіями, а тому були готові до рішучих дій. Маленька іскорка могла породити велику пожежу. Нею й став дзвінок із Сарн про оголошення страйку. Зранку 15 липня 1918 року корostenці починають відкриту боротьбу з окупантами, яка протягом п'яти днів переростає у Всеукраїнський страйк залізнични-

72

ків. Ось як описував ці бурені будні член страйку Т. С. Давидюк: 15 липня робітники депо, повісивши марки на табельні номери дошки, не розходилися до робочих місць, а збиралися у паровозному залі. Сюди ж посунули й працівники інших служб. Незабаром зійшлося більше 1000 осіб, і почалися збори. Головуючим обрали токаря М. Мельника, секретарем – конторника Ф. Бархатова, який і записав: «Сьому годину ранку 15 липня вважати початком страйку до тих пір, доки адміністрація не задовольнить такі вимоги:

1. Погасить заборгованість по зарплаті за березень, квітень, травень і червень 1918 року, а також проіндексує її за вересень, жовтень і листопад 1917 року в зв'язку з інфляцією;
2. Погодить з профспілками норми оплати і відновить доплату 50 карбованців на продукти;
3. Визнає профспілки і Статут, погоджений з Київським судом;
4. Поновить 8-годинний робочий день;
5. Забезпечить свободу зборів;
6. Звільнить з-під арешту членів Головного комітету залізниці, налагодить зв'язок з дорожнім та вузловим комітетами профспілки;
7. Визнає страйковий комітет у складі М. Мельника, О. Горбатюка, Т. Давидюка, С. Галащевського, Ф. Бархатова.

Всі питання страйку мають розглядатися на зборах колективу двічі на день – на початку і в кінці зміни».

Після зборів відбулася нарада революційного комітету, на якій визначено дублюючий склад страйкового комітету на випадок арешту гласного. Також вирішили зняти з паровозів інжектори, щоб унеможливити штрайкбрехерство з боку комісара праці Колдубовського. Мені ж, як телеграфісту, доручили протягом ночі оповістити всі вузлові станції Правобережжя та Київ про початок страйку і пункти вимог залізничників.

Вранці збори оплесками зустріли звістку про страйки на Сарненському і Здолбунівському вузлах. А вечірній телеграмі про початок 16 липня страйку на всій Поліській залізниці влаштували справжню овацию.

Зрозуміло, що окупанти забили на сполох і 18 липня почали діяти. О 6 годині вже стояв вартовий під телеграфом, а ввечері заарештували трьох членів страйку – М. Мельника, Ф. Бархатова та О. Горбатюка – за відмову виступити перед робітниками з пропозицією припинити страйк. Вранці 19 липня на дошках оголошень побачили наказ німецької комендатури з вимогою з'явитися до 12 години на роботу. За невиконання його загрожували звільненням і військово-польовим судом.

З приводу цього відбулося засідання підпільного страйку, на якому обговорений план дій комітету в нових умовах, а також

питання організації допомоги багатодітним страйкарям. Вирішено також відрядити зв'язкових у Київ, Житомир і Сарни...

З трьох гінців повернувся лише О. Конончук, який привіз плани і поради Центрстрайкому, а також гроші, чим порадував казначея машиніста Пруднікова. Селяни навколоїшніх сіл підгодовували страйкарів. Близкі навіть брали їхні сім'ї на повне утримання. Але обірані окупантами й вони не могли багато дати.

Невдоволені простоєм найкоротшої до кордонів Німеччини залізниці, окупанти стали тиснути на своїх підопічних державців. І вже шле на адресу страйкому телеграму міністр шляхів Б. Бутенко. В ній вимагається: негайно приступити до роботи, в протилежному випадку – арешт з висилкою за межі України, а також виселення сімей страйкарів з квартир. І на доказ реальності застосування репресій на станції Коростень-Подільський з'являється особистою персоною комісар залізниці Золотаренко із загоном гайдамаків. На зустріч з ним вийшли члени страйкому, за якими слідували півтисячі голодних робітників. І стільки докорів побачив комісар у їхніх очах, що без бою відступив до свого вагона і зник у напрямку Овруча.

«Трудова Волинь» 23 липня, повідомляючи про арешти страйкарів, наприкінці публікації констатувала: «На коростенській лінії рух не відновлено».

Виняткову завзятість у боротьбі зі страйкарями виявляв начальник станції Коростень Крачковський. На догоду окупантам він щодня викликав до себе працівників, яких погрозами й обіцянками вмовляв до зради колег та виходу на роботу. У відповідь страйком вимушений був попередити Крачковського, щоб той припинив штрайкбрехерство і не примушував до цього інших. У той же час комітет посилив агітаційну і роз'яснювальну роботу серед слабодухих, підтримував матеріально тих, хто потребував цього. Поширювали прокламації та проводили бесіди в цехах конторники С. Доброторський, М. Бабський, телографіст Сікорський.

Для припинення руху потягів з німецькими бригадами була створена бойова група в складі Конончука, Кубінкевича, Шевелюка, Єфімченка, Задорожного, Чуйкова і Штепи. Вже наприкінці липня бойовики О. Конончука розібрали колію між станціями Ірша і Тетерів, пустили під укіс ешелон з награбованим, а через день опісля цього обстріляли інший поблизу Чоповичів.

До 1 серпня страйк припинили Поліська та Одеська залізниці, а 10 серпня відновили роботу більшість вузлів Південно-Західної. Продовжували триматися лише ініціатори – Коростенський і Сарненський вузли. Тоді командування окупаційних військ знову вирішило силою припинити страйк. В ніч з 12 на 13 серпня німецькі війська оточили містечко і станцію Коростень, а вранці почалася

облава. Всіх затриманих доставляли на перевірку до комісії, що складалася з німців, гетьманців і вузлової адміністрації. Перевірених поділили на благонадійних, неблагонадійних і тих, які складали групу «особливо небезпечних». Останніми були члени страйкового комітету, агітатори, профспілкові активісти. Благонадійним тут же запропонували негайно приступити до роботи, неблагонадійним оголосили про звільнення, а щодо «особливо небезпечних», то на них чекав суд з наступним засланням.

На щастя, комісія не пронюхала про страйковий фонд, який поповнювався залізничниками Росії. Це дало змогу ще місяць підтримувати матеріально звільнених страйкарів, поки в середині вересня після чергової доставки з Києва допомоги страйкарям Л. Табуашвілі заарештували. Крачковський таки домігся того, щоб головний коростенський більшовик був етапований до Кобринського концентраційного табору. Через місяць вже Золотаренко помстився за свою поразку на станції Коростень-Подільський і там же захопив Т. Давидюка з десятма його товаришами.

Аналізуючи підсумки Всеукраїнського страйку залізничників і причини його зародження саме на Коростенському вузлі, можна зробити такі висновки:

1. Коростенці більше всіх бачили наслідки пограбування України тими, кого Центральна Рада запросила для свого захисту, хоча, як гурт політиків, повинна була знати, що жоден окупант ніколи не створить на захопленій території незалежної держави;

2. Змінивши Раду, Скоропадський у своєму Маніфесті проголосив: «...негайно збудувати таку державну владу, яка здатна була б забезпечити населенню спокій, закон і можливість творчої праці». А тим часом сам посадив на шию народу поміщиків і капіталістів, примусив працювати на них по 12 годин без платні;

3. Народ і коростенці зокрема побачили, що єдиними захисниками їхніх інтересів залишаються більшовики. І хоча всі вони були синами різних народів – Табуашвілі – грузин, Бархатов – росіянин, Зайнчковський і Цвікліст – поляки, а Горбатюк, Давидюк, Конончук – українці, їх єднала ідея визволення народу від експлуататорів. І за цю ідею жертвували вони не тільки достатком, але й життям. Упевнivшись у їхній безкорисливості й бажанні допомогти товаришу в скрутну годину, народ ще більше повірив їм і пішов за ними.

Про те, що пам'ять про перших борців Коростенщини за долю простого люду жива, свідчить хоча б такий факт: Е. С. Федорчук п'ятдесят років зберігала останнього карбованця із допомоги від страйкового фонду, яку доставив Л. Табуашвілі, щоб у Коростені потрапити до пастки есдека Крачковського, а вже з його допомогою – у німецький концтабір.

Їх (більшовиків) знали всі корostenці в обличчя, а залізничники відали ще й про те, що всі вони були членами підпільного страйку, що їх шукають німці та гайдамаки, однак ніхто не видав. Навпаки, Т. Давидюк і його команда продовжували саботувати відправку вантажів у Німеччину навіть після припинення страйку. Так, майже дві доби не працювала колія у вересні після вдалого завалу ешелону неподалік Стремигорода. Не припинялася й агітаційна робота серед залізничників, про що свідчить повідомлення заступника директора департаменту державної варти губернському старості від 9 вересня: «...дехто з активних організаторів першого страйку залізничників знову почав виявляти бурхливу діяльність, роз'їжджаючи по залізниці і підбурюючи службовців, головним чином кондукторські бригади, до нового страйку, наголошуючи при цьому, що гетьман і всі, хто там сидить, — самозванці. Особливо активні в цьому відношенні... кондуктори станції Коростень».

Продовжував діяти і страйковий фонд, який після арешту Л. Табукашвілі перебрав у свої руки конторник Ф. Добротворський. Систематично з'являлися паки прокламацій на явочних квартирах в Чигирях, Могильному, Жабче, Кожухівці, Пашинах, Шатрищі, Новаках і Хотинівці, звідки їх забирали групи розповсюджувачів.

Заарештованого 6 листопада Т. Давидюка з товаришами від суду й концтабору врятувала революція в Німеччині. Вона викликала заворушення серед солдатів гарнізону. В Іскорості вони обирають Раду солдатських депутатів, яка й звільняє з-під арешту затриманих. А через тиждень у містечку з'являються Л. Табукашвілі та І. Степанюк.

Увечері 27 листопада на конспіративній квартирі в селі Пашини відбулися збори 18-ти більшовиків Іскоростенщини: А. Андреєва, Ф. Бархатова, І. Вільгермана, О. Горбатюка, Т. Давидюка, І. Денисюка, О. Конончука, М. Мельника, І. Рубінштейна, Л. Табукашвілі, М. Федорчука, В. Хмельевського, З. Цвікліста, Я. Штепи, Н. Шехтмана, І. Шевелюка та Й. Лабуся. На них прийняте рішення про створення Іскоростенської партійної організації. Саме тоді настав час різкого полівіння мас і росту популярності більшовицької партії, яка у своїй діяльності керувалася першоз'їздівською резолюцією «Україна і Росія», що передбачала повстання проти інтервентів таким засобом, який сприяв би «відновленню революційного возз'єднання України з Росією». Слід було враховувати, що у ніч на 14 листопада в Києві створена п'ятирічна Директорія. Це були дні, коли на хвилі широкого повстанського руху сили гетьмана швидко танули, сили Директорії (Винниченка — Петлюри) росли. Щоправда, есери хапали їх за поли, кричали на гвалт і вимагали від Національного Союзу, щоб він заборонив петлюрівцям збройно виступати проти гетьмана.

В Іскорості ще стояв німецький гарнізон, а поблизу Турчинки вже маячили роз'їзди отамана Оскілка. Отже, обставини вимагали створення збройної сили. Для початку вирішили бойові групи об'єднати у два загони. Їх командирами призначили Л. Табукашвілі й О. Конончука. Вирішили й питання про озброєння — проблему оснащення іскоростенців необхідним бойовим спорядженням близькуче виконав Л. Табукашвілі. Спочатку він з допомогою агітаторів нейтралізує місцевий німецький гарнізон. Це допомагає впоратися з гайдамаками і забезпечує владу над комендатурою станції. Тепер Л. Табукашвілі в ролі військового коменданта розброяє німецький гарнізон і відправляє з миром на батьківщину. Потім починається розброяння всіх військ, які прямують до Німеччини. Бо це вже деморалізовані частини колись грізної армії. Вилучення військової амуніції з двадцяти ешелонів дало можливість озброїти всіх бажаючих воювати за народну волю. І значно посилити їхню ударну міць. Незабаром загони О. Конончука, І. Данильченка та М. Пархомчука контролювали всю територію від Овруча до Черняхова. Їх чисельність сягала 10000.

19 грудня у Києві гетьман зрікся влади і подався до Німеччини. У столицю вступили січовики Є. Коновалця, які «віддячили» робітничим дружинам за допомогу в поваленні гетьмана тим, що погромили відроджені профспілки. Така зневага інтересів робітництва назавжди відвернула його від Директорії.

В ці дні завершилися бої в районі Дубровицько-Овруцького повстання, в якому брали участь і загони О. Конончука та І. Данильченка. У них були зв'язковими І. Денисюк та Й. Ческіс, поки перший очолив один із загонів, а другий став завідувати друкарнею.

Гетьманці розбиті. Проте становище революційних сил було тяжким. Довелося звертатися за допомогою до Червоної Армії, частини якої досягли Речиці. Повстанці зустрілися з Д. З. Мануїльським. Про це він писав Я. М. Свердлову: «Весь Мозирський та Овруцький повіти охоплені повстанням, в Овруті — Рада. Чекають приходу наших військ»... Але Росія, яка перебувала в офіційних зносинах з Україною із дотриманням недоторканності взаємних кордонів, не мала можливості допомогти повстанцям. Така нагода трапилася, коли Петлюра пішов на союз із Денікіним, заради якого розпрощався з соціалістом Винниченком і припинив своє членство у СДП.

Тим часом Директорію вигнали з Києва повстанці М. Кропив'янського, і спецпотяг К° Грушевського — Винниченка під охороною двох ешелонів петлюрівців 26 січня 1919 року прибув на станцію Коростень. З ешелонів, крім зовнішньої охорони, ніхто не виходив, напевно, тому корostenці глузували: «У вагоні Директорія, під вагоном — територія». Невдовзі їх прийняла Вінниця, звідки

через місяць Голова Ради і Голова Секретаріату (Директорії) помандрували в еміграцію. Щодо Петлюри, то він 6 березня свою резиденцію переніс у Жмеринку. Але й звідти його командування було малоуспішним. Мабуть, Винниченко мав рацію, коли писав: «Розклад армії і прихильність до більшовизму – наслідок позбавлення козаків виборчого права в Трудовий Конгрес, розгроми робітничих з'їздів і потурання контрреволюційній старшині. Господи, які ми убогі, коли маємо таких національних героїв, таких випадкових і фатальних людей». Вже за кордоном Винниченко продовжував: «Отаманщина потягла Директорію в бік контрреволюції, і війська, які прийшли у Київ, кількістю в 100000 за півтора місяця розбіглися. До речі, тільки під Коростенем 6 квітня на бік червоних перейшли 15000 вояків».

Як видно з усього, Директорія була задоволена діями військового коменданта станції Коростень по забезпечення правопорядку на вузлі під час її вимушеної візиту на Полісся, бо залишила його на посаді. Її верховоди, звичайно, не знали, що Л. Табукашвілі перетворив комендатуру у штаб-квартиру більшовицької організації, яка підривала устої петлюрівщини. Про те, що було саме так, свідчить телеграма комісара Коростенського телеграфу Руденка Генеральному штабу Директорії:

«На станції Коростень ешелон 55-го полку народного визволення відмовився виступати проти більшовиків і вимагає відправлення у Вінницю. На станції Коростень-Житомирський ешелон Чорного куреня смерті також відмовляється виступати проти більшовиків і вимагає відправлення на Житомир. Наливайківці займають окопи біля Ігнатполя».

Більш тривожне повідомлення одержав петлюрівський генштаб від командуючого Коростенською групою військ Пузинського, який 8 лютого 1919 року телеграфував:

«Другий день точиться бої під Коростенем. Зараз виявилося, що козаки полку Винниченка і третьої сотні Бердичівського охоронного куреня категорично відмовляються битися з ворогом... Тікають вночі з позицій. Немає сил припинити цю гидоту».

Петлюрівська розвідка таки довідалася про роль Табукашвілі, а тому була надіслана начальнику Коростенського гарнізону полковнику Янковському телеграма з вимогою арештувати керівництво комендатури і доставити його в штаб. Тож вчасно попереджений Табукашвілі зникає з поля зору ворога.

Угода Директорії з Антантою (10.02.1919 р.) в особі полковника Фрейденберга, який зажадав виходу з уряду Винниченка і Чехівського, послужила приводом анулювати Брестську декларацію про визнання Центральної Ради та України як держави, бо з цього моменту вона стала ворогом Росії. Лише тепер Червона Армія

змогла відгукнутися на заклики овруцько-дубровицьких повстанців, які з 1 грудня 1918 року обороняли територію Мозирського, Сарненського та Овруцького повітів, де діяла влада Рад.

Про просування частин Червоної Армії по українській землі Ленінові доповідали: «Овруч – це спустошене місто, жителів тут немає. У період перебування окупаційних і петлюрівських військ розстріляно багато мирних жителів, майно пограбоване. Така ж картина... по всій лінії Овруча і Коростеня». А 18 лютого 1919 року радянські війська з допомогою партизанів оволоділи Коростенем.

Першим увірвався до містечка бронепоїзд імені О. Невського під командуванням І. Д. Блінкова. Він підтримав партизанів Е. Я. Молотова-Таращанського, які йменувалися 20-им Українським полком. Волость від петлюрівців визволяли підрозділи 17-ої дивізії (151-й полк з боку Давидок, а 153-й – від села Ходаки).

З перших днів після визволення Іскорості розгортається робота по створенню органів Радянської влади у волості та на вузлі. Волосний ревком обирається з семи осіб: комісар 17-ї дивізії Сазонов – голова ревкому, деповець О. М. Веракса – заступник голови ВРК, командир Я. Домбекало – секретар, очолює військовий комісаріат, командир Н. Гусаревич – член ВРК, начальник міліції, машиніст І. Шевелюк – член ВРК, завідувач відділом, помічник машиніста З. Цвікліст – член ВРК, голова Ради народного господарства, селянин Бондарчук – член ВРК.

Створюється ревком також на станції Коростень-Подільський. До його складу входять І. Блінков, А. Дубінін, М. Федорчук і С. Зарва, якого обрано головою ВРК. А на базі Коростенського вузла постає Залізничний район. Його комісаром призначається Л. Табукашвілі. При ньому – ревком вузла, до складу якого входять комісари: паровозного депо – Т. П. Коломійчук, служби руху – Г. Я. Синьов, телеграфу – П. Д. Булкін, а також представник Коростеня-Подільського А. А. Дубінін.

Коростень на той час був фронтовим містом. Цей статус вимагав пильності, зміцнення військових сил, забезпечення продовольством не тільки двохтисячного колективу залізничників, але й захисників міста. Та першим питанням порядку денного залишалася оборона. Ось чому 26 лютого 1919 року в обох депо приступають до будівництва бронепоїздів із 152-міліметровими гарматами, залишеними петлюрівцями. Для керівництва роботами створюється група. Це доручається О. Горбатюку, Я. Домбекало, Т. Давидоку, І. Кулику, М. Мельнику, Л. Табукашвілі. Вже через 10 днів на колію вийшли дві чотиригарматні батареї на колесах, які прикривалися з кожного борту вісмома кулеметами. І все це було закуто у вогнетривку котлову сталь.

Бронепоїзд Коростень-Подільського депо йменується «ІІІ-й Інтернаціонал». Його команду очолює командир борту бронепоїзда імені О. Невського Іван Яцкевич. Іскорostenський бронепоїзд одержує назву «Комуніст Коростенського району». Всі 117 членів його екіпажу – залізничники: старший над кулеметною обслугою – В. І. Монастирецький, начальник артилерії – Іван Кулик, командир рухомої фортеці – Лукіян Табукашвілі. Політичною роботою керує партком – О. Я. Горбатюк, Т. С. Давидюк, І. К. Шевелюк, Л. М. Табукашвілі.

На нараді командирів 6 березня було розподілено наявні сили перед боєм із добре підготовленими до наступу петлюрівцями. Вирішено: бронепоїзд імені О. Невського спрямувати на Вигів для підтримки 153-го піхотного полку, «ІІІ-й Інтернаціонал» курсуватиме до Турчинки із загоном гвардійців-партизанів, а «Комуніст Коростенського району» із 151-им полком діятиме на дільниці Коростень – Олевськ.

8 березня о 16-й годині розпочався бій за станцію Клочки. Перші залпи шрапнельними снарядами так налякали петлюрівців, що ті без бою відступили до Лугин. Клочками оволоділи підрозділи 151-го Червоного полку. Протягом наступних двох днів петлюрівці залишили Лугини і станцію Кремно. Недовго гостювали і в пана Пшегарлинського за селом Путиловичі, а разом з ним дременули у Білокоровичі.

Вихід армії Пілсудського на білоруській українські території допоміг Петлюрі перегрупувати свої сили і розпочати контрнаступ. Проти малочисельних частин 17-ої дивізії Тимофієва-Наумова в бій були кинуті курені Північної армії В. Оскілка і галицькі січовики Є. Коновалця, які почали свій наступ з Овруча й Олевська у напрямку станції Коростень. Після 10-денних боїв знекровлені загони червоних мусили здати Коростенський вузол і відступити до Тетерева, щоб прикрити Київ.

Для ліквідації загрози Києву з Вінниці на станцію Бородянка передислокуються богунці та ніжинці. Вони сходу вступають в бій, відбивають всі ворожі атаки і переходят у наступ. Ворог відступає до Коростеня. Захоплено 150 полонених петлюрівців, втрати червоних – 16 поранених та чотири забитих.

До 10-ої години 27 березня 1919 року на Коростенському напрямку червоне військо завдає поразки ворогу, зайнято станцію Тетерів та міст через ріку. Захоплено 35 скорострілів, вагон набой, вагон гарматної амуніції, чотири баки бензину, багато автомобільного майна, два ящики піроксиліну, чотири похідні кухні і 70 полонених.

Припинити наступ не в силі були ні січовики, ні Петлюра, який перебував у військах. Зі сходу наступали роти першого батальйону богунців, яких підтримував бронепоїзд «Комуніст Коростенського

району». Другий та третій батальйони і кавалерійський ескадрон йшли з півдня й заходу, а ніжинський полк обходом з півночі замкнув оточення.

5 квітня петлюрівці роблять останню спробу уникнути поразки, затято кидаються на окопи оборони вздовж позицій Могильне – Білошичі – Холосне – Злобичі, та їх зустрічає прицільна злива кулеметного вогню й шрапнель батарей Хомичека і Ляусіка. А в цей час «Комуніст Коростенського району» вривається на станцію Коростень, де захоплює три петлюрівські бронепоїзди, шість гармат і 16 кулеметів.

Прорив бронепоїзда 7 квітня в тилі петлюрівських військ деморалізував усе угруповання. Командири, відчувши зміни у настроях підлеглих, вчасно покинули підрозділи, які почали переходити на бік червоних. Можливо, цьому посприяли залишені в тилу ворога підпільні. Але результат приголомшив навіть Москву. 15 квітня «Правда» (№81) повідомляла: «В районі Коростеня на бік червоних військ протягом останніх трьох днів перейшли більш як 15000 чоловік».

За клопотанням дивізії М. Щорса командування 1-ої Української радянської армії вирішило заохотити коростенців новим бронепоїздом, який був замовлений для них на Київському заводі Гретера (потім – «Більшовик»). Для прискорення його будівництва в Київ відряджаються 16 коростенських залізничників на чолі з О. Горбатюком. І через два тижні новий «Комуніст Коростенського району», виблискуючи панцирем, грізно водив чотирма гарматами та вісімома кулеметними баштами, бойову міць яких доповнювали 16 бортових кулеметів. Незабаром, укомплектований коростенською командою, він уже пробував міцність оборони ворога на перегоні Шепетівка – Здолбунів.

Відправивши своїх захисників на фронт, коростенці зосередилися на повсякденних справах, які вимагали невтомних рук і світлого розуму. Адже за півтора року містечко і залізничний вузол п'ять разів переходили з рук у руки, бачили визволителів і карателів, які несли руйнацію і смерть. Для керівництва господарством створюються містечковий і вузловий ревкоми під головуванням О. М. Веракси і Х. К. Сулими. Головні служби вузла очолюють комісари А. Шмелев, О. Гончар і Л. Блонський. Постають і дві парторганізації КП(б)У: вузлова в складі Гончара, Мельника, Сулими, Хмельова, Цвікліста та інших і містечкова – Козлюка, Коростишевського, Лабуся, Ланцмана і Давидовича.

У селах волості організовуються комітети незаможників: у Бехах такий очолює І. Пастушенко, Васьковичах – Васьковський, Михайлівці – М. Костюшко, які стали об'єднуючою силою і першими землевпорядниками по розподілу поміщицьких gruntів.

При цьому колишні батраки латифундиста Богуша об'єднуються в Ушомирській волості у 10 колективних господарствах Волині. Саме про це говорилося на Першому повітовому з'їзді селян, який відбувся у травні 1919 року в Овручі.

У ці ж дні відроджені профспілки, обрано народний суд, до свого з'їзду готуються освітяни, комплектуються школи і лікнепи.

Першотравень Іскорость святкувала разом зі своїми визволителями. Урочистості відкривав військовий парад. Чітким кроком перед жителями містечка пройшли богунці та бійці коростенського бронепоїзда. Парад приймали К. Ф. Квятек і Л. М. Табукашвілі. Водночас це був подарунок бійцям за їхні звитяги у квітневих боях. Лукіян задоволений своїми товаришами, які багато зробили для розгрому отамана Киріенка. Вагома їхня здобич: 100 гармат, 200 бомбовозів і сам пан отаман.

У кінці травня в бою за станцію Здолбунів «Комуніст Коростенського району» і бронепоїзд імені К. Лібкнехта змусили до відступу кількох петлюрівських панцерників. Вузьова станція Здолбунів визволена за два тижні до підходу піхоти й кавалерії червоних.

Відзначаючи мужність і вміле керівництво коростенцями, командування армії призначило Л. Табукашвілі начальником колони з 10 бронепоїздів: імені К. Лібкнехта, К. Ворошилова, Руднєва, О. Невського, «Богунець», «Червоні орлята», «Червоний ураган», «Червоний боєць», «Грім і блискавка» та «Пролетар». Призначенні на нові посади з підвищенням і п'ятнадцять товаришів Лукіяна Мелентійовича. Так, О. Горбатюк став його заступником, Т. Давидюк – комісаром колони, В. Монастирецький, О. Конончук та О. Крупський прийняли під свою команду фортеці на колесах «Червоний боєць», «Червоний ураган» і «Комуніст Коростенського району».

Начальник штабу 1-ої Української радянської дивізії С. В. Кассер пригадував: «Микола Щорс та й усі ми добре знали Лукіяна Табукашвілі за його бойовими діями. Тому з радістю прийняли його до нашої...сім'ї».

Розпочатий 4 травня наступ білогвардійців розвивався настільки успішно, що через місяць Денікін захопив не тільки Донбас, але й усю Слобідську Україну. Цей наступ Добровольчої армії відтягнув сили з Правобережжя, чим розв'язав руки петлюрівцям. Допомогли у цьому й сільські комнезами, які своєю активністю у справі перерозподілу куркульських земель штовхнули хазяйських синків в обійми Петлюри.

Поповнені й згруповани петлюрівці під прикриттям поляків зліва, а УГА – справа, на початку червня просунулися в напрямку Старокостянтинів – Проскурів – Кам'янець-Подільський. Щоб організувати оборону Правобережжя, сюди терміново прибув наркомвоєнмор УСРР М. Подвойський.

Першим у бої вступив «Комуніст Коростенського району». 8 червня бронепоїзд увірвався в розташування ворога, захопив станцію Деражня, а 9 червня зав'язав нерівний бій проти трьох бронепоїздів і чотирьох польових батарей петлюрівців. Це був найжорстокіший бій в оточенні, коли ворог пошкодив паровоз, чим позбавив маневру. Гинуть воїни-залізничники, падає убитим командир, слюсар депо Олександр Крупський. Але команда з новообраним командиром Іваном Куликом не поступається. Поспішає на виручку побратимів і Л. Табукашвілі. В ніч з 10 на 11 червня він паровозом з двома платформами (на одній дві гармати і кулемет, на другій – рейки і шпали) відновив пошкоджену колію і з'єднався з товаришами. Вранці петлюрівці, побачивши, як загинула їхня батарея і вибухнув броневагон одного з трьох бронепоїздів, почали відступ. Але втекти зміг лише один панцерник, бо другий було підбито навзгодін.

Наказом наркома Подвойського №246 від 25 вересня 1919 року вся обслуга «Комуніста Коростенського району» була премійована шкіряними костюмами, а командира нагороджено орденом Червоного Прапора. Яків Штепа, Йосип Лабусь, Олександр Крупський полягли на полі бою без нагород.

16 липня поляки покінчили з Галицькою Україною (ЗУНР). Петрушкевич після відмови румунів прийняти 45 тисяч вояків УГА перешов Збруч і з'єднався з Петлюрою, чим збільшив удвічі його сили і змінив стратегічну ситуацію на Правобережжі. А над Іскоростью знову нависла загроза. Всю Волинь, від Сарн до Кам'янець-Подільського, обороняла лише дивізія М. Щорса. Під тиском січовиків Микола Олександрович залишає Житомир і переносить свій штаб до вокзалу станції Коростень. В кінці серпня «Коростенський плацдарм» звузився до Холосного – Могильного – Лугин – Овруча. Уряд України вже покинув територію республіки. 30 серпня галичани вступають до Києва, але вже наступного дня їх виганяють звідти кавалеристи денікінського генерала Бредова.

30 серпня на полі бою між станцією Ушомир і селом Білошичі гине М. О. Щорс. Як показала ексгумація, 5.07.1949 р. комдив вбитий пострілом з револьвера в потилицю. А там лежав і стріляв з браунінга політкомісар штабу XII Армії П. С. Танхіл-Танхілевич... Протягом місяця при загадкових обставинах загинули В. Боженко, Т. Черняк і М. Щорс?! Почувши про смерть улюбленого командира, богунці, як один, кинулися в атаку і вщент розгромили наступаючу групу ворога, чим забезпечили кількаденний перепочинок на фронті.

Через 50 років на місці загибелі М. О. Щорса споруджений обеліск з портретом із кованої міді роботи скульптора Коростенського фарфорового заводу Г. М. Шевченка. Художник домігся того, що лише промінь сонця торкнеться обличчя комдива, як воно одразу

спалахує благородним вогнем. На жаль, почала заростати стежка до місця пролитої крові єдиного на Україні володаря золотої зброй. Мабуть, слава цього українця стала неславою для України.

Відносний спокій, здобутий у серпневих боях, іскорostenці використали для збирання врожаю і боротьби з епідеміями, які буквально косили ослаблений війною люд. Підтримані вчасно, люди йшли на виробництво і передусім – на відновлення транспортного парку. А ввечері для них відчиняли двері лікнепи, клуби, бібліотека, фундатором якої був командир бронепоїзда Ілля Дмитрович Блінков.

31 жовтня 1919 року за ініціативою Овруцького повітового комітету комсомолу в Іскорості засновується спілчанска організація учнівської молоді. Незабаром до неї прилучаються молоді працівники друкарні, а за ними – й залізничники. Це була організація кипучої, вируючої молоді. Перші загальні збори за участю інструктора губкому комсомолу Краковича обрали своїм волосним ватажком М. Порицького. Паралельно з Іскорostenською утворюється молодіжна організація в Ушомирі, де верховодили Клім Барилюк, Іван Шахрайчук і Наум Зак.

Хай вибачать сучасники, але то були не гендлярі і реалізатори закордонного ширпотребу – вони шукали себе у праці, навчанні та служенні народу України. Саме з цієї когорти вийшли професори Шабліовський і Глузман, двічі Герой Радянського Союзу Козак...

Закінчувалася осінь 1919 року. Разом з нею згасала і братовбивча війна. Галицько-унеєрівська злука закінчилася розлукою. 6 листопада Мирон Тарнавський перевів частини УГА до білих, а Петлюра із залишками своїх куренів (3000 чол.) напросився до поляків. Незабаром нова національна політика Москви розпорощила й останні загони націоналістів. Визнання самостійності УСРР і директивна вказівка Центру «на ділі впроваджувати право трудящих мас вчитися і розмовляти в усіх установах рідною мовою», а також обмеження прав КНС у земельних справах та приборкання продзагонів нормалізували обстановку швидше і краще від кулеметів. Про те, що Україна стала неподільною і незалежною державою свідчать 48 міждержавних угод, укладених до створення Союзу РСР.

1920-й рік Іскорostenщина зустріла із статусом прифронтової зони, бо Овруцький повіт межував із Польщею. Проте, незважаючи на явну готовність панів йти в похід за «Польщу від моря до моря», продовжувалися роботи, пов'язані з віdbудовою народного господарства. Села готовувалися до посівної, читаючи виданий 5 лютого новий Закон про землю. Зростала активність мас. Народжувалися нові форми праці – суботники та недільники, а також «тижні трудового фронту». Так, 15 лютого 1920 року в локомотивному депо станції Коростень-Подільський відбувся комуністичний

суботник, який вважається першим на Житомирщині.

Але неминучість війни була всім зрозумілою, коли стало відомо про квітневу, так звану «Варшавську угоду» Пілсудського з Петлюрою. В обмін на визнання Директорії «верховною владою України» Петлюра забув про «злуку» і погодився на приєдання всіх українських земель, окупованих Польщею, до її складу. Про ці торги Україною (за титул правителя віддано чверть держави) Петлюра не поінформував навіть її перших творців, чим дуже образив М. Грушевського, О. Жуковського та інших.

Ревком і штаб, дислокованої в Іскорості 47-ої дивізії, на випадок окупації містечка створюють підпілля. До його складу входять: В. Майоров, І. Андросов, І. Ніколаєв та А. Железняк. У будинку Краймана (нині Грушевського, 21) готується явочна квартира під вивіскою «Кафе». Підпільнікам з групою партизанів Я. Таргонського доручається розвідка в тилу ворога.

20 квітня 1920 року в Ікорості надходить наказ: протягом 24 годин евакуюватися. Бойовий штаб починає діяти. У перший ешелон вантажиться важлива документація, складна і дорога апаратура, сім'ї командирів і партактиву. Відправку контролюють голова транспортної ЧК Байгін і комісар Мурза. На допомогу 47-ї прибувають частини 7-ої стрілецької дивізії та бронепоїзди «Комунар» і «Грізний месник», які прикривають відхід піхоти.

Незважаючи на те, що в бік Києва сунула 50-тисячна армія поляків та 15 тисяч петлюрівців, без бою не здавалася ні одна станція. Чотири рази переходить з рук у руки станція Малин. Тут корostenці втратили Григорія Загорського. Ще жорстокіший бій розгоряється за міст на Ірші, на якому перед бронепоїздом ворог пошкодив колії. Вісім годин залізничники за прикладом свого комісара Т. Давидюка під ворожим обстрілом ремонтували колію, поки не пропустили через міст всіх своїх, а опісля скинули його у воду.

У ці дні бронепоїзди Василя Монастирецького і Бориса Расказова з комісаром Антоном Панасенком під Вінницею громили 2-у бригаду УГА, яка з ворога поляків переродилася на їхнього союзника, а перед цим побувала місяць в армії Денікіна і майже рік у радянській армії.

Про військових і залізничників свідчить наказ РВР республіки №260 від 28 травня 1920 року, в якому зазначається: «Нагороджується Почесним революційним Червоним Прапором за відзнаку в боях з ворогами соціалістичної Батьківщини 7-ма стрілецькою дивізією».

Сьома стрілецька дивізія, потрапивши в оточення поблизу Коростеня, протягом п'яти діб вела нерівний бій з ворогом, який неодноразово призводив до багнетних сутичок. Дивізія вийшла з оточення не тільки з тридцятьма ешелонами власного майна, але й захопила під Малином у поляків вісім гармат, 23 кулемети і багато полонених...

Визнав ворог і ударну силу наших бронепоїздів. У доповіді білопольського генштабу зазначалося, що бронепоїзди червоних наймогутніший і найгрізніший ворог.

30 квітня о шостій годині кований чобіт окупанта ступив на вулиці Іскорості. Петлюра пообіцяв, що поляків зустрінуть повсталі проти Рад як визволителів. А вийшло навпаки: не хлібом із сіллю зустріла поневолювачів древська столиця, а смертоносними кулями. Партизанський рух істотно порушив комунікації польської армії. Саме тому вона не змогла протистояти контраступу червоних, який розпочався 5 червня. 12 червня поляки залишили Київ, а 15 червня командування Південно-Західного фронту в наказі №203 зобов'язало Кінну армію ліквідувати ворога в районі Коростень – Овруч.

21 червня полки 4-ої та 14-ої кавалерійських дивізій при підтримці бронепоїзда «Грізний месник» визволили Іскоростенщину від польських окупантів.

На жаль, через два місяці їй знову довелося піznати поневолення. Сталося те, від чого остерігав Леніна К. Радек: коли радянські війська 13 серпня підійшли під Варшаву – до неї залишалося 23 кілометри – на захист молодої польської державності піднялися всі – від старого до малого. З Франції широким потоком надходили зброя, боєприпаси, військове спорядження.

14 серпня польське командування, яке консультував герой Першої світової війни французький генерал М. Вейган, кинуло всі сили в контраступ. Наприкінці вересня фронт минув Іскорость і досяг Житомира. Тільки в результаті кровопролитних боїв бронепоїзда «Комунар» і частин 25-ої дивізії станцію Коростень з містечком Іскорость 12 жовтня 1920 року знову визволено. До речі, хочеться зазначити, що в червні за Коростень пролив свою кров Микола Островський, а 10-12 жовтня геройськи відзначився кулеметник бронепоїзда «Комунар» Всеволод Вишневський.

Чотири жорстокі битви за важливий залізничний вузол, які відбулися протягом півроку, залишили від містечка і станції одні згарища. Маса військ, що проходила неодноразово Іскоростенщину, об'їла населення гірше сарани. Тож на всіх чекала важка праця. А поки що новоутворений волревком – Коротун, Воробйов і Мілецький – намітив ряд заходів, спрямованих на відбудову господарства, заготівлю палива та налагодження матеріально-продовольчого постачання робітників, які працювали до 15 годин на добу, щоб швидше покінчти з розрухою.

Список використаної літератури:

1. Россия в мировой войне 1914-1918 гг., с.46.
2. Голуб П. Солдатські маси П-З фронту в боротьбі за владу Рад. К. 1956 р. с. 190.
3. ПАЖО, ф.1, д. 149, л. 82-83.
4. Столичная магистраль Украины. К. 1970 г, с. 61.
5. ПАЖО, ч. 1, оп. 1, д. 149, л. 58.
6. Столичная магистраль, с. 59.
7. Котляр М., Кульчицький С. Шляхами віків.К. 1993, с. 145.
8. Винниченко. Відродження нації, ч III. Київ-Віденъ, 1920, с.184.
9. Самостійна Україна, 1992, березень №14/35.
10. Винниченко, вище вказано, с. 299.
11. Київський облдержархів, фонд 761, справа 1092, арк. 28.
12. ПАЖО, ф.1, оп.1, зб. 182
13. «Молодняк» – орган ЦК ЛКСМУ №7, 1936, с. 98.
14. Протокол І з'їзду РКСМ, Політвидав., 1934, с. 79.
15. Архів Радянської України, 1932, №№ 1-2, с. 91.
16. Давыдюк Т. С. «Рабочее слово» за 1, 3, 6 октября 1957 г.
17. Комиссия истпарти «Новое село» за 2, 11 серпня 1927 р. Кор.
18. Самолюк Д., держархів, «Радянське Полісся» за 29.07.1987 р. Кор.
19. Федорчук Е. С., «Рабочее слово», № 97 за 16.08.1968 г.
20. Самолюк Д. Бойовий 1918-й. «Радянське Полісся» за 29.07.1987 р.
21. ПАЖО, ф.1, оп.1, спр. 144-154, арк. 4.
22. Степанов Л. С. Безсмертя батьків. Львів 1968, с. 78.
23. Гурин М. А. Житомир, т. V, с.21, наукові записки сільгоспінституту.
24. Котляр М. Шляхами віків. К. 1993, с.164.
25. Винниченко, щоденник за 21.01.1919 р.
26. Відродження нації, с. 303.
27. «Правда», № 81, 15.04.1919 р.
28. ЦГАОР. УРСР, ф. 1028, оп. 1, спр. 9, арк. 137.
29. Архів України №7-8,1933 р., с.106.
30. Известия Киевского Совета, №9 от 23 и №10 от 25.02.1919 г.
31. Директивы командования фронтов. М. 1971, т.1, с. 567.
32. ПАЖО, ф. 1, спр. 149, арк. 82-83.
33. ЦДАЖР, УРСР, ф. 1038, оп. 1, спр. 35, арк. 97.
34. 44-я дивизия. Изд. Киевского губисполкома, 1923, с. 24.
35. Известия Волгубревкома, 25.05.1919 г.
36. ЦГАОР, УССР, ф. 1738, оп. 1, д. 35, л. 97.
37. ЦГАКА, ф.11360, оп. 1, д. 1, л. 247.
38. Довідник з історії України. К. 1993, с. 175.
39. «Путь красной молодежи» – орг. Волынского комсомола №3, 8.12.1919 г.
40. ЦГАСА, ф. 4, оп. 3, д. 90, л. 504.
41. Там же, ф. 6, оп. 4, д. 402, л. 103.

НОВИЙ ТРУДОВИЙ ФРОНТ

Відгриміли бої на фронтах громадянської війни. 1920 став завершальним у відкритій боротьбі двох світів. Колишня Російська імперія почала в Бозі, розпавшись на 13 держав. П'ять країн Прибалтики пішли шляхом буржуазних республік, Україна стала республікою Рад. І як держава розвивала досить-таки активну діяльність на міжнародній арені. 14 лютого 1921 року представники УСРР Ф. Кон і Ю. Коцюбинський підписали мирний договір з Литвою, а 18 березня укладений Ризький мирний договір із Польщею. Незабаром Україна встановила дипломатичні стосунки з Латвією та Естонією. Через рік підписано договір про дружбу і співробітництво з Туреччиною. Український народ стояв на порозі нової економічної політики і державотворення.

Іскористь першу мирну весну зустрічала, отримавши новий статус адміністративного підпорядкування: вона стала центром повіту.

«Розташування Волинської губернії (її центр – Житомир) біля кордонів із Польщею, нетвердо встановлені прикордонні відносини, агітація контрреволюційних елементів, яка не припиняється, бандитизм породжують труднощі в управлінні великими територіями і диктують утвердження нових адміністративних одиниць – повітів», – так мотивували керівні губернські органи у своїй постанові необхідність цього заходу. І приписують до Іскорости Білокоровицьку, Голищенську, Іскорostenську, Лугинську, Олевську, Юрівську і Татарновицьку волості, вилучивши їх з-під влади Овруча, та Барацівську й Ушомирську – з Житомирського повіту.

Одночасно з адміністративним перерозподілом почався і перехід до нової форми управління. Надзвичайні ревкоми, що діяли з лютого 1919 до початку 1921 року, поступалися місцями Радам робітничих і селянських депутатів, які обирали народ.

Перші представницькі органи, в які увійшли найбільш авторитетні жителі сіл, з'явилися в Злобичах, Лісівщині, Ходаках. Паралельно із становленням сільських Рад шляхом відкритого голосування обиралися делегати на волосні з'їзи та Перший з'їзд Рад Корostenщини. Делегати, а їх налічувалося 200, зібралися в клубі залізничників 16 квітня 1921 року. Протягом двох днів вони обговорювали низку важливих питань, зокрема про земельну і продовольчу справи. Були заслухані доповіді делегатів з місць – про становище у волостях, про налагодження роботи шкіл, зв'язку, охорони здоров'я тощо. Останнього дня роботи з'їзд обрав виконавчий комітет повітової Ради у складі 21 особи. Очолити його довірили Тимофію Івановичу Коротуну. Форум також висунув 30 делегатів на губернський з'їзд Рад.

У прийнятій резолюції зазначалося: «Ми повинні докласти всіх зусиль для відбудови народного господарства, яке є підмурком робітничо-селянської влади... Всі на боротьбу з економічною розрухою!»

Іскорость у ці дні мала пригнічений вигляд. Фарфоровий завод не працював, чавуноливарний кількість литва зменшив у шість разів. У слюсарних майстернях працювали лише 10 робітників. На залізниці стояло без руху 60 відсотків паровозів і 28 відсотків вагонів. Якість колій і палива знизили швидкість потягів до п'яти кілометрів на годину. Єдина електростанція на Крутіку працювала з перебоями. Пограбоване селянство вдвічі збільшило паровий клин і тим самим скоротило площі під посіви. Кожна покупка на ринку обчислювалася десятками й сотнями тисяч карбованців, яких трудящі не мали. Обстановка, що склалася, вимагала термінового вирішення питання відновлення виробництва.

Генеральною програмою боротьби з розрухою стала постанова Х з'їзу РКП(б)У від 15 березня 1920 року «Про заміну розверстки натуральним податком», Закон ВУЦВК і Декрет Раднаркому УСРР про податок та його норми і розмір, правила госпрозрахунку. На розв'язання цих важливих державних завдань була спрямована робота 350 комуністів, які працювали у 26 організаціях повіту. З 19 червня в роботу включився комсомольський актив Віри Манькової, а в липні пропаганду госпрозрахунку в промисловості, про створення й успіхи перших трестів розгортає на своїх шпальтах газета повітового відділка РАТАУ.

НЕП заохочував селянина до збільшення площ засіву, вишукування в господарстві продуктів для вивозу до міста, щоб обміняти на вироби ремісників чи деповських умільців. А це спонукало робітників до нарощування обсягів виробництва товарної продукції. Краще почав працювати і колишній батрак, якому більшовики нарізали поміщицької землі. Збіднілі трударі, ставши землевласниками завдяки революції, виявляли свою господарську ініціативу, щоб вийти в люди. Такий настрій села привів до того, що банди Герася, Струка, Закусила і Соколовського стали швидко танути, а незабаром загони ЧОНи й міліції їх зовсім знишили.

Перший повітовий партком був гідним продовжувачем традицій корostenських більшовиків, слідкував за чистотою своїх рядів, не терпів бюрократів і тих, які нехтували інтересами трудящих, зловживали владою. Саме за цими мотивами протягом року були звільнені 50 відсотків службовців і 68 комуністів виключено із партії. Звернув на це увагу, відвідавши Іскорость, і Д. З. Мануйльський, який зазначив: «Звільнення від випадкових елементів тільки посилило організуючу роль комуністів Іскорostenщини».

Складне господарське становище радянських республік у 1921 році ще більше погіршилося катастрофічною посухою. У Поволжі, на

Північному Кавказі і на півдні України, тобто у зонах товарного землеробства, селяни не повернули навіть насіння. 2 серпня 1921 року В. І. Ленін звертається до трудящих України з вікіномними словами: «Хай не залишиться хлібороба, який не поділився б з приволзькими голодуючими, яким немає чого їсти і немає чим засіяти поле...»

Заклик вождя впав на благодатний ґрунт. Після виконання плану держзакупівлі іскоростенці зібрали у фонд голодуючих 32980 пудів жита, 610 пудів крупу, 257 пудів борошна, 111 пудів жирів, а також 10 тисяч карбованців коштовностями. 350 самарців прийняті містом і працевлаштовані, а 700 дітей взяті на утримання сільчанами повіту. Водночас залізничники зобов'язуються відправити гуманітарну допомогу позаплановими поїздами. Для цього вони, за прикладом столичних залізничників, у вихідні протягом вересня відремонтували паровоза і десять вагонів, а в жовтні додали ще чотири паровози. Коростенські комсомольці-залізничники на своїх зборах постановили: відрахувати на користь голодуючих свій одноденний пайок.

Не всім подобалося зміцнення спілки селянства з робітничим класом. Дехто не міг спокійно сприймати те, що селянин втомився від війни та розрухи і хоче господарювати на своїй землі, будувати нове життя. Це були ті, хто бажав перебрати владу на Україні до своїх рук, і для досягнення цієї мети наприкінці жовтня 1921 року в Польщі Юрко Тютюнник видає наказ №1. В ньому він повідомляє, що за призначенням Головного отамана бере на себе командування «повстанською армією України». Знищивши радянські прикордонні застави, його сотні та курені вирушили на Київ.

Першим на шляху непроханих «визволителів» став Коростень. 6 листопада чонівський дозор комсомольців Семена Козака, Михайла Овчаренка і Клима Бовсунівського, охороняючи приміський міст через річку, помітив у світанковому тумані строкату колону. Не довго роздумуючи, він дав по загону триставильний залп і почав відходити по мосту до своїх. Клим, який прикривав відхід товаришів, побачив, як на міст з-за кущів вигульнула розвідка петлюрівців. Рятуючи побратимів, юний боєць вихопив дві гранати і впав на них, щоб через хвилину загинути разом із ворогами. Так ціною власного життя Клим Бовсунівський рятує місто від раптового удару.

Однак друга колона прорвалася до вокзалу, але більшого Тютюнник домогтися не зміг. Бійці 4-го залізничного полку вже розгорнулися для бою і перекрили нападникам шлях до міста. Натхненні командиром полку Москаленком і комісаром Виноградовим, охоронці вузла активно бороняться. Коли ж з Києва надійшов бронепоїзд «Грім» і накрив ворожі курені розривами шрапнелі, козаки

не витримали й залишили Коростень. Прогадав генерал-хорунжий і з повстанням на Поліссі. Народ не тільки відмовлявся повинювати поріділі після Коростеня загони, але й не допомагав харчами, що деморалізувало «визволителів». Це дало змогу Котовському вже через десять днів розбити ворохобників поблизу села Звіздань. З побоїща втік лише головком з декількома своїми штабістами.

За мужність, виявлену при обороні станції Коростень, 4-й залізничний полк був нагороджений почесним Червоним Прапором та одержав найменування Коростенський.

З'їзд незаможних селян Коростенського повіту, обговоривши питання боротьби з бандитизмом, рішуче засудив поміщицько-капіталістичну Польщу та Румунію, які стали притулком петлюрівщини. Він також вказав на необхідність політичної пильності селян, намітив заходи для посилення боротьби з бандитизмом. Відповідно до них у селах створюються загони самооборони, і були такі випадки, коли впійманих петлюрівських недобитків намагалися карати самосудом. Селяни ж видали органам тютюнниківського поплічника Петрика і штаб його «Волинської повстанської армії», що діяв у селі Дідковичі.

За станом на 1 січня 1922 року населення Іскорості налічувало 5399 осіб, з яких робітники й ремісники становили 2620, педагоги, медпрацівники і службовці – 581, а 1798 осіб або кожний третій городянин не працював. 1952 особи були неписьменними. Тож для їх навчання створено вісім пунктів лікнепу у місті та 33 школи в селах, де неписьменність становила 90,2 відсотка. Після цього 450 міських дітей навчалися в українській семирічці і 120 – у єврейській 4-літній. Для нащадків залізничників управління Південно-Західної залізниці відкрило трудову школу-семирічку, яку розташували в адмінбудинку фарфорового заводу.

Тодішня сфера обслуговування: пошта з телеграфом, дві лікарні на 60 ліжок, амбулаторія, аптека, будинок культури, дві бібліотеки, 33 крамниці, з яких 30 – приватних, по вулицях, на яких було всього сім світильників, в тому числі три електричні, роз'їжджали з пасажирами чотири парокінні фаетони.

Другий рік здійснення нової економічної політики приніс у повіт чимало змін. У містечку почалася відбудова фарфорового заводу, який передано у відання Всеукраїнського тресту «Фарфор-фаянс-скло». Збільшили обсяги виробництва механічні майстерні, виготовила першу партію продукції промисловокооперативна артіль. Надавали послуги 10 майстерень по вичинці шкір, пошиттю одягу, взуття. Вдвое збільшився вантажопасажирський рух на залізниці.

У дуже складних умовах опинилося село, де 60 відсотків господарств потребували насіння. Працівники сільських рад і 500 осіб

партійно-комсомольського активу пішли по дворах заможних господарів, де заробили, а де позичили до осені зерна. Цим допомогли бідноті обсятися.

В умовах утвердження нового життя восени відбулися волосні та повітові з'їзди Рад. Вони й намітили програму відбудови народного господарства. На допомогу батькам і старшим братам-комсомольцям на Коростенщині вирушили в похід перші загони юних спартаківців, у організацію яких багато сил і вміння вклади молоді деповці С. Паромов, С. Ісаєв та Л. Зaborський.

Бурхливо проходив III-й повітовий з'їзд Рад в Іскорості. Якщо первого дня роботи (22 листопада) були вирішені всі питання організаційної й господарської діяльності, то наступного делегати обговорювали умови створення Союзу РСР. Перемогла думка, що толока – річ клопітна, але гуртом хата будеться швидше. В Україні, яку сім років терзали руйнівники семи держав, було що відбудовувати. Не обійшлося й без допомоги залізничників, які мали родичів по всіх кутках країни.

1923-й прийшов на древню поліську землю в період об'єднавчого руху й уточнення кордонів держав Союзу РСР. Особливо знаменним він був для альма-матері Землі Руської. Бо 7 березня 1923 року більша частина слов'янської першодержави була об'єднана навколо своєї столиці, якій повернуте її старовинне ім'я – Коростень!

За рішенням ВУЦВК від 7 березня 11 районів – Базарський, Баращівський, Ємельчинський, Коростенський, Кутузовський, Лугинський, Народицький, Овруцький, Олевський, Словечанський і Фасовський утворили Коростенський округ. Згодом йому підпорядковані Малинський та Потіївський райони. Це – 3,1 відсотка території України, 1,8 відсотка населення, яке виробляло 2,1 відсотка сільськогосподарської продукції та 5 відсотків промисловості. Діяли 37 шкірзаводів, чотири винокурні, пивзавод, 134 млини, чимало майстерень типу Коростенської залізничної, у якій працювали 400 робітників, або Ушомирської взуттєвої на 150 шевців чи цегельні потужністю 500 тисяч штук цегли на рік.

А ось у селах домінували одноосібники, але були й радгоспи (13) та 15 колгоспів, подібних до артілі у Спаському (між селами Барди і Купеч) на 24 господарства. Для розвитку товарообігу продукції сільського господарства, його вільного пристосування до ринку декретом ВУЦВК від 19 травня був встановлений єдиний податок на 1923 – 1924 роки. Створений у республіці Комітет сприяння селу в складі Г. Петровського, М. Фрунзе, І. Клименка і Я. Дудника, маючи у фонді п'ять мільйонів карбованців золотом, допоміг новоутвореним і економічно слабким господарствам у закупівлі реманенту, худоби, тягла, насіння, а також в організації

олосних допомігових органів. Останні, маючи тепер у своєму розпорядженні «чорний клин», млин або й кузню, за рахунок доходів від них могли допомагати інвалідам, сім'ям полеглих червоноармійців, сиротам шляхом громадської оранки, видлення насіння тощо.

Ставши центром радянського Полісся, Коростень розпочав інтенсивне будівництво, телефонізацію та електрифікацію. У селах відчинила двері 21 хата-читальня, надавали першу допомогу 10 амбулаторій, дев'ять фельдшерських пунктів, 11 лікарень на 280 ліжок.

1923 рік став вікопомним і для всієї України, бо на її території почався культурний і соціальний розвиток народів. Російськомовні (7:1 укр.) партійці й урядовці (3:1) зобов'язані були вивчати українську мову. Ті, хто ігнорував це (Д. Лебедь, Х. Раковський), покинули Україну. В. Чубар очолив уряд, О. Шумський – народосвіту і почав війну з нікчемними малоросами, «які в усі епохи за свою суттю були лицемірними, по-рабському нечеснimi і зрадливими, готовими відкинути з байдужим поглядом все українське, наплювати на нього (часом по-українськи), якщо це дасть йому можливість зайняти країну посаду».

1924 рік у Коростені розпочався заходами по вшануванню пам'яті В. І. Леніна, якого старші залізничники поважали за його турботу про них і за надану їм допомогу шість років тому. Не дивно, що саме колектив вузла, який виріс до 1600 робітників, вирішив кожному відпрацювати понад норму по 200 годин, щоб капітально відремонтувати поїзд робочого типу.

І вони дотримали слова. Святкового Першотравневого ранку до перону станції Коростень підійшов паровоз НВ-184 з портретом Ілліча на тендері, за яким слідом стукотіли колесами три пасажирських і один поштовий вагони, що виблискували свіжою фарбою. До них поважно заходили переможці змагання, яких запросили на святкування Першотравня в Житомир. Місце машиніста зайняв учасник громадянської війни, ударник праці О. І. Галактіонов. На кожній станції до Житомира коростенців вітали колеги, мешканці пристанційних містечок. А обласний центр зустрічав маршем оркестру.

5 травня відбулася III-я окружна партконференція, яка сформувала комітет у складі 19 членів і трох кандидатів. Первім секретарем обраний І. М. Рижиков. До бюро увійшли голова окрвиконкому Т. І. Коротун, голова райкому профспілки залізничників М. І. Мельник та завідувачі відділами. Органи влади зробили все для відбудови фарфорового заводу, де вже працювали 150 осіб, та пуску електростанції на Крутіку (нині вул. Ольгинська).

Коли 23 грудня 1924 року до Коростеня прибув Г. І. Петровський, то порадувався успіхам городян. Місто за чотири роки не тільки

залікувало рани війни, але й перевершило довоєнний обсяг виробництва продукції. Він дякував за працю як селянам (в с. Білошичі), так і робітникам у клубі залізничників.

1925-й можна назвати роком ліквідації неписьменності: в окрузі відчинили двері 82 школи для дітей і 405 шкіл лікнепу. Це дало змогу охопити навчанням 37 тисяч юних і 28500 дорослих. Для них придбано 14500 нових підручників та багато іншої допоміжної літератури. Велику допомогу вчителям та учням надавала народжена 7 жовтня газета «Нове село». Завдяки старанням її творця В. С. Струнного до нового року було видруковано 24 номери загальним накладом кожного 1800 примірників.

Поступово містечко перетворювалося на будівельний майданчик. Більшість робіт виконували робітники «Окрбуду». Завдяки їм протягом року споруджено 26 житлових будинків, на які Вища Рада народного господарства виділила 330 тисяч карбованців.

Найбільше турбував усіх розвиток сільського господарства. Бо якщо хлібороби й збільшили валове виробництво продукції на 54 відсотки, то ця прибавка була досягнута завдяки виснажливій ручній праці. Війна буквально «з'їла» тягло – кінь припадав на 12 десятин орної землі. Предмет мертвого реманенту – на 8,5 десятини. Не дивно, що при реалізації протягом року 2000 одиниць сільгоспінвентаря замовлення села виконане лише наполовину. «Оксільспілка», яка починала робити перші кроки, не змогла забезпечити селян всім необхідним, бо не мала власної бази. Бракувало й коштів, що призвело до прострочення повернення кредитів.

Слабо розвивались й кустарні промисли, де працювали лише 2200 осіб, хоча людський резерв становив більш як вісім тисяч. Шляхи розв'язання цих завдань обговорювалися на черговій партконференції та засіданні наради депутатів. Законспектували їх у свої нотатники і делегати на IX з'їзд КП(б)У Андрухін, Буханов, Домченко, Куцинський, Шабан і Шатуне.

1926 рік для Коростеня знаменний тим, що йому, центру округу Поліського краю, повернуто статус міста. Статус, який він втратив 980 років тому не через старість чи руїну часу, а внаслідок підступності київської княгині Ольги. У 946 році столиця древлян спалахнула і злетіла до Дажбога нескореною, щоб повернутися на цю землю п'ятирічною залізничним вузлом з таким же волелюбним характером, як і в давнього столичного града.

Щоправда, в ці дні відродження місто не красувалося теремами і маківками княжих палаців. Його 12000 жителів мешкали на 416 десятинах землі, маючи по 0,75 сажнія на кожну душу. Не було ні водогону, ні каналізації. Ось чому держбюджет фінансував на будівництво цегельного заводу 30000 карбованців, лазні – 20000, готелю – 36000, забійного пункту – 49700, житла – 150000,

школи ім. Л. Табукашвілі (поряд НОД-4) – 50000 карбованців. До речі, будівельні матеріали на останній об'єкт і вісім житлових будинків постачала залізниця.

Протягом року жителів міста побільшло на 2000 осіб, з яких 679 були безробітними. Кількість останніх у порівнянні з 1923 роком подвоїлася.

У цей час в місті створюється товариство «Електрика» для будівництва електростанції потужністю в 600 кінських сил, бо енергії двох динамомашин при дизелі в 75 кінських сил, встановлених у 1925 році, вже не вистачало. Всього ж на промислове будівництво цього року передбачалося витратити 273000 карбованців.

У свою чергу залізниця продовжувала удосконалення процесів обслуговування рухомого складу, чим різко збільшила обсяги перевезень без зростання кількості працюючих. Такими, наприклад, були порівняльні показники вантажообігу: 1911 рік – 21817000 пудів, 1925 – 22620000, 1926 – 49000000 пудів. Продано квитків на станції Коростень: 1925 – 130000, 1926 рік – 188000. Ріст швидкості потягів: 1925 рік – 35, 1926 – 40 кілометрів на годину. І усе це при 1530 працюючих із середньомісячною зарплатою 72–83 карбованці.

Перевершив довоєнну потужність і фарфоровий завод. Сумарна вартість його продукції стала значно більшою від вартості продукції всіх підприємств державного сектора разом взятих. Валове виробництво 5972-х кустарів досягло 18069503 карбованців. Підвищення добробуту населення позитивно позначилося на клієнті ощадкас, в яких протягом року зареєстровано 3500 вкладників.

Перебудова в місті торкнулася й ветерана промисловості – майстерень німця Остермана, власник яких втік за кордон. За рішенням окружкому від 16 листопада 1926 року на їхній базі починається розгортання механічного заводу для виробництва сільськогосподарського інвентаря. А 5 листопада 1927 року перші вісток коростенської металургії отримує найменування «Жовтнева кузня» і видає перші приводи для кінних молотарок, соломорізки, металеві ходи возів. До цього доклали своє вміння ливарники О. І. Оверчук з синами Дмитром та Григорієм, ковалі І. І. Шнейдерман та чотирнадцять їхніх сподвижників.

Протягом 1927–1928 років Коростень набув вигляд справжнього міста. Вулиці Франка, Червону (Грушевського) прикрасили 70 дво- і триповерхових будинків, приміщення драмтеатру і поліклініки. На місто працювала 550-кіловатна електростанція, подавав воду 15-кілометровий водогін, побудований за проектом І. Лоташевського. Про вагомі успіхи городян свідчить і те, що в роботі Х-го з'їзду КПУ брали участь чотири делегати від Коростеня: К. Купрій, Т. Липовенко, С. Марихевич та Я. Лейманд.

Ширилася слава і про коростенських ударників: К. Райчук,

М. Вовк, С. Соколенко з фарфорового заводу, коваля І. Карпіловського, горнового І. Сусканова, ливарника Д. Озерчука з «Жовтневої кузні», залізничників Г. Карпушенка, І. Надежкіна, екіпаж Щ-3559 – М. Багінського, В. Мацкевича, П. Іванюка, М. Клевайчука та І. Колонтай, які стали переможцями Всесоюзного конкурсу. Про досвід їхньої роботи розповідала газета «Комсомолець України».

Приклад маяків державних підприємств наслідували кооперовані кустарі промартілі «Жовтень». Виробляючи щоденно по 200 пар взуття, вони допомагали своїм землякам-хліборобам у його безоплатному ремонту (300 пар).

29 травня 1928 року на VI окружному з'їзді Рад Коростенщини був прийнятий перший п'ятирічний план розвитку народного господарства міста та округу в цілому на 1929–1933 роки. На пленумі головою окрвиконкому за рекомендацією ЦВК Рад України обраний Микола Григорович Зіненко, який до приїзду в Коростень працював інструктором ЦВК.

Якщо оглянутися у тридцяті роки без поширеної нині упередженості, то слід визнати, що це був всенародний подвиг історичного значення. А щодо негараздів на шляху нашого поступу, то вони сталися через велику кількість бажаючих у середовищі посісти кращу посаду.

Контрольними цифрами 1-ої п'ятирічки передбачалася колективізація 20 відсотків дворів на рік. Постанова ЦК ВКП(б)У від 5 січня 1930 року «Про темпи колективізації і заходи допомоги держави колгоспному будівництву» планувала завершити цей процес у державі до Лісостепу включно навесні 1932 року. Однак український генсек С. Косюр 24 лютого 1930 року підписує циркуляр, у якому зазначається: «Степ треба цілком колективізувати протягом весняної кампанії, а всю Україну – до осені 1930 року». Відповідно районні владні структури, що бажали вислужитися, вимагали ще більшого скорочення строків, а сільські активісти «виявляли ініціативу» і творили справжнє свавілля.

Така «колективізація» привела до масового знищення худоби і товарного хліба гвалтованим селянином, а через рік до всенародного голоду 1933 року. Міф про організований голод Молотовим і Сталіним не витримує жодної критики, бо Сталін ще 2 березня 1930 р. різко засудив таку головотяпську колективізацію, а комісія Молотова з листопада 1932 року по січень 1933 зібрала на Україні 89,5 мільйона пудів хліба, щоб протягом лютого – квітня повернути українському народу 34,3 мільйона з додачею 170 тонн цукру, 500 пудів олії, 100000 банок консервів. Вже в першій декаді березня була розгорнута мережа харчувальних пунктів на 60 тисяч дітей. Зокрема, в Скуратах таким пунктом завідувала 19-річна Євдокія Ясінська, яка не допустила загибелі дітей. З усього цього витікає,

що причинення заготівлі хліба в жовтні 1932 року не відвернуло б загрози голоду.

З 13 червня 1930 року м. Коростень – районний центр Київської області. Відповідно підпорядкована йому територія скоротилася у дванадцять разів. За станом на 1 січня район налічував 69 колгоспів, які об'єднували 2622 селянські двори або 22 відсотки усіх господарств.

Підсумки перших двох років колективізації підбила III районна партконференція, що відбулася влітку 1933 року. На ній констатувалось, що переважна більшість колгоспів – невеликі господарства (270 га і 40 дворів). На 1 травня 1931 року сільгоспартілі мали 236 тисяч карбованців капіталу. Однак організація і дисципліна бажали кращого. Кожен колгоспник трудився в артілі від 50 до 60 днів на рік, заробляючи близько 120 карбованців.

Створення Коростенської, а за нею й Ушомирської та Стремігородської МТС були кращими агітаторами за колгоспи, бо довели можливість підняти 55 відсотків зябу. До цього місто, за винятком колективу «Жовтневої кузні» і майстерень депо, які займалися шефським ремонтом сільгоспінвентаря, фактично селу не допомагало. До речі, ініціатива І. Петрука, М. Трефеля і О. Тищенка та їхній метод – летючі бригади – допомоги в напружений час посівної кампанії був помічений не лише газетою «Пролетарська правда», а й секретарем Київського обкуму КПУ М. Н. Демченком.

На IV райпартконференцію, яка відбулася 25–27 липня 1932 року, колективи «Жовтневої кузні» та фарфорового заводу прийшли з рапортами про виконання промфінпланів першої п'ятирічки. За п'ять років своєї діяльності колектив металістів кількісно зрос у 25 разів і спромігся збільшити обсяги виробництва продукції у порівнянні з попереднім роком на один мільйон триста шість тисяч карбованців, знізвши її собівартість на 17 відсотків.

За трудові досягнення колектив машинобудівників на VII з'їзді Рад Коростенщини був нагороджений переходним Червоним Прапором, а центральна газета залізничників «Гудок» відзначила машиністів П. Ярчевського і В. Болошка, які здобули перемогу у змаганні поїзних бригад Південно-Західної залізниці.

12 липня 1932 року у міському театрі відкрився Перший з'їзд mechanізаторів району, на якому говорилося про навантаження, яке припадає на 18 тракторів, 14 льонобралок і 17 молотарок, а також ділилися передовим досвідом роботи кращі mechanізатори Ю. Доброльський, І. Савчук, Г. Дідківська.

1933 рік запам'ятався коростенцям не лише як голодний, але й успіхами у розбудові древнього міста, розвитку освіти і культури. У районі в 56 школах – 11 семирічках і двох десятирічках (перша – зразкова ім. Постишева та ім. Табукашвілі) навчалося 11336 дітей.

86 відсотків шкіл годують вихованців сніданками. Син залізничника Коля Рачковський стає чемпіоном 1-ої спартакіади з авіамоделізму і мріє про великий пілотаж.

В цей час у Стремигороді готуються до відкриття робітничого факультету Київського ветеринарного інституту, а вечори проводять у клубі. У районі останніх налічується 70. Один раз на тиждень круить стрічки кінопресувка. Крім газети «Поліська комуна» (з 1 січня 1934 року видається щоденно), виходять друковані багатотиражки: «Рейки гудуть» – лауреат Всеосоюзного конкурсу, «Бутором», «Будівельник», «За другу п'ятирічку». Загальний їхній тираж перевищує 8000 примірників. Всього ж в районі передплачується 22 тисячі газет і 8607 журналів. До речі, Коростенський залізничний вузол першим у країні досяг повної ліквідації неписьменності.

Змінює своє обличчя Й Коростень. У комунальне господарство протягом 1934 року вкладено 4065,9 тисячі карбованців, у тому числі в нову електростанцію – три мільйони карбованців. У місті відремонтовані і забруковані 10639 квадратних метрів вулиць та 1136 квадратних метрів тротуарів. Реконструйована центральна телефонна станція. Значну допомогу місту надали В. П. Затонський і В. Я. Чубар, які відвідували Коростень у 1933–1934 роках.

1935 рік повертає місту статус окружного центру. 26 червня оргкомітет скликає Перший з'їзд Рад округу. На нього прибули 369 делегатів з дванадцяти районів. Вони обговорили завдання розвитку форпостного (прикордонного) округу. Обраний виконавчий комітет, затверджений новий редактор газети «Більшовицький форпост», яка прийшла на зміну «Поліській комуні».

На початку лютого 1936 року на фарфоровому заводі став до ладу новий конвеєр, який скоротив час завантаження горнових печей. Завертілися швидше верстати на формуванні тарілок. Це дало змогу 400 робітникам видати 77 відсотків усього українського фарфорового посуду. Підприємство пишалося своїми маяками: Н. Вознюк, Ф. Прис, В. Оверчук, Н. Вовк, К. Рильтук та іншими.

Завод «Жовтнева кузня», який перейшов на випуск транспортного устаткування для чорної металургії і вугільної промисловості, продовжував удосконаловати виробничі процеси. Слюсарі І. Карпеловський, О. Бущук, І. Сусманов та токар Н. Забураний довели виконання завдань до 200 процентів. Багатьом з них, вчораши нім селянам, допомогли курси удосконалення професійної майстерності, вивчення технології виробництва.

На станції Коростень всі поважали машиніста І. М. Черникова, який став першим п'ятисотенником на відділку, довівши добовий пробіг паровоza до 540 кілометрів. Слідом за ним нарощували кілометраж Рагулін, Стретович, Суржик. Їм допомагав у цьому зразковим утриманням колійного господарства М. П. Дідух – перший

кавалер ордена Трудового Червоного Прапора у Коростені. Дякуючи йому і ремонтникам депо, машиністи Голоскевич, Гончаров, Кошовий втрічі збільшили міжремонтний пробіг локомотивів зі значною економією палива.

Окружна сільськогосподарська виставка, яка відкрилася 20 жовтня 1936 року, продемонструвала досягнення у колгоспному виробництві. Тут передовим досвідом ділилися ті, хто творив продовольчий достаток, вкладаючи в цю важливу справу свої сили і вміння. Це були тваринники Марія Обиход та Антоніна Мороз з іскорostenського колгоспу ім. Т. Шевченка, які першими з доярок Полісся переступили трохи тисячний рубіж надоїв. Цікаво, що їхній тогочасний рекорд перекритий лише через двадцять вісім років дідковицькими доярками. А ось досягнень льонарк Єфросинії Брайчук, Ганни Чернової з Васьковичів, Марії Воронкової, Прузини Дідківської з Купечі, Марії та Ольги Бех із Бехів (до 10 цнт. насіння і волокна з гектара) не досягнули навіть у дослідному господарстві інституту в Грозиному. Організатором зразкового рибного господарства став І. В. Білінський з ушомирського колгоспу. Линула слава про невтомних механізаторів Василя Потопальського і Ганну Дідківську. Цим трудівникам за самовіддану працю щиро дякував Голова Ради Народних Комісарів П. П. Любченко у квітні 1936 року під час зустрічі з коростенцями.

Розвиток промисловості, залізничного вузла ширili межі міста. Його населення за двадцять мирних років зросло у сім разів. У третій п'ятирічці майже тисяча малюків виховувалася у садках-яслах, 4448 підлітків опановували освіту за партами у трох семирічних і семи середніх школах. 126 учнів заповнювали аудиторії медичного технікуму та технікуму землевпорядкування, а 141 молода особа навчалася на робфаку, щоб згодом стати студентами Київського машинобудівного інституту. У цей час на повний голос заявили про себе перші коростенські випускники: Е. С. Шабліовський захистив вчений ступінь з філології, Ф. А. Глузман та М. Б. Ситківський здобули визнання у медицині, С. А. Козак і О. Я. Горбатюк стали комдивами, а Петро Козаченко одержав орден Червоного Прапора за 15 японських повітряних самураїв, збитих у небі Китаю.

На варті здоров'я коростенців стояли 60 лікарів, які обслуговували їх у добротних і світлих кабінетах красуні-поліклініки. А поряд безперебійно діяла лікарня, у якій одночасно повертається втрачене здоров'я 135 хворим. Вже давно спалені бараки тифозників 1920 року, і від вокзалу праворуч від колії виросло селище ім. М. Фрунзе, а зліва, за парком ім. Т. Шевченка, з'явилася вулиця цегляних новобудов для залізничників (нині Ковельський масив).

До послуг городян відчинили двері десяток бібліотек і клубів, два кінозали та гордість коростенців – драмтеатр ім. І. Франка, який з 1928 року очолював харків'янин М. П. Натусь. Саме завдяки Миколі Потаповичу наші батьки прилучилися до сценічного мистецтва – знайомилися із виставами у виконанні місцевих аматорів і таких корифеїв, як брати Гнат та Олександр Юри, Оксана Петрусенко, М. С. Паторжинський, Литвиненко-Вольгут, з колективів київських театрів Ф. С. Гамалія, В. Г. Магара та інших.

Раділи успіхам коростенців їхні колишні наставники у революційній боротьбі О. Я. Горбатюк і Т. С. Давидюк, які обіймали генеральні посади у штабах військових округів. На жаль, не дожив до цього часу В. І. Монастирецький.

Влітку Коростень потопав у зелені садків, парків і скверів. Тягла до себе, особливо у спеку, і мальовнича річка Уж.

Список використаної літератури:

1. Архів іспарт. Укр. ф. 31 од. збер. 54, арк. 9.
2. Держ. архів Житомирської обл. (ДАЖО) ф. 1667, оп 1, од. збер. 172, арк. 88.
3. Архів іспарт. ф. 31, од. збер 54, арк. 49.
4. Звіт коростенського повітвиконкуму. 1922 р., с. 111-116.
5. Волинський пролетаріат №6 від 16 та №19 від 27.01.1923 р.
6. «Нове село». №1-24 за 1925 р. Коростень.
7. Фонд 307, с 15. Підсумки за 1925-1926 госп. роки.
8. ДАЖО, ф. 307, стр. 24.
9. Нариси історії Житомирської обл. п/о, К. 1980, с. 80.
10. ДАЖО, ф 2400, оп.2, спр. 5, арк. 29-30.
11. ДАЖО, р. 580, оп. 1, спр. 13, арк. 66.
12. ЦДАЖР УРСР, ф. 144, оп 1, спр. 534, арк. 2.
13. «Більшовицький форпост» за 8.09.1937 р. Коростень.

ВІЙНА НАРОДНА

Цього недільного ранку сп'янілий від медового трунку акаїй Коростень прокидався довго. Дорослі не могли зрозуміти, чому уві сні бджоли гуділи, наче вовки на місяць. Навіть діти не тривожили батьків й не тягнули до річки. На всі «чому?» раптом відповів настінний репродуктор, коли прорік: «Війна!». Це страшне слово зірвало людей з місць. Одні поспішили в партком, інші пробивалися до військоматів, щоб кинути коротку фразу: «Прошу відправити на фронт!»

Екстрене бюро міському разом з виконкомом Ради розподіляють свої сили й ресурси за нормативами війни, створюють винищувальний батальйон на чолі з начальником міліції. Його завдання – виловлювати ворожих диверсантів, яких німці закидали на парашутах. Це була сурова реальність того часу. І як тільки про неї забували, розплата не затримувалася. Саме через втрату пильності в ніч на 5 серпня загинув штаб 40-ої танкової дивізії в складі комісара Головка, начальників штабу майора Травіна, оперативного відділу капітана Журкіна, розвідки капітана Хазова та інших.

27 червня відбувся мітинг працівників паровозного депо. У прийнятій на ньому резолюції говорилося: «Ми, робітники депо Коростень, обурені злочинними діями фашистських банд, які порушили кордони Країни Рад... Запевняємо Радянський Уряд, Комуністичну партію, що докладемо всіх зусиль, щоб наше депо працювало безперервно, а якщо виникне потреба, то віддамо й життя за щастя і волю великого радянського народу».

Як і в роки громадянської війни, країна робітників і селян звернулася до народу: «Батьківщина – в небезпеці!» і «Все для фронту! Все для перемоги!». Особливо близькими були вони для Коростеня. Не знаючи відпочинку, городяни будували оборонні споруди на шляху ворога. Ті ж, які залишилися в цехах, працювали за себе і за того, хто став на захист Вітчизни зі зброєю в руках. Ось що писала в ті дні газета «Поліський залізничник»: «Слюсар депо Молчун 27 червня виконав завдання на 362 проценти. Слюсар Петров, стругальник Рейхерд дали по три норми».

Машиністи М. Молчанов, Я. Руденко, М. Сингаївський першими на відділку почали водити здвоєні поїзди. Їхню ініціативу підтримали всі бригади депо. Як результат, перевізна спроможність дільниць зросла майже вдвое. Це була теж перемога. Головний кондуктор М. Шимона, ст. кондуктор М. Обиход, ст. стрілочник В. Яневич, електромеханік П. Євтушенко під ворожим обстрілом, ризикуючи своїм життям, просували поїзди якнайближче до фронту і гинули на бойовому посту, як черговий по станції Чоповичі М. П. Станкевич.

Ешелон з боєзапасом, який вів машиніст М. Молчанов, йшов до лінії фронту. І ось на станції Омелянівка з-за хмар з'являється фашистський літак. Від смертоносної черги загорівся один із вагонів. Заскрготіли гальма. До палаючого вагона кидаються машиніст і начальник станції Сулименко, який тут же падає, скошений чергою повітряного пірата. Молчанов тепер уже сам відчіплює вагон з палаючою вибухівкою й виштовхує за межі станції, щоб через кілька хвилин дати повний хід вперед і врятувати ешелон від вибуху.

Сючи смерть і розруху на своєму шляху, фашисти розвивали успіх, розширюючи розрив між V та VI арміями. На початку липня Коростень став прифронтовим містом. Командарм М. І. Потапов намагається перехопити ініціативу і змінити хід подій на користь наших військ. Вже 9 липня всі корпуси П'ятої армії зосереджені в районі Коростенського УРу і поповнені поліщуками. А 10 липня 9-й корпус К. К. Рокосовського завдає удару по колонах 6-ої німецької армії, яка рвалася до Києва. Протягом семи годин 135-та моторизована дивізія полковника Калініна за підтримки танкістів 35-ої дивізії десятикометровим клином перерізає Житомирське шосе і досягає району Несолонь – Варварівка. Тоді хвалені вояки дивізії «Вікінг», які рік тому пройшли урочистим маршем через Париж, покрили собою поліські поля і з жахом відступили. Але їх підpirали свіжі дивізії, які Рейхенау кидав і кидав у бій, щоб допомогти 3-му моторизованому корпусу в його наступі на столицю України. Тож бой не припинялися навіть вночі.

Військова рада 5-ої армії у своєму звіті військраді фронту доповідала: «Дії лівого крила армії за період 10-17 липня 1941 року набули характеру боротьби з переважаючими силами ворога на виснаження. Полонені стверджують, що в їхніх частинах залишилося по 50 відсотків особового складу».

Безперервні атаки військ Коростенського УРу сковували 6-ту німецьку армію і головні сили першої танкової групи ворога, що змусило останню припинити наступ і перейти до оборони. Та Потапов продовжує атакувати. 16 липня очолювані ним війська наносять ще один фланговий удар по ворожій групі в районі Малина, в результаті чого знищено три дивізії. Це було новим у тактиці та способах ведення війни, а для німців – неочікуваним і психологічно неприємним сюрпризом.

18 липня 1941 року Гальдер записує в щоденнику: «Операція групи армії «Південь» все більше губить свою форму. Дільниця проти Коростеня як і досі вимагає значних сил,... щоб полегшити становище танкових з'єднань 3-го моторизованого корпусу». Це визнання гітлерівського штабу, як і генерала Філіппі в книзі «Прип'ятська проблема», свідчить про те, що ворог втратив не лише ініціативу, але й свій бойовий дух. Замість тріумфального маршу на Київ з'явилася

реальна загроза оточення ударної групи. Щоб не допустити цього, фашистському командуванню довелося перекинути на фронт проти 5-ої армії М. І. Потапова додатково ще дев'ять дивізій, в тому числі дві танкові: 25-ту та «Адольф Гітлер».

«Активні дії, стійкість 5-ої армії, свідчить «Історія Другої світової війни», зіграли значну роль в обороні столиці України. Навіть додатково кинуті п'ять дивізій з-під Бердичева не змогли значно потіснити залізні полки М. І. Потапова, в яких воювали 10000 синів Коростенщини. Вони стояли непохитно по всій лінії оборони Овруч – Олевськ, Ушомир – Малин – Бородянка, що призвело до тижневого туштування ворога на місці».

У ті дні в редакцію газети 5-ої армії «Бойовий похід» приїхали письменники Олександр Безименський, Іван Ле, Юрій Гордієнко, щоб з перших вуст почути розповіді про подвиги захисників прабатьківщини слов'ян, рівних яким не було на всіх фронтах першого місяця війни, та зберегти для нащадків бувальщину про те, як взятий німцями на буксир трофей-танк «КВ» ожив і з кмітливим Михайлом Мучкіним прибув у розташування своїх, прихопивши бойову машину ворога...

Надаючи обороні Коростенського вузла величезного значення, для захисту міста було створене угруповання з частин комбрига Чорнозатонського, полковників Груняка і Ситника. Безпосередньо Коростень обороняла 135-та дивізія генерала Смехотворова, яку підтримував 543-й корпусний артилерійський полк полковника Григор'єва. Наказом №036 від 9 липня 1941 року начальником Коростенського гарнізону призначений полковий комісар В. І. Уранов, комісаром – В. С. Колесов, а комендантром – командир 55-го полку НКВС полковник Капранов.

У цей час корostenці, виконуючи директиву РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 29 червня 1941 року, евакуювали промислові підприємства міста. А ось місцева влада себе знеславила: перший секретар міському партії Слуцький, голова виконкому Даниленко, секретар РК КПУ Бацуляк і начальник депо Терновий, рятуючи своє життя і статки, втекли з міста. Член ради 5-ої армії З. Г. Сердюк поклав обов'язки керівників евакуації на інструктора оргвідділу МК КПУ С. В. Лугового і машиніста Михайла Гончарова, які «вичистили» вузол до останнього стрілочного переводу. Все це вантажилося у вагони і разом зі спеціалістами відправлялося до Мурома та Красноуфімська. Вдалося вивезти навіть 16 тисяч тонн жирного вугілля, що зберігалося на складах вузла як його недоторканий запас.

Служби станції Коростень забезпечували обробку військових і евакуаційних ешелонів під безперервними бомбардуваннями ворога, виявляючи при цьому масовий геройзм. Не раз чулося з

репродукторів: «Фашистські літаки наближаються із заходу!», «Ворожа ланка прямує до мостів!». Так попереджувала земляків Катерина Лященко, не залишаючи свого робочого місця ні вдень ні вночі.

Траплялися випадки, коли під бомбардування чи обстріл потрапляли санітарні поїзди. Тоді сандружинниці Зінаїда Книжник, Софія Левандовська, Ольга Козак, Ганна Урман, Ліна Старунська, Валентина Прокопчук, Антоніна Метельська, Тетяна Дубінчук та інші під ворожим вогнем рятували поранених, переносячи з вагонів під захист найближчих укрить, надаючи їм першу допомогу, а іноді і власну кров.

Зразки героїзму виявляв і колектив зв'язківців на чолі з начальником дистанції К. А. Ткачовим. Не раз він відновлював зв'язок під обстрілом ворожих літаків. Витримку, вміння й організованість демонстрував у ці дні начальник відділка руху І. І. Кротов.

До самої Москви долинула слава про героїзм корostenських залізничників. І вона відгукнулася належним чином. Наказом №311 від 29 липня 1941 року нарком залізниць 25-ти кращим працівникам присвоїв звання «Почесний залізничник» із врученням відповідного нагрудного знака, а поет Лебедев-Кумач написав слова пісні, яка незабаром стала всенародною:

По рельсам и шпалам дыханье войны
Промчалось сиренью тревожной.
И встали бесстрашно на вахту сыны
Громады железнодорожной.
На станции каждой живут патриоты,
Герои отважной и четкой работы.
Они не сдаются врагу никогда
И твердой рукою ведут поезда!
Фашистских зверей ми огнем и мечем
Встречаем на каждой дороге,
И с армией вместе воюют с врагом.
Железные наши дороги.

Кінець липня приніс у Коростень не лише літню спеку, але й обстріли ворожих гармат. Після провалу плану захоплення Києва з півночі шляхом недопущення армії М. І. Потапова до Дніпра в районі Малин – Бородянка фашисти почали лютувати на західному напрямку: від Олевська до Ушомира на Коростенський УР посунули 10 ворожих дивізій. Про жорстокість битви з цією армадою свідчить той факт, що 80-й полк 40-ої танкової дивізії під командуванням Горелова на останньому рубежі поблизу Чигирів вже не мав жодної бойової машини, і в бій вступили 76 напівзброєних танкістів. Повітряний десант гітлерівців знищив штаб дивізії Широбокова і 30 липня на одну ніч захопив станцію Коростень, але втративши весь командний склад (30 офіцерів) в станційному

кафе, що злетіло з ними і одною патріоткою, втік. «Такого кривавого опору армія не зустрічала ніде», – зізнається полонений взводом П. Прохоренка командир німецького полку.

Однак 7 серпня ворогові вдалося прорвати оборону 135-ої дивізії Ф. М. Смехотворова, що змусило її відступити до станції Омелянівка і села Барди. Останніми центром міста пройшли бійці 685-го полку майора Мамчура, а 9 серпня на лівій бік київської колії перейшли сапери 358-го окремого батальйону. За два дні до цього корostenці, побоюючись захоплення рухомого складу, залишеного для потреб армії, сформували весь паровозний та вагонний парки в ешелони і разом з оперативною групою на чолі з І. І. Кротовим 7 серпня прибули до Овруча. Тут на них чекали секретар обкому М. А. Сиром'ятников і голова облвиконкому В. М. Перов. Вони займалися організацією вивезення хліба, зібраниого колгоспниками Овруцького, Народицького, Базарського і Малинського районів, які продовжували життя. Тож порожняк було чим завантажити.

Хоча Гальдер 7 серпня і записав у своєму щоденнику, що «...кінець кінцем здобуто Коростень», проте це не було повною правдою. Бо Потапов здав лише південно-західну частину міста і повністю володів колією Коростень – Київ, за якою дислокувалася нескорена 5-та армія до 19 серпня. Протягом двох тижнів легендарний командарм не раз жахав загарбників своїми контратаками у відповідь на їхні намагання загнати його у Прип'ятські болота. Так сталося і під Бородянкою, коли з 7 по 13 серпня 5-та армія не тільки завдала поразки 98-ій, 113-ій та 11-ій німецьким дивізіям, що вкотре намагалися відрізати її від Києва та Дніпра, але й перетнула шосе Київ – Житомир і два дні утримувала його, чим зірвала черговий наступ мотокорпусу на столицю.

У районі Коростеня Потапов діяв дошкольними розвідгрупами. Про це пригадував колишній комісар Коростенського гарнізону С. К. Колосов: «Група на чолі з молодшим командиром Мельником вистежила трьох офіцерів, які розташувалися у сільській хаті. Сутичка була короткою. Двох фашистів прикінчили, а підполковника з топографічними картами захопили в полон. Взяли й чемодан, наповнений орденами та знаменами зі свастикою. Офіцера допитував сам командарм Потапов у штабі поблизу Мединівки. «Язик» видав цінні відомості. Розповів, що він – депутат рейхстагу, відряджений Гітлером вручати нагороди німецьким воякам».

Така ж доля спіткала командира 169-ої дивізії Пауля Гаушильда, якого група лейтенантів Захарова та Губи полонила неподалік його штабу. Потім був 25-кілометровий рейд з полковником по ворожих тилах. Про це повідомлялося у зведенні Радіоинформбюро,

Щоденник голови облвиконкому В. М. Перова.

а по війні колишній комісар 43-ої танкової дивізії генерал А. К. Погосов розповів працівникам Коростенського краєзнавчого музею. Київ, вдячний за допомогу в обороні, чим міг зміцнювати армію М. І. Потапова. Це, передусім, були бронепоїзди: армійський майора Панкова, 56-го полку НКВС майора Іщенка і два літерних («А» та «Б»), якими командували колишні працівники Коростенського НОДу Л. В. Василевський і А. С. Тихоход. Курсуючи по колії Київ – Коростень, вони разом з батареями лейтенантів Суханова і Громова громили танкові потвори, що намагалися штурмувати оборону вздовж залізниці.

Таким чином, оборону Коростеня зміцнювала взаєморучка та сила патріотизму, якої додали військам кожен третій городянин і кожен другий комуніст міської парторганізації. Вони взяли у руки зброю і стали на захист могил і слави предків, боронили не щось особисте, а волю землі і народу на ній сущого.

Невдачі на фронтах обумовили організацію майбутнього партизанського руху на тимчасово окупованих територіях. Саме з цією метою 25 червня Голова Президії Верховної Ради України М. С. Гречуха провів у Новограді-Волинському нараду секретарів обкомів партії західних областей республіки, а 5 липня прийнята постанова ЦК КП(б)У про організацію партизанського руху і створення підпілля для керівництва народною боротьбою в тилу фашистських окупантів. Відповідно до прийнятих рішень у Коростені та районі комплектувалися підпільні групи, обладнувалися склади для партизанських загонів Д. І. Марцинківського.

У зв'язку з ситуацією, що склалася у другій половині серпня в районі Гомеля і на півдні України, Ставка Головнокомандувача наказала залишити рубежі оборони між Коростенем і Овручем. Відхід армії прикривали дивізія Г. І. Шерстюка, танкісти Катукова з 231-им корпусним артполком, які останніми залишили Коростенський УР. Ось як пригадував старший політрук 396-го полку А. Д. Кругляков: «Фашисти помітили відхід і почали переслідувати наші підрозділи. Саме тому я наказав запустити двигуни зенітних установок. І ось ми вже мчимо навпереди ворогові, який ішов на нас двома бойовими колонами. Машини, розвертуючись сходу, впритул полоснули свинцем з восьми станкових кулеметів. Як снопи падали гітлерівці на землю, яку їм так хотілося скорити. Більш як 800 трупів залишилося на полі бою. Таким був наш «сюрприз» на згадку про Коростенський УР, який ми боронили два місяці і залишили лише за наказом».

20 серпня батареї 231-го полку провели останню артпідготовку в районі сіл Мединівка – Обиходи, а танкісти буквально знищили батальйон юнкерів разом з батареєю поблизу села Владівка. Така відсіч охолодила переслідувачів і дозволила командуванню

5-ої армії організувати відхід військ правого крила, що діяли в районі Коростеня. Відступаючи, наші сапери висадили в повітря привокзальний бункер міського штабу оборони, залізничний міст через річку Уж, службові й технічні об'єкти вузла.

Хоча армія й залишила Коростень, та не схилило перед ворогом своєї голови волелюбне поліське місто. Першими силу духу арів продемонстрували окупантам дівчата з привокзального кафе. Ось як це описує у своєму щоденнику голова Житомирського облвиконкому В. М. Перов: «Сьогодні довідалися, що в Коростені наші розвідниці організували вечоринку для німецьких офіцерів. Коли німці сп'яніли, приміщення було підірване. Загинули 30 фашистських офіцерів та одна наша розвідниця, а інші дівчата врятувалися».

На жаль, вибуху не почули секретарі підпільного міськкому В. Т. Богуш і райкому Ю. М. Шевчук (обидва працівники КДБ), які разом з 4-ма київськими кедебістами спрямували загін Д. І. Марцинківського в глухі ліси, не забезпечивши його радіозв'язком із партизанським штабом та рідним містом, а потім і залишили народних месників.

Поки чекали свого часу склади зброї, обладнані М. С. Ходаківським і братами Воронковими, в місті й районі народжувалися групи нескорених. Щоправда, більшість з них не мала досвіду роботи у підпіллі, не знала й мистецтва конспірації. Тож і не дивно, що частина з них одразу потрапила до рук фахівців «фільтрації» населення. Не обійшлося і без запроданців, за допомогою яких жорна репресій набирали обертів. Так, німецький блудолиз Полянівський першого дня окупації Ходаків видав групу місцевого підпілля. Її члени разом з сім'єю М. С. Ходаківського були доставлені у Коростенську школу №5 (нині школа №4), де зустрілися з 80 товарищами по нещастю.

Через три місяці, у березні 1942 року, фашисти доповнили свій «послужний список» ще 280-ма жертвами, серед яких були: сестра П. Ф. Жмаченка Марія, заступник голови райвиконкому С. Бех, голова Березівської сільради А. Петровський, ланкова-орденоносець Є. Брайчук, начальник відділення зв'язку залізниці Н. Пашинська та інші. І хоча їхнє перебування тут було недовгим, у більшості з них волосся покрилося сивиною, а в довоєнних активістів ув'язнення закінчилося на Скелях.

Сумлінно виконуючи «Дванадцять заповідей поведінки на Сході та поводження з росіянами», окупанти лише протягом трьох перших місяців розстріляли 2000 синів і дочок Коростенщини. Однак вони так і не змогли поставити на коліна народ – на місця загиблих ставали нові й нові патріоти. Підпільні з груп Г. М. Наровського та Л. І. Лабуся (блізько 40 осіб) старалися, щоб наші люди знали правду про становище на фронтах, їхні листівки допомагали

землякам реалізувати себе у священній боротьбі з ворогом. Вночі в будинку Е. Г. Липлянської та Ю. І. Глуговської молоді патріоти вклякали біля приймачів, змонтованих Жорою Меленчуком і Г. П. Ковшелем, щоб не пропустити жодного слова Радіформбюро. А вранці корostenці вже читали свіжі повідомлення.

У міській лікарні, яка перетворилася у підпільний шпиталь, мужня жінка Любов Григорівна Іваніцька лікувала поранених червоноармійців. Разом зі своїми помічницями – фельдшером Н. В. Зюнд, операційною сестрою В. В. Абрамовою, сестрою-господаркою Ю. І. Глуговською і санітаркою Марією Хоменко – вона, ризикуючи найдорожчим, боролася за життя інших.

Але перенасиченість лікарні молоддю викликала в окупантів підозру. Коли ж хворі несподівано щезали, фашисти занервували. Почалися арешти. Першою до лап гестапо потрапила Н. В. Зюнд. П'ять днів і ночей допитували і катували її в овруцькій в'язниці, але не зізналася патріотка. Не піддалася вона і на обіцянки. Лише її європейське походження та допомога лікаря-естонця врятували «докторшу» від неминучої розправи.

Порадували земляків і партизани Д. І. Марцинківського. У вересні вони на шосе Овруч – Мозир знищили авто з 11-ма фашистами, а через декілька днів розгромили поліцейську дільницю в Бабиничах. Потім були полювання на патрульних мотоциклістів, а в жовтні народні месники виграли бій з флотилією моторних човнів на річці Прип'ять.

Листівки з повідомленнями про розгром німців під Москвою та зрада місцевого лакузи про появу партизанських гінців у передмісті Коростеня привели гестапо до більшої активності. А це потягло за собою арешти і загибель в урочищі Гольч (тепер склади торгбази і підсобне господарство) партизанів Павла Беспалова з сином Іваном, Олексія та Івана Дідківських, Павла Воронкова і секретаря парторганізації загону «Перемога» Миколи Сингайвського, а також орденоносців М. Дідух, П. Бех, М. Приймак, Г. Солопан та ще 73-ох патріотів. А всього протягом року їх загинуло 2060.

Естафету колеги К. Заслонова зі станції Орша прийняв М. Малиновський. Вийшовши з Полтавського котла, він, кваліфікований інженер, був призначений на посаду начальника депо. «Служачі» окупантам, Михайло Карпович добирав собі однодумців. Ними стали І. С. Кудаков, В. С. Калиновський, А. Ф. Прищепчук, П. Р. Юревич, К. Т. Стаков і П. Г. Соловей. Через ветерана депо Івана Кудакова залізничники налагодили зв'язок з лугинським підпіллям і загоном імені Молотова, через М. Колюшика зв'язалися з групою Л. Лабуся, а через В. Ботуха – колективом тютюнової фабрики. Помічник М. К. Малиновського Шатилов зі своєю п'ятіркою збирав і ремонтував зброю, яку складували на станції Клочки, а вже звідти переда-

вали партизанам. За сприяння Григорія Василенка в ліс потрапляли втікачі-полонені (Лебединський, Ковалев та ін.), а також ті товарищи (Микола Колюшик, Антон Вознюк), на яких полювали фашисти.

П'ятірці В. С. Калиновського в складі мідника Г. Л. Василенка, машиніста Б. Г. Коночинського, деповців В. С. Ботуха і П. Г. Солов'я доручалося вести нагляд за рухомим складом й депо та інформувати про все І. Г. Сторожука з села Степанівка. Через В. С. Ботуха група тримала зв'язок з п'ятіркою тютюнової фабрики (С. Бабич, Н. Мацієвич, А. Дверін, Дарманські, Привалов).

Маючи радіоприймач на квартирі в П. Г. Солов'я, підпільні приймали зведення Радіформбюро, розмножували, а потім і поширювали їх. Останнім частіше інших займалися друзі Жора Кудаков, Жора Михайлов та Борис Marinin. Не без їхньої допомоги робітники часто знаходили у шухлядах верстатів газети «Правда» і «Червоне Полісся», іншу друковану продукцію, яка закінчувалася закликом: «Смерть німецьким окупантам!»

Шеф депо Фріц Курц був задоволений інженером Малиновським і майстром механічного цеху Калиновським, з якими іноді навіть перемовлявся на їхній рідній мові. Депо працювало ритмічно, паровози ремонтувалися без затримок. А те, що вони на лінії виходили з ладу або зіштовхувалися із зустрічними ешелонами, його мало турбувало. Ось один з таких випадків.

...1942 рік. Кінець листопада. Тоді на Овруч окрім спецпоїзда служби безпеки з 3–4 вагонами інші не ходили. Та ось прибуває на станцію команда з 86 карателів і вимагає негайної відправки, щоб встигнути на розгром «словечанської банди» (читай партизанів). Наказ виконується. Та лише під час набрав швидкості, як на мосту в урочищі Гало (біля Чигирів) на карателів налітає спецпоїзд... Аварія... Всі людолови загинули. Через рік «роботи» Малиновського – Калиновського на Коростенському вузлі з 30 паровозів залишилося лише чотири діючих!

Допомагав підпільнікам Коростеня-Подільського і староста села Чигирі Марченко. Разом із Софією Бабич він визволив зі Славутського концентраційного табору командира танкової бригади Е. К. Матюховича, який невдовзі став комісаром загону імені Кірова.

Виникають підпільні групи і довкола Коростеня. Уже в травні 1942 року в селі Купище активно діяв осередок В. Д. Глебова, який від поширення листівок перейшов до диверсій (спалив два мости на шосе Новоград-Волинський), а восени влився в загін імені Котовського.

Відкрили рахунки помсти фашистам групи А. Г. Клименка з Холосного та О. Т. Дідківського з Бехів. Лейтенанту Клименку село стало замалим. Він зустрічається у Новаках з Павлом Гераймови-

чем і його п'ятіркою, яких підпорядковує коростенському штабу Г. М. Наровського – А. І. Кочетова. Невдовзі вони стали ядром загону імені Боженка, в якому Антон Григорович обіймав посаду начальника штабу.

Відважно діяла невелика, але бойова група в селі Ушиця. Очолювана З. Й. Кириленком, вона мала зв'язки з партизанами через ушомирського лісника Сидора Іваненка. Від неї останній передав партизанам 17 гвинтівок, три автомati, три кулемети, 16 гранат і три мішки патронів. Завдяки агітаційній роботі групи 50 молодих патріотів стали бійцями партизанських з'єднань С. Ф. Маликова та В. С. Ушакова.

Самовідданість народних месників дивувала навіть таких зверхників вермахту, як фельдмаршал Кейтель. Він писав: «З початком війни проти Радянської Росії на окупованій Німеччиною території повсюдно спалахував партизанський рух. Formi його дій від пропагандистських заходів і нападів на окремих військовослужбовців вермахту переростають у відкриті повстання і широку війну».

Гітлерівців турбувало те, що на боротьбу з ними піднімалися не одиночки, а цілі сім'ї та села, увесь народ. І Коростенщина не була винятком. Лише на території Ушомирської сільради більш як 300 жителів допомагали партизанам. Вони були провідниками, розвідниками, зв'язковими, доглядачами поранених, збиралі зброю, продукти харчування, прали білизну. Майже в кожній сім'ї, якщо один був вояном, то інші розвідниками і постачальниками.

Така сімейна злагодженість поділила район на зони. Так, Ушомирсько-Бондарівський кущ забезпечував усім необхідним котовців, Холосненсько-Хотинівський – боженківців, Каленсько-Обиходівський – чкаловців, Чигирівсько-Михайлівський – кіровців.

Взимку 1942 року підпільні Коростеня не сиділи без діла. Гуртуючи відважних, вони готували їх до відкритого бою з ворогом, для чого вишукували зброю. А. І. Кочетов, який непомітно став ватажком коростенського підпілля, мав зв'язки через Г. П. Ковшеля з Ришавською зоною, через А. Г. Клименка – з Холосненсько-Немирівською округою, а через Людвіга Лабуся одержав адресатів від Межирічки до Бондарівки. Крім того, Людвіг тримав зв'язок через М. Колошика з Коростенем-Подільським, через П. Гераймовича – з Малином, а через І. Т. Близнюка – з Чоповичами. Колишній секретар штабу М. І. Потапов, а тепер поліцейський Михайло Радченко тримав Андрія Івановича в курсі справ «свого» управління. Проте всі вони прогледіли зрадника, уродженця Ленінграда, лейтенанта Миколу Кисельова, який служив разом з Михайлom Радченком у поліції. Цей запроданець з агентурним псевдо «Слива» був настільки «свій» хлопець, що Михайло привів його на нараду до Глуговських, де вирішувалося питання переходу групи Наров-

ського-Дубовцева-Клименка у ліси для партизанської боротьби з ненависним ворогом. Він навіть «замовив» автомашину для вивезення партизанської амуніції. Але тільки-но створений загін «1 Травня» почав готовувати свою базу, як на бронетранспортерах налетіли карателі і буквально розсіяли бойку. При цьому зіткненні загинули коміsar Г. М. Наровський, Іван Обиход та Олександр Коваленко, який, щоб не потрапити в руки ворога, підірвав себе гранатою. Ще через кілька днів на Скелях були розстріляні партизани Клим Нущик і два Івани – Ткачук та Шамко.

Напередодні 1 Травня надійшов наказ покинути місто і групі Л. І. Лабуся. Всі приготувалися до виходу в ліс. Чекали на Сергія Степанюка, відправленого у Межирічку для погодження дій з І. Т. Близнюком. Але скількося непередбачене – дружина піонерів 1 Травня з червоними галстуками та вожкатою на чолі промарширувала центральною вулицею, щоб стати легендою.

Цей сміливий вчинок 15 невідомих герой, напевно, й навів гестапівців на вчителя Лабуся. Вистеживши збір молоді в будиночку Липлянських, вони оточили помешкання. Приголомшенні вибухом гранати, від якого вхідні двері розлетілися на друзки, шестеро хлопців не встигли навіть видобути зброї, як були збиті з ніг прикладами. Їх зі зв'язаними дротом руками та Олену Григорівну з дочкою повезли в гестапо на тортури.

Допити затягнулися на довгих двадцять днів. Патріотів мордували, пекли вогнем до втрати свідомості. Після цього їх кидали на підлогу комори, щоб зранку знову мучити. Та не почули фашистські кати відповіді на запитання: «Хто керівник підпілля? Хто помічники? Де партизани?» Нескорені духом Людвіг Лабусь, Олексій Бондарев, Михайло Болдух, Борис Клевайчук, Жора Меленчук, Сергій Щербаков і Ліда Липлянська востаннє побачили сонце 24 травня 1942 року. Лише через місяць до рідної домівки повернулася ледь жива Олена Григорівна. Двері були відремонтовані. Ключ лежав у схованці. В хаті було прибрано, але це не тішило. Глянувши на фотознімок Ліди, вона плакала...

Співчуттям і болем відгукнулися в серці Кочетова загибель молодих побратимів. Навіть страта начальника гестапо розвідниками Д. І. Марцинківського (Рябушенко, Кузнецов, командир-майор К. В. Седой) не принесла радості вдалої помсти. Відійти душою Андрію Івановичу допомогли нові друзі: Іван Несторович Порожній, що прибув до гебітськомісаріату головним агрономом, полковник із Шатрища І. Д. Дубравін – майбутній начальник штабу з'єднання С. Ф. Маликова та лікар Д. К. Гречишкін. Вони запропонували спеціальні методи боротьби з окупантами. Тепер лікар Гречишкін оголосував «карантин», де німці набирали партію рабів

для рейху. Ветлікар Кочетов забезпечував населення довідками про інфекційні захворювання худоби. Агроном Порожній бракував зерно, щоб потім роздати багатодітним солдаткам. Отже, робилося все, аби гітлерівська політика гноблення давала збої в роботі.

На жаль, майже не знала хвороб гестапівська машина смерті. В серпні вона вирвала з когорти борців і знищила А. І. Кочетова. Лише виняткова мужність врятувала І. Н. Порожнього, який став достойним пам'яті друга.

Підпільні прискорили нарощування сил для збройного опору окупантам. У ці дні на Коростенщині вже діяли народні месники І. Ф. Боровика (комісар Волков, нач. штабу Ушаков) та розвідзагін Патуржанського-Набоки, де випробували силу своїх крил Павло Шапарчук і Василь Фільков – майбутні командири загонів, а останній зросить поліську землю кров'ю і посмертно стане Героєм.

Фашисти хотіли залякати наших людей і, вселивши в їхні душі страх, перетворити на рабів. Та вони помилилися – репресії не лише не злякали нащадків аріїв, а перетворили кожного орача у воїна. Від цього запалало Полісся під ногами гнобителів. Їх нішли кулі і навіть власні снаряди. Ось один з таких прикладів.

У селі Юзефівка (нині Йосипівка), що за 25 кілометрів від Коростеня, був розквартирений гарнізон – рота солдатів. Ворог укріпив населений пункт й організував караульну службу вздовж залізниці Коростень–Київ. Щоб уникнути втрат у бою, командування загону з'єднання І. Ф. Боровика вирішило знищити гітлерівців шляхом оригінальної диверсії. Для цього на селянську підводу поклали два німецькі 152-міліметрові снаряди, а вибуховий пристрій прив'язали до гарної кофтини. Снаряди прикрили мішками і поклали листа з «подякою за службу».

На світанку група партизанів підійшла до Юзефівки і замаскувалася в кущах. Іздовий поїхав у село. На застежливий вигук вартового він дав коням по батогу і поповз до товаришів. Гарнізон було піднято по тривозі. Всі бігли до воза. Хтось зупинив схарапужених коней, а інші почали розглядати трофей. Командирові ж приглянулася кофтина, і вибух страшної сили на різні боки розкидав тих, хто ще хвилину тому був живим. Охорона залізниці кинулася до села, щоб ще через годину бігти назад, на розбирання завалу від підірваного ешелону.

Також з допомогою німецької вибухівки (Г. О. Прокопчук виплавляв її з бомб і снарядів) група Антона Клименка висадила в повітря чотири мости на шосе Коростень–Житомир.

11 листопада 1942 року на Полісся прилітає уповноважений ЦК КП(б)У С. Ф. Маликов, щоб допомогти перетворити розрізnenі групи місцевого значення в організовану військову силу, підпорядковану єдиному командуванню. Починається відродження партій-

ного керівництва на місцях. Маликов свою роботу почав зі створення першого Житомирського партизанського з'єднання, а 27 травня 1943 року очолив Житомирський обком партії.

Під кінець листопада на території Коростенського вузла (Словечне, Олевськ, Овруч, Коростень) діяло 14 загонів і груп, у яких налічувалося майже 2000 бійців. Народні месники не давали спокою окупантам ні вдень ні вночі. Тож гітлерівцям вже не вистачало солдатів для охорони станцій та мостів, і вони стали залучати до цієї справи холуй-козачків. Про одну з операцій проти цих помічників карателів розповідав П. М. Шапарчук: «Восени 1942 року я ще був командиром підрозділу в загоні імені Молотова. І ось перед групою поставили завдання – розгромити гарнізон на Малодівлинському полустанку, де налічувалося 75 козачків та п'ять німців з гауптманом. Після особистої розвідки я переодягнув 12 своїх хлопців у поліцейську форму, а Васю Фількова, який володів німецькою, обрядив у офіцерський плащ. Сам також став німецьким ефрейтором. У такому комуфляжі на автомашині близько півночі ми й підкотили до казарми, де, окрім чатового, всі спали. Вартового, що витягнувся перед «офіцером», оглушили тихо. Розставивши біля казарми чотирьох, стільки ж виставив для нагляду за колією, я з п'ятіркою зайшов до приміщення і разом з вибухом гранати у спальні гаркнув:

– Ауфштайн, сволота!

«Козачки» кинулися до піраміди, та черга з автомата їх охолодила. Впавши на коліна і проклинаючи фашистів, вони просили забрати їх з собою...

Загальними зусиллями навівши партизанський порядок на полустанку, ми до ранку були на базі. Щодо «козачків», то з них вийшли справжні партизани загону імені Суворова.

Після операції з «козачками» та пуску під укіс двох ешелонів з технікою П. М. Шапарчука викликали до штабу з'єднання. Приймали молодого і сміливого партизана С. Ф. Маликов і комісар Л. Г. Бугаєнко.

– Призначаємо тебе командиром новоствореного загону імені Суворова. Ядром його служитиме твоя диверсійна група.

Водночас поставлене завдання – рейдом у коростишівські ліси паралізувати рух гітлерівців на автомагістралі Житомир – Київ та залізниці, що пролягала паралельно до неї. Окрім того, мали знищити Коростишівський спиртовий та Андрушівський цукровий заводи.

Бійців загону озброїли автоматами, гранатами і на кожного видали по вісім кілограмів толу. Маршрут через Гопівські хутори, Межирічку, Обиходи, Шевченкове, Моделів...

Межиріцьке підпілля поповнило загін шістьма добровольцями.

При переході залізниці Коростень – Київ підірвали ешелон з технікою. Вже перед Коростишевом зустрілися з партизанами Адама Цендрівського. Перші диверсії на Київській трасі збільшили загін охочими помститися за кров, пролиту окупантами. Протягом місяця він зріс до 80 бійців. Це призвело до виділення з нього загону імені Кутузова. На зворотному шляху, просуваючись паралельними курсами, суворовці та кутузовці поповнюються військовополоненими, визволеними з табору в Коростишеві, і знищують всі поодинокі машини на своєму шляху, громлять Головинський кар'єр, а поблизу станції Степок пускають під укіс ешелон з живою силою. Однак фашисти вирішили покінчти з партизанами, і біля села Кримок нав'язують бій, але терплять поразку – за двох полеглих партизанів наклали головами 45 ворожих вояків і «подарували» народним месникам два кулемети, 40 гвинтівок та 15 верхових коней. На рідну базу поверталася вже не група, а 150 бійців з обозом.

З початку 1943 року наступає період становлення та утвердження Коростенських районного та міського підпільних комітетів партії. Секретарем райкому обраний Йосип Мелентійович Ющенко, міському – комісар загону імені Молотова Сергій Федорович Набока.

Централізація підпілля прискорила перехід до збройної боротьби з окупантами в широких масштабах. Протягом першого кварталу секретар райкому Й. М. Ющенко з ришавським підпільником лейтенантом Г. П. Ковшем створюють загін імені Котовського, ушицький підпільник майор З. І. Кириленко стає командиром загону імені Хрущова, а вихованець загону імені Молотова Василь Фільков бере під верховенство 50 ушицьких хлопців і оголошує про народження загону імені 25-річчя Радянської України, група Антона Клименка переростає в ядро загону імені Боженка, а обиходівці з каленчанами ініціюють загін імені Чкалова. Багато молоді влилося і в загін імені Дзержинського.

Досить сказати, що сини Коростенщини у дев'яти загонах обіймали керівні посади. У їх числі комісари І. Л. Гітуляр, В. М. Саєнко, П. С. Лозовик, Й. М. Ющенко, Е. К. Матюхевич, начальники штабів А. Г. Клименко, Г. П. Ковшель, І. К. Невмержицький, а І. Д. Дубравін очолював штаб з'єднання імені Щорса.

З прибуттям на Полісся з'єднань О. М. Сабурова та С. А. Ковпака зона Коростенського вузла стала партизанським краєм, де протягом першого тижня 1943 року розгромлено гарнізон в Лугинах, станційне господарство в Білокоровичах й опорний пункт в селі Велідники. Саме тут В'ячеслав Квітинський, згодом герой чехословацького повстання, пустив під укіс п'ять військових ешелонів, за що його загін одержав подяку від самого Т. Строкача.

Стурбовані активністю народних месників, окупанти спершу пішли в наступ на сабуровців, а потім і на загони С. Ф. Маликова,

кинувши на них піхоту, кавалерію та артилерію. Лише героїчними зусиллями партизанам вдалося уникнути оточення й розгрому. Але змінивши місця дислокації, вони продовжували руйнацію залізниць. Наступив час, коли загарбники перестали бути господарями ситуації не лише на фронті, але й в тилу. Ось як писав про це генерал-інспектор Нормайєр у квітні 1943 року після поїздки по маршруту Ковель–Сарни–Коростень:

«Діяльність бандитів (читай партизанів) останнім часом посилилася. Вже за п'ять-шість кілометрів від залізниці панують вони. Місто Олевськ майже оточене. На його околицях часто з'являються бандити. Потрапити туди можна лише залізницею. Але й там протягом 24 годин мого перебування вийшли з ладу сім паровозів внаслідок наїзду на міни... Вони точно поінформовані про час проходження наших патрулів. І навіть тоді, коли патрулювання відбувається через кожних 18–20 хвилин, під рейки закладаються міни».

Але поїзди, особливо паровози, підривалися не тільки в дорозі від рейкових мін. Іноді вони мінами доукомплектовувалися в Коростенському депо, куди часто з «подарунками» навідувалася купечанка Зоя Дідківська, або тьотя Шура (Олександра Лук'янівна Ковал'чук) із загону Набоки. Щоправда, липневий її похід у Коростень був останній. Вже через тиждень вона повернулася до молотовців разом із Шатиловим і Колюшиком та партією зброї засмученою – Олевський гебітскомісаріат і Коростенська служба гестапо ліквідували всі її явки. Окупанти заарештували Кулакових, Дверіна, Привалових, Дерманських, Гуровського та Софію Бабич. Щоправда, Софію і Дверіна вони взяли в дорозі до загону імені Кірова. Саме тому її довго катували, допитуючи про місце знаходження загону, в якому її брат обіймав посаду комісара. Сестрі Е. К. Матюхіна відрізали вуха, носа, але до смерті вона не сказала жодного слова.

Довідавшись про своє сирітство, Жора Кудаков став частіше проситися на операції і завів свій особистий рахунок помсти за рідних і друзів. Протягом літа на прикладі його карабіна, подарованого хлопцеві П. М. Шапарчуком, з'явилося десять зарубок. На жаль, цей рахунок несподівано перервався. Сталося це в селі Солов'ї.

Перебуваючи у розвідці, Жора з друзями виявив колону кінних угорців, що рухалася у напрямку партизанської бази. Розвідники приймають бій, чим попереджують своїх про наближення небезпеки і затримують колону. Каарателі розвернулися в лаву і почали оточувати сміливців. Трійко юних, відстрілюючись, відступали до лісу. Але біля перших дерев Жору підкошувала куля, і він падає. Борис Марінін зупиняється і повзе до друга. Та Жора його зупиняє:

— Швидше в загін! Я вас прикрию...

Стікаючи кров'ю, Жора стріляв доти, доки не закінчилися набої. Коли ж його оточили, сміливець останньою гранатою підриває себе і ворогів.

Вражені геройством юного месника, карателі відступили. Як потім розповідали селяни, угорці поїхали назад, везучи з собою більше десяти трупів. Такою була плата за одного партизана, місце якого в строю зайняв товариш по школі Володя Чуйков, щоб завершити партизанський похід у Чехословаччині.

Зростання кількості диверсійних груп на всіх п'яти коліях Коростенського вузла позначалося на пропускній спроможності залізниці, по якій щодня у напрямку Курська рухалися ешелони. Та в найкритичніший момент воєнної кампанії вони раптово загальмували. Протягом квітня – червня сабуровці пустили під укіс 100 ешелонів, висадили в повітря чотири залізничних і 25 автодорожніх мостів. Маликовці на 40 днів паралізували перегін Коростень – Житомир. Фашисти скаженіли. Вони кинули проти партизанів Житомирщини 40000 регулярних військ під командуванням Фон дем Баха. Але операція провалилася.

Активніше запрацювали таємні агенти гестапо. І вони домоглися значних успіхів: лише місяць працював Житомирський підпільний обком, обраний на партконференції 19 квітня 1943 року. В Коростені гинуть сім'ї партизанів, підпільні тютюнової фабрики і зв'язківці – залізничники. Лише шляхом викрадення врятувані І. Н. Порожній та Д. К. Гречишкін.

Більшість коростенських патріотів стали жертвами агента «Сливі». Цей іуда, якого за рекомендацією Радченка пригрів Григорій Наровський, став «своїм» хлопцем і продовжував чорну справу. Останніми в його послужному списку були: член підпільного райкому А. І. Кочетов та невтомні зв'язкові, брати Іван і Михайло Дідківські. Сам Кочетов за їхнього сприяння зблишився з групою Людвіга Лабуся, а вже через нього вийшов на залізничників. Півтора року Михайло був правою рукою Андрія Івановича, бо саме через нього тримав зв'язок з чотирма партизанськими загонами (імені Котовського, імені Боженка, імені Кірова та штабом з'єднання).

По-звірячому лuto катували їх фашисти, та не довідалися від них нічого. Не спромігся щось випитати і запроданець Кисельов. Своєю очною ставкою з патріотами на допиті він викрив себе. І щоб попередити друзів про небезпеку, Іван Дідківський робить неможливе – тікає з катівні. А сталося це так. Вже приреченого до страти його витягли на подвір'я, як здавалося катам, напівмертвим. І пішли по Михайла. Залишений без охорони Іван (де тільки сили взялися?) перемахує двометрову стіну тюреної огорожі й тікає прирічковими верболозами до Чолівки на запасну явку. Він встиг передати друзям відомості про Кольку-ленінградця. Але натрапив на

чолівського «камбалу» – поліцая з перев'язаним оком. У катівні він пережив брата всього на 29 днів.

Воронцов, Медведев, Гаврилюк і Ситайлло, йдучи на страту запроданця, також потрапляють у засідку... Їх повісили. Живим залишився лише Володя Вигівський, який вже в партизанському загоні написав хвилючу листівку: «Дорогі товариши! Це пише той самий підпільний комітет. Не думайте, що ми всі загинули. Впали лише одиниці, а нас сотні... Погляньте на цей портрет. Це Медведев. Вам фашисти говорили, що він – бандит, грабіжник. А хто з вас бачив, щоб він убивав, грабував? Ніхто. Його лише знають як вірного сина свого народу, який життя віддав за щастя Батьківщини. Грабіжники і вбивці – це німці... Вони забирають у вас останні корови, насильно вивозять на каторгу в Німеччину синів і дочек. Ось хто ваші і наші вороги. Так давайте об'єднаємо свої сили і розгромимо фашистів. Вірте в перемогу Червоної Армії».

Із сумом і болем в серцях сприйняли партизани з'єднання С. Ф. Маликова звістку про смерть членів підпільного керівництва міста, які надихали городян на боротьбу з людоловами, що поставили собі за мету знищенння кореня всього слов'янства. Своїми репресіями фашисти не тільки не залякали коростенців, а, навпаки, розбурхали полум'я всенародної боротьби. Загін 25-річчя Радянської України знищує міст на річці Канівець і гарнізон станції Кремно. Руйнується господарство на залізничних станціях Лугини, Коростень-Подільський, Стремгород, Ушиця... Знищується поліцейський опорний пункт у Коростені, а 15 липня 1943 року відшукала куля помсти і начальника коростенської поліції. Через місяць Талько, Масник і Янчевський топлять в Ужі голову Коростенської райуправи Євтушека, а рота котовців Івана Білошицького громить і розганяє «охоронців порядку» в Купищі та Давидках.

На жаль, за перемоги партизанів фашисти катували мирне населення. Так, у серпні коростенський гебітскомісар Фріц Дреслер компенсував свої поразки спаленням Сантарки і Красногірки, а також хати Литвинчуків у селі Ришавка разом із трьома 12–15-річними братами і розвідником Миколою, які дали справжній бій півсотні карателів. Розвідник Микола – учасник Севастопольської оборони. Микола Артемович Дякончук, як і брати Василь, Володя і Віталій Литвинчуки, були розвідниками загону ім. Котовського.

24 серпня гітлерівці провели проти коростенського і лугинського підпілля свою останню акцію – біля заводу «Жовтнева кузня» повішенні 13 патріотів, серед яких четверо коростенців. А Оля Дарманська після розстрілу батька, якого видав його рідний брат, була вивезена на німецьку каторгу.

У відповідь на знищенння волелюбних поліщуків партизани 2 вересня 1943 року силами загонів «За перемогу!» та імені Кірова

оволодівають станцією Ігнатпіль і знищують більше двох з половиною сотень фашистів, а 42 беруть у полон. Крім того, вони висадили у повітря залізничний та шосейні мости на шляху Коростень – Мозир. Це була помста комісара Е. К. Матюхевича за смерть сестри Софії Бабич та її побратимів. Протягом вересня – листопада на лінії Сарни – Коростень підірвані 338 ешелонів, на дільниці Калінковичі–Коростень – 189, а на лінії Коростень–Овруч знищено 3606 автомобілів.

Заслуговує на окрему оповідь знищення залізничного моста через Уборть, який був захищений чотирма дотами та двома загороженнями з колючого дроту. Крім того, стан колії контролювався дрезиною, що регулярно курсувала від Олевська до станції Пояски. Тоді партизани Яків Беленков, Дем'ян Патюка, Олексій Острівський і коваль Єремеєв створили самохідну торпеду. Для цього до вагонетки приладнали тракторний двигун. Ця дрезина і чотири 150-кілограмові авіаційні бомби були доставлені у лісосмугу поблизу станції Тепениця. Як тільки начальник німецької охорони проїхав на Пояски, народні месники поставили самохідку на колію, завантажили бомбами, з одного боку приладнали жердину до детонатора, а з іншого – ліхтарика й запустили двигуна...

Побачивши світло й зачувши звуки двигуна, вартовий відчинив ворота і виструнчився. Ця помилка коштувала йому життя, а разом з річкою впав і міст. Так виведено з ладу на два тижні важливу Київсько-Ковельську лінію в день битви за столицю України.

Відчуваючи свій крах, окупанти грабували населення, забираючи не лише стратегічну сировину, але й хліб і худобу. Як ті людолови, вони полювали на молодь і вивозили її до фатерлянду, збагачуючись на роботоргівлі. Але й тут їм на заваді ставали партизани. Так, в селі Сушки зібрано для вивезення в Німеччину 400, а в селі Бондарівка – 50 юнаків та дівчат-полісянок, яких конвоювали до Коростеня. І раптом перед самим передмістям на конвой нападають партизани із з'єднання В. С. Ушакова...

Воля! Дороге і значиме слово для справжнього слов'янина.

Як посвітлішли обличчя нашадків древлян при перших і ще глухих через віддаль громах непереможних полків комдива Семена Козака, командарма Пилипа Жмаченка. У кожному літаку коростенці бачили Петра Козаченка. Всі вони несли волю своєму народові та його першомісту – Коростеню, який втратив за два роки і три місяці окупації 16783 патріоти Батьківщини.

Ще цілий місяць вода Перуна буріла від крові онуків і правнуків Сварога, поки 6 листопада війська К. С. Москаленка не звільнили Київ від фашистського іга, а через десять діб 60-та армія І. Д. Черняховського зав'язала бої за місто Даждьбога – Коростень.

Вранці 17 листопада після артилерійської підготовки на визволен-

ня славного міста рушили танки 150-ої Київської окремої танкової бригади і піхотинці 226-ої Глухівсько-Київської, 280-ої Червоно-прапорної й 143-ої Конотопської стрілецьких дивізій при підтримці 130-го винищувального протитанкового і 360-го гвардійського артилерійських полків. А вже о восьмій годині автоматники капітана М. С. Цурканюка увірвалися на вулиці Коростеня.

Найвищої напруги бій досягає опівдні, коли ворог почав кидатися у кровопролитні атаки. Доводилося буквально з прямого прицілу розстрілювати його танки, що йшли напролом. Але воля радянських воїнів до перемоги здолала впертість фашистів, і вони відійшли. Наступного дня Москва салютувала воїнам 60-ої армії генерала І. Д. Черняховського.

Яскравим прикладом тісної взаємодії регулярної армії та коростенських партизанів була їхня бойова операція по оволодінню станцією Ігнатпіль. Народні месники загонів імені Суворова і Кутузова під командуванням П. М. Шапарчука 19 листопада штурмом оволоділи мостом через річку Уж та станцією й утримували її, відбиваючи атаки, до підходу частин 15-го гвардійського стрілецького корпусу.

На цю звитягу народних месників Центральний партизанський штаб України відгукнувся вітальною телеграмою: «Маликову, Бугаєнку. Вітаємо Вас, командний і особовий склад загонів імені Суворова і Кутузова з успішним захопленням Ігнатполя. Дякуємо за активну допомогу Червоної Армії у звільненні Батьківщини. Хрушцов, Строкач».

Гітлерівське командування намагалося попередити розгром південного флангу своєї армії, що залишила Київ, і відновити лінію оборони по Дніпру. Воно підкинуло в район Коростеня дві свіжі (291-у та 147-му) піхотні дивізії, а також танкову групу СС і 24 листопада почало контраступ на знесилені частини 226-ої дивізії, які кров'ю оплачували орден Червоного Прапора, одержаний за Коростень. Недешево це обходилося й ворогові. Лише протягом перших трьох днів у першомісті Древської землі упокоїлися більше 1000 окупантів, знищено 40 гармат з обслугою і 30 танків.

Здригалася земля від бомб і снарядів, їдкий дим стелився над Ужем. Вихором кружляв між руїнами сивий попіл, осідаючи на змарнілі обличчя захисників міста. Але гарматі капітана Грищенка і старшого лейтенанта Гуревича без упину стріляли, розриваючи броню сталевих потвор, доки не опинилися під гусеницями «тигра». Падали, росячи кров'ю священну землю, звитяжці з батальйонів майора Шевченка і капітана Морозова. За них мстилися автоматники Героя Миколи Жабоєдова, застеляючи перед собою бруківку сіро-зеленими шинелями, поміж якими горіли підбиті гранатами два танки.

Не дивно, що Конрад Думлер писав про ці дні: «Чотири роки в

армії – два війни. Проте починає здаватися, що справжня війна почалася тільки тепер. Все, що було до цього, – навчальні маневри, не більше. Росіяни б'ються, як дияволи».

К. Думлер загинув у Коростені, не встигнувши відправити свого листа. Але трикратна перевага ворога в силі і п'ятикратна – в техніці робила свою справу.

У складній для наших військ обстановці командування прийняло рішення в ніч на 27 листопада вивести 226-ту стрілецьку дивізію з міста. Й. В. Сталін, перебуваючи в цей час у Тегерані, почувши повідомлення про здачу Коростеня і Житомира, наказав К. К. Рокосовському перевірити дії М. Ф. Ватутіна. При виявленні порушень «змінити командувача І-го Українського фронту». Константин Константинович не виявив порушень, але Ватутін звання маршала за Київ не одержав. Однак ворог випередив – відсік від армії полки Некрасова і Білозерова: перших у районі вокзалу, останніх – у корпусах міської лікарні. І якщо некрасівцям під командуванням комбата Горохова вдалося вислизнути, то білозерівцям шляху для відступу не було. Вкривши сотнею трупів завойовників територію лікарні та прибережних скель, вони за порадою місцевого жителя опустилися в підземне газосховище і зачинили металеві двері. Так виник підземний гарнізон – 200 бійців зі складу двох полків, третиною яких були необмундировані коростенці. На зборах, які відкрив інструктор політвідділу дивізії капітан Талалаєв, було вирішено битися до кінця. Комендантом призначений командир 989-го полку П. Ю. Білозеров, комісаром – замполіт 987-го полку Герой М. І. Читалін.

Вранці 28 листопада 1943 року гучномовці фашистів поставили ультиматум – негайно капітулювати. У відповідь полетіли гранати, загомоніли автомати оборонців.

Увечері гітлерівці зробили підкоп і підрвали запасний вихід з боку Рівчака. Але атаку ворога, що увірвався в підземелля, було відбито. Тож фашисти почали вибухівкою обвалювати відсік за відсіком. Багато воїнів засипані живцем, контужені або поранені. Придатними до бою залишилися всього 15 побратимів в одному відсіці. Зброя – десяток автоматів без набоїв, пістолети і... одна граната... П. Ю. Білозеров пригадував: «Було чути, як німці почали закладати вибухівку під двері відсіку, як вони квапляться і нерво-во перемовляються. Я наказав приготуватися, відчинити двері й атакувати... Мій наказ був виконаний – ми кинулися на фашистів, але в цей час під нашими ногами пролунав вибух... Пришов до пам'яті в полоні. Перебита ліва нога, поранена права, осоколки пошматували весь правий бік. Почалося найстрашніше...». П. Ю. Білозеров витерпів муки в 4-х таборах, але в п'ятому (Маутхаузені) піднімає повстання, захоплює місто і міст через Дунай, за що в Москві одержує заслужені ордени і пошану.

Здобувши Коростень, ворог не припиняв атак, намагаючись знову пробитися до Дніпра. 28 листопада 1943 року він частиною своїх сил прорвався у тил наших полків і став загрожувати штабу 24-го корпусу, що дислокувався в районі Стремигорода. На виручку піхоті кинулися танкісти бригади Михайлова. Вони атакою сходу розстріляли майже 100 танків противника і ліквідували небезпеку. Але радість перемоги затмарили втрата 36 бойових машин й загибель Героя П. Ф. Захарченка, який 17 листопада першим пробився до Коростеня.

Після втрати Черняхова, Житомира і Радомишля гітлерівці вже сподівалися на взяття Києва і тому підганяли підлеглих:

– Генерале Хольтіц, доповідайте про ліквідацію залишків з'єднань 60-ої армії, – зажадав командувач 4-ої танкової армії генерал-полковник Раус від командира 48-го танкового корпусу.

– Ворог чинить запеклий опір. Ні про яку ліквідацію військ 60-ої армії не може бути й мови. Її за ніч істотно поповнили місцеві жителі.

– Генерале, ви повинні знати, що місцевих жителів за ніч не навчиш вести бій.

– Не забувайте, що ми в Радянській країні. Тут кожен другий підготовлений до війни і добре стріляє. Сьогодні 68-а піхотна дивізія зазнала значних втрат від вогню радянських солдатів у цивільному.

Фон Хольтіц помилявся. 60-ту армію було посилено не мирними хліборобами, а партизанами з'єднань О. М. Сабурова, М. Г. Салая, І. І. Шитова та С. Ф. Маликова, які грудьми захищали кожен метр рідної землі. До речі, у з'єднанні І. І. Шитова комісаром загону імені Щорса був наш земляк Іван Леонтійович Гітуляр, який топтав партизанські стежки з листопада 1942 року по 27 липня 1944, а після війни доклав багато вміння і зусиль у виховання молоді. А ще написав прекрасну книгу «Про що шепочуть діброви».

Заступник командувача фронтом А. А. Гречко 4 грудня поставив перед партизанами завдання – у взаємодії з 60-ю армією просуватися в напрямку Коростеня.

У ніч з 6 на 7 грудня 1943 року, виконуючи наказ, загони С. Ф. Маликова перейшли в наступ і вибили ворога з Гамарні, Вигранки, Бовсунів, Солов'їв, Журавлинки і Крупчатки. 8 грудня вони витримали бій з полком піхоти, підсиливши танками, і зайняли оборону на ділянці Рудня–Вигранка – висота 169, річка Шестень до шосе Ігнатпіль–Коростень. А через декілька днів у взаємодії з 77-м стрілецьким корпусом партизани вибили фашистів з Михайлівки, яку утримували, відбиваючи атаки, до 19 грудня, поки їх не змінили регулярні війська.

Крім бойової допомоги, з'єднання підготувало для армії 31430 осіб резерву, в т.ч. 465 озброєних бійців, які поповнили військові

підрозділи армії І. Д. Черняховського.

Активно здійснюючи диверсії на залізниці (у листопаді – грудні на коліях Коростенського вузла пущено під укіс 101 ешелон), маликовці не допустили ворожих резервів до Коростеня. Своїми нальотами на німецькі тили в районі Лугин, Білокоровичів, Ємельчиного, Бондарівки та Ушомира вони дезорганізували діяльність тилових служб ворога по постачанню військ у районі Коростеня. В цей же час сабуровці утримували 60-кілометровий «овруцький коридор», що утворився на стику 1-го Українського і Білоруського фронтів.

У результаті спільних дій військ і партизанів наступ фашистів 14 грудня зірвався. Ворогуючі сторони перейшли до оборони на ділянці Немирівка–Граби–Чоповичі–Малин. Останню крапку в цих боях поставив ціною свого життя син казахського народу Абдулла Усенов.

Слюсар депо станції Туркестан Абдулла народився неподалік місця, в яких за 70 років до того був у засланні Тарас Шевченко. Тож Україна для Усенова, як земля Тараса, була рідною і дорогою. Коли грудневого ранку воїн 159-го окремого саперного батальону 112-ої Рильсько-Коростенської дивізії Абдулла Усенов одержав наказ перекрити шлях танкам поблизу села Злобичі, він виконав його шляхом мінування танконебезпечних місць. У нього залишилося всього дві міни, коли на дорозі з'явились «тигри» у супроводі бронетранспортерів з піхотою. Абдулла спершу причайвся на узлісі за каменем. Він сердито посміхався, коли після першого вибуху розвернувся й зупинився танк, а через хвилину, не доїхавши до «тигра», запалає і бронетранспортер. Та посмішка зникла, коли друга стала потвора звернула з дороги і посунула на гармату з автоматниками, які розстрілювали гітлерівців. Не роздумуючи, Усенов з мінами в руках пардусом кидається під хрестате страховище...

Побачивши, як запало творіння Порше, десять танків з батальйоном мотопіхоти, залишивши поле бою разом зі своїм командиром, відкотилися назад.

Коростень вшанував Героя вулицею його імені, а вагонне депо станції Туркестан – обеліском на подвір'ї підприємства. Школа в Злобичах зберігає портрет Героя, надісланий його мамою, а також листа командира батальйону Неверова з повідомленням про заражування воїна навічно у списки підрозділу.

24 грудня 1943 року війська 1-го Українського фронту після тижневого перепочинку і відповідного поповнення розпочали Житомирсько–Бердичівську наступальну операцію. У фронтовій директиві, затвердженній 16 грудня маршалом Г. К. Жуковим, зазначалося: П. Ф. Жмаченку оволодіти Білою Церквою, а право

фланговому М. П. Пухову – Коростенем. І. Д. Черняховський тепер націлювався на Чернігів і Черняхів.

Німецьке командування, стурбоване діями в Ходаках, Стремигороді, Медицівці радіостанції 3-ої гвардійської танкової армії, зосередило в районі Коростеня п'ять дивізій, в тому числі повнокомплектну танкову «Адольф Гітлер». Та з початком о 8 годині 15 хвилин артпідготовки в ефірі почулося: «По мені ведуть ураганний вогонь, не можу підняти голови,.. зв'язок перерваний,.. чекаємо на допомогу...»

Під прикриттям цього вогню 29 грудня з Сингаїв у напрямку міста рушили воїни 416-го полку 112-ої Рильсько-Коростенської дивізії. Бійців надихав своїм особистим прикладом замполіт Д. Чумак, який визволяв Коростень від німців та гетьманців ще в далекому 1919 році.

Першими на вулиці міста пробилися воїни батальйону капітана Макарова з артилеристами лейтенанта Лук'яненка. Ворог чинив опір, але недовго, бо від Пашин йшли на допомогу сталінградці, яких вів комполку Дикий, а до Бровара пробивалися партизани загону імені Котовського. В цей час з півдня місто охоплюють частини 24-го стрілецького і 25-го танкового корпусів, перепиняючи шлях ворогу на Новоград-Волинський, а з півночі його тиснуть дивізії 77-го корпусу. До речі, всі удари точні, бо командирам відомі можливі пункти опору. Ці дані передали коростенські підпільніки і розвідники груп А. І. Петрова та І. Ф. Патуржанського.

Після 13-ої години до міста вступили частини 6-ої гвардійської, на які покладалися завдання оборони Коростенського вузла та несення гарнізонної служби.

30 грудня загін імені Чкалова штурмом оволодів райцентром Лугини. Це був його останній партизанський бій.

Про роль партизанів та вагомий внесок у розгром загарбників на Коростенщині командарм М. П. Пухов писав: «На території Українського Полісся ми наочно впевнилися, якою грізою силою у боротьбі з окупантами стали партизани,.. що били ворога не тільки з фронту, але й з тилу».

Тікаючи з Коростеня під ударами частин армії і народних месників, фашисти руйнували й палили все, що вціліло. Визволителів місто зустрічало згарищами. З душевним болем дивився на руїни секретар РК КПУ і партизанський комісар Й. М. Ющенко, тому й промовив:

– Що зробили кляті з тобою, рідний Коростень. Та тільки за одні твої муки вони заслуговують найлютішої кари.

– А чим вони спокутують мученицьку смерть тисяч безневинно убієнних? – звернувся до партизанського ватажка посивілій чоловік і гірко заплакав.

Ковтаючи слізи, він розповідав присутнім про страхіття, які

пережили земляки протягом 870 днів ворожої окупації.

— Тільки тут, — він тримтячи рукою показав на поліклініку, що закопченими зіницями безрамних вікон дивилася на спустошений сквер, — кати спалили близько сотні людей, більшість з яких — жінки і діти. А за що, запитаєте ви. Тільки за те, що вони хотіли зберегти свою красуню-поліклініку. А душогуби зачинили двері, пустили кілька мін на покрівлю, від чого вона обвалилася й запалала. Потім полоснули вогнеметом і, перетворивши людей на факели, поїхали...

Таким чином радість визволення притлумлював біль непоправних втрат. Коростенці плакали від радості, коли довідалися про столичний салют на честь військ, які визволяли старовинну столицю Поліського краю. Вони гордилися тим, що три дивізії, танкова бригада і два полки стали іменуватися Коростенськими, а дві дивізії нагороджені за це орденами. В їх числі 280-та Червонопрапорна генерала Голосова, 143-тя полковника Заїкіна, 112-та полковника Гладкова, 150-та окрема танкова бригада полковника Угрюмова, 130-й винищувальний протитанковий артилерійський і 316-й гвардійський мінометні полки.

Не забуті й командарми (І. Д. Черняховський, М. П. Пухов), армії яких визволяли місто, як і коростенець П. Ф. Жмаченко. Вони стали першими кавалерами ордена Богдана Хмельницького.

Коростенці ніколи не забудуть своїх визволителів Т. А. Кралю, А. Ф. Бондаря, О. В. Власова (всі вони — Герої), М. Н. Гордієнка, І. С. Радіоненка, С. К. Кучеренка, офіцерів М. С. Щурканюка, В. П. Макарова, І. Ф. Фесенка, Лук'яненка, полковників Г. І. Іванова, В. Я. Петренка, генералів Ф. Г. Анікушина, Голосова і Сараєва, а також сотні інших, які прогнали важкий дим біди.

На забувають поліщуки тих, хто нагороджений за визволення Коростеня званням Героя посмертно: Абдуллу Усенова, Івана Полякова, а також тих, які впали за місто без нагород, оплативши нашу волю життям, щоб над нами вічно світив Даждог і був щасливим його народ. Їхні імена викарбувані на пам'ятниках і обелісках та увічнені у назвах вулиць міста.

Багато геройів породила і виховала Коростенщина. Серед них були хоробрі воїни і славні трудівники, що кували перемогу на фронтах і в тилу. Батьківщина високо оцінила ратні й трудові подвиги сотень наших земляків, які в роки фашистської навали не шкодували своїх сил, знань і навіть життя, щоб відстояти честь і незалежність рідної землі. Не про всіх можна розповісти. Наше слово про найгідніших цього.

ІЛЛЯ МУРОМЕЦЬ

Високо тримали марку коростенські вагоноремонтники в місті Муромі. Евакуювавшись з ешелонами обладнання, вивезеного з Коростенського вузла, вони, не чекаючи, поки побудують цехи, монтували верстати під відкритим небом і взялися за... спорудження бронепоїзда. Ініціаторами створення фортеці на колесах виступили ветерани депо, які у 1919 році брали участь у будівництві «Комуніста Коростенського району».

У лютому 1942 року бронепоїзд вийшов з воріт цеху. Йм'я йому — «Ілля Муромець». Приземисті майданчики, оперезані сорока-п'ятиміліметровою бронею, несли на собі башти, з яких «визирали» гармати і кулемети різних калібрів. У центрі кожного зенітного містка — «Катюша». Фортеця могла дати одноразовий залп 24-ма снарядами. Команду бронепоїзда укомплектували головним чином з робітників, у числі яких були й коростенці Вигівський, Дідученко, Маринович, Сапожинський та інші.

Славний бойовий шлях пройшов екіпаж «Іллі Муромця». Почався він у квітні 1942 року з розгрому німецьких ешелонів на станції Мценськ і завершився в квітні 1945-го біля моста у Франкфурті-на-Одері. А між ними були битви на тульських, орловських і брянських землях, у Білорусії та на Україні. Екіпаж брав участь і у визволенні столиці Польщі, за що удостоєний найменування «Варшавський» та ордена Богдана Хмельницького.

НАБЛИЖАЛИ, ЯК МОГЛИ

А ось бронепоїзд «Москвич» водив коростенець Олександр Назарович Мельниченко. Його шлях почався під Тихвином, а закінчився під Кенігсбергом. Від Волги до Західного Бугу доставляли фронтові состави машиністи Микола Буслов і Сніжинов зі своїми помічниками Малявіним і Кошелевим, Дмитренком і Черевком. Часто свистіли над ними ворожі бомби, та жодного разу поїзди не запізнилися до місця призначення. Як і воїни, залізничники удостоєні бойових нагород.

Коростенських фарфоровиків ешелон війни закинув у Панфіловський район Сталінградської області. Більшість робітників виготовляла не барвистий посуд, а пляшки для запалювальної суміші. Чимало їх стало в ряди хліборобів. Марії Будько тоді було лише вісімнадцять, але потужний ЧТЗ слухався дівочих рук. Протягом двох років водила дівчина трактор, дбала, щоб дати більше хліба фронту і тилу.

Понад десять тисяч коростенців, перебуваючи на фронтах, завжди пам'ятали про свій рід і робили все, чим могли наблизити час

визволення рідної землі від фашистської навали. Вірні сини і дочки Вітчизни боронили Москву і Ленінград, стояли на смерть на берегах Волги, Курській дузі, визволяли Прагу і Белград, добивали ворога у його лігві.

КОРОСТЕНЦІ-ГЕРОЇ

Не померкне слава про бойові подвиги наших земляків. Почавши військову службу у 1924 році, Семен Антонович Козак пройшов шлях від солдата до генерала, двічі удостоєний високого звання Героя. В числі тринадцяти радянських воїнів йому присвоєне звання «Народний Герой Югославії». На пагорбі, біля школи №7, стоїть бронзовий бюст Героя. Його іменем названа вулиця міста.

Петро Костянтинович Козаченко прославив себе ще в 1938 році, збивши в небі Китаю одинадцять японських літаків. Перша нагорода – орден Червоного Прапора. Брав участь у розгромі білофінів. Протягом Великої Вітчизняної війни здійснив 227 бойових вильотів, особисто знищив 12 і в групових боях вісім літаків противника. У травні 1943 року заслужив звання Героя. Не дожив до світлого Дня Перемоги – загинув у небі над Німеччиною.

Відважно бився з ворогом Микола Іванович Яневич. Солдатом воював під Москвою, сержантом – у районі Кишинева і Мінська. На територію ворога ступив офіцером.

«Рікою німецької долі» називали фашисти Одер. І все робили, щоб не допустити сюди радянських військ. Та рота лейтенанта Яневича захопила плацдарм на протилежному березі. Утримувала його до приходу основних сил. За це командир удостоєний звання Героя.

Всім відоме ім'я командарма Пилипа Феодосійовича Жмаченка – славного сина Поліського, видатного військового діяча, генерал-полковника і Героя. 30 разів називається в наказах Верховного Головнокомандувача наш земляк, кавалер двох орденів Леніна, чотирьох – Червоного Прапора, орденів Суворова, Кутузова і Богдана Хмельницького...

Шанують люди Корostenщини свого першого Героя – підводника капітана першого рангу Олександра Володимировича Трипольського. Призваний на службу в 1924-му, він через три роки вже командував екіпажем підводного човна. За мужність і відвагу в боях з білофінами удостоєний звання Героя. Багато подвигів на його рахунку і в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками. Героїв-земляків уже немає в живих, але слава про них ніколи не померкне.

Разом з бригадою деповців поїзд доставив Григорія Клевайчука в Красноуфімськ. І хоча горіли його руки за роботою, він мріяв

про бойові подвиги, хотів з усіма громити ворога. Лише в лютому сорок другого задовольнили прохання Григорія. Він бере участь у боях під Харковом, потім була Сталінградська епопея і пам'ятний бій 19 грудня, коли на батарею насувалися 25 фашистських танків. Двадцять п'ять проти трьох гармат.

Та вистояв хоробрій корostenець. Поки прийшли на допомогу наші танкісти, на засніженому полі палало 12 хрестатих потвор, сім з котрих записав на свій бойовий рахунок Клевайчук. За цей бій Григорій Васильович одержав найвищу нагороду – орден Леніна.

Були серед корostenців і такі непомітні герої, як С. А. Ландман. У важкому 1942 році поранений, потрапляє у полон, проте не кориться фашистами. У далекій Греції 5 грудня 1943 року Семен з групою однодумців тікає з концтабору і створює партизанський загін. Його на диво завзяті і сміливі напади на гарнізони окупантів незабаром приносять йому славу грізного месника. Знаменно й те, що корostenець громив ворога поблизу міста Коростіон, що в далекій Македонії.

На післявоєнній зустрічі учасників Грецького національного руху прославлений генерал П. І. Батов приколом до грудей Героя Греції і пам'ятну медаль Комітету ветеранів війни.

I. А. Кузьмінський та В. А. Чуйков пройшли партизанськими стежками України, Польщі і Чехословаччини. За свої подвиги Іван Антонович одержав п'ять медалей та орден «Партизан Чехословаччини», а Володимир Чуйков – орден Вітчизняної війни 1-го ступеня і партизанську медаль 1-го ступеня. У мирній праці I. А. Кузьмінський став Героєм Соціалістичної Праці, а В. А. Чуйков одержав орден Жовтневої Революції. Також по війні йому вручено «Польський хрест» і чехословацьку «Зірку партизана».

ВІДРОДЖЕННЯ З ПОПЕЛУ

Новий 1944 рік Коростень зустрів разом з визволителями, які гнали фашистів на захід. Військовий комендант міста Ю. Й. Сегал ще гасив пожежі і вишукував міни, коли з Києва прибули перші 400 посланців Центру на чолі з Я. О. Конкіним. Їх зустріли обвуглені будинки, між якими черніли з опущеними жерлами гармат «тигри» і «фердинанди», і як знамення фашизму – шибениця біля «Жовтневої кузні».

Величезних збитків завдали Коростеню вандали XX століття. Сума їх перевищувала 220 мільйонів карбованців. Ворог дощенту знищив 578 будинків загальною площею 55 тисяч квадратних метрів. В руїнах лежали промислові підприємства і заклади культури.

Від міського адміністративного комплексу на площі Леніна залишився лише один скелет Палацу пionерів. Підірвано водогін і електростанцію...

Безліч проблем виникло перед корostenцями. Передусім необхідно було створити будівельно-ремонтну контору. І по кількох тижнях в будинках з'явилось електроосвітлення, ожив залізничний вузол. Состави з фронтовими вантажами пішли безупинно. Покінчивши з реконструкцією колій, взялися за відбудову станційних приміщень та підприємств вузла, де протягом кварталу відпрацьовано 145 тисяч людино-днів. Лише паровозники виконали робіт на 3,5 мільйона карбованців.

У ті дні Коростень часто бомбардувався ворожою авіацією. Як пригадував маршал військ зв'язку І. Т. Пересипкін, що прибув сюди налагоджувати зв'язок Центру з польовим управлінням 2-го Білоруського фронту, генерал-полковник П. А. Курочкин запросив його 23 лютого на святковий обід. І саме в цей час неподалік від штабного состава розірвалося кілька авіабомб, від яких в салон-вагоні повилітали всі шиби. На щастя, цього разу обійшлося без людських втрат.

Особливо жорстоким було бомбардування в ніч на 5 квітня 1944 року. Армада із 150 літаків скинула на місто 500 авіабомб, створивши півкілометрову смугу вогню від вокзалу до сучасної «Сільгосптехніки». На станції були пошкоджені не лише колії, але й системи водопостачання та електросилового господарства. Зруйнована школа №37. Коли бомбардувальники зникли, служба С. М. Тереховського, майстра Л. І. Козлова і зміна чергового по станції І. Марченка за прикладом В. Янукіса, П. Вавілова, І. Федосеєва, Я. Моргуна та А. Кузнецова протягом шести годин виконали тридобовий обсяг робіт і відкрили рух поїздів.

Все місто тоді вийшло розбирати руїни. Штабелювали, що могло піти на новобудови. Лише цегли вибрано 150 тисяч штук. На звільнених майданчиках відроджували житло і цехи підприємств. Це дало змогу незабаром одержати в цехах фарфорового заводу першу партію посуду, а до кінця року побудувати 116 житлових будинків, 33 адміністративні корпуси та 19 культурно- побутових об'єктів, посадити за парті 637 учнів у місті й 5558 – у районі, а 1150 малят забезпечити молочними продуктами через домову кухню.

Полум'яний патріотизм продемонстрували корostenці під час збирання коштів у фонд оборони. Хлібороби вже в січні дали фронту 400 тонн хліба і 270 тисяч карбованців грішми, а восени першими в області виконали план хлібопоставок. Міські трудівники понадурочно відпрацювали 300 тисяч людино-годин, а зароблені 1,5 мільйона карбованців передали на потреби фронту. Заліз-

ничники заробили і зібрали 157 тисяч карбованців на бойовий літак «Коростенський залізничник», за що їм щиро подякував Верховний Головнокомандувач.

Крім згаданої телеграми, трудові досягнення залізничників п'ять разів відзначалися переходіним Червоним прапором Комітету оборони, а дорожній майстер К. М. Зуев, диспетчер відділка руху В. О. Борисюк і машиніст С. А. Смаль удостоєні державних нагород.

Спільними зусиллями міста і району зібрано 1332 тисячі карбованців на придбання 30 танків Т-34, які передані 91-й окремій бригаді Героя Радянського Союзу І. Г. Якубовського.

Велику організаторську роботу проводив у ці дні друкований орган – газета «Правда Коростенщини», що почала виходити з 22 січня 1944 року під редакцією А. Ф. Зайнчковського. До кінця року тираж її сягнув 2000 примірників. Всього ж корostenці передплатили 14,5 тисячі періодичних видань.

Характеризуючи досягнення поліщуків у відбудові народного господарства, необхідно зауважити, що чоловіча когорта виробничників наполовину складалася з юнаків 15–16 років. І ці діти сумлінно несли трудову вахту, роблячи все, щоб їхні батьки і старші брати мали чим громити ворога.

Сьогодні сивочолі ветерани пригадують, як влітку 1944 року на 1-му зльті передовиків Південно-Західної залізниці від Коростеня виступав 16-річний слюсар вагонного депо Ваня Кириченко: «Я виконую виробничі завдання на 200 процентів. Маючи третій розряд, готовуся здавати на четвертий. Зобов'язуюся своєю працею допомагати армії громити ворога!» Коли він вийшов з-за трибуни, всі 300 делегатів супроводжували оплесками маленького гвардійця праці у формі воїна-залізничника з погонами ефрейтора.

На щастя, в ці важкі для корostenців дні вони не залишилися самотніми. На виконання постанови уряду «Про невідкладні заходи по відбудові господарства в районах, визволених від німецьких окупантів» з Росії, Середньої Азії та Кавказу на Коростенщину прямували ешелони з металом, машинами, обладнанням і будматеріалами.

Окрілені братерською допомогою, поліщуки ще вище піднімають прапор змагання на відбудові свого краю. Бригада десятника Г. М. Грому на чолі з Яковом Капітулою споруджує фундаменти ливарного цеху заводу «Жовтнева кузня». В цей же час бригада муляра Бондарєва відбудовує вокзал. 750 зодчих виконують норми виробітку на 150–200 процентів. З подвоєною енергією трудяться залізничники – складач поїздів М. Бех, майстер П. Білошицький. Машиніст Липлянський при допомозі диспетчера Мирутіна домагається 800-кілометрового добового пробігу свого сталевого

ваговоза. Машиніст Я. А. Рагулін, пересівши з бронепоїзда «Суворов» на товарний потяг, як і його колега З. Л. Козлов, почав водити здвоєні склади.

Віддана праця корostenців усіх ланок у 1945 році відзначена чотирма Прапорами обкому КПУ, управління Південно-Західної залізниці та Міністерства залізничного транспорту. Ось одна з постанов тогого часу:

Постанова №35 Житомирського облвиконкому і бюро обкому КП(б)У «Про підсумки соціалістичного змагання підприємств залізничного транспорту».

Розглянувши підсумки роботи підприємств залізничного транспорту за січень-лютий 1945 р., облвиконком і бюро обкому КП(б)У відмічають, що Корostenське відділення паровозного господарства і депо Коростень у важких умовах зими забезпечили безперебійну роботу паровозного парку і просування поїздів для фронту і народного господарства. В результаті впровадження передових методів праці проведено 585 поїздів-експресів і 213 великовагових, перевезено вантажу понад норму 41616 тонн, що уможливило заощадження 20 паровозів робочого парку і 196,7 тонни вугілля. Застосування лунінських методів праці на водокачках і електростанціях забезпечило чітку роботу агрегатів, план водопостачання виконано на 121 процент, виробіток електроенергії – 141,8 процента, зекономлено палива 136 тонн. Простій паровозів під екіпіровкою скорочений на 30 відсотків, вагонів під навантаженням на 36 проти норми.

Корostenські паровозники першими на Південно-Західній залізниці виявили ініціативу в застосуванні методу тульського машиніста тов. Коробкова по опаленню паровозів низькосортовим вугіллям. Тепер 12 паровозів і 24 бригади працюють саме за цим методом. Паровозне відділення і депо в змаганні посідають перше місце на Південно-Західній залізниці та одержали переходний прапор управління залізниці.

Виконком облради і бюро обкому КП(б)У постановляють:

1. Вручити переходний прапор виконкому облради і обкому КП(б)У Корostenському відділенню паровозного господарства і паровозному депо Коростень.

2. Відмітити хорошу роботу колективу четвертого Корostenського відділення служби руху по успішному виконанню завдань завантаження, вивантаження, обороту вагонів і застосування передових методів обробки і просування поїздів.

3. За успішне виконання завдань навантажування, обороту вагонів та паровозів і просування поїздів відділеннями руху і паровозного господарства нагородити Почесною грамотою виконкому облради і обкому КП(б)У начальника Корostenського відділення паровоз-

ного господарства інженера майора тяги Олександра Михайловича Костенича і начальника Корostenського відділення руху директора підполковника руху Івана Івановича Кротова.

4. За зразкове виконання завдань по просуванню поїздів, за ініціативу й енергію, виявлені при впровадженні передових методів праці по прискоренню обороту вагонів, нагородити Почесною грамотою виконкому облради і обкому КП(б)У дільничного диспетчера Корostenського відділення служби руху Миколу Федоровича Гаврилюка і диспетчера Корostenського відділення служби руху Петра Степановича Баранова.

5. За самовіддану працю в зимових умовах, швидкісне водіння поїздів при опаленні паровозів низькосортовим вугіллям за методом тульського машиніста Коробкова та лунінський догляд за паровозами нагородити Почесною грамотою виконкому облради та обкому КП(б)У машиніста депо Коростень Василя Івановича Козлова – ініціатора застосування передових методів праці на Південно-Західній залізниці, Андрія Демидовича Кондрачука і Семена Михайловича Слащова.

6. За активну участь у відбудові електростанції і перевиконання виробничих норм на 150–170 процентів нагородити Почесною грамотою виконкому обласної Ради і обкому КП(б)У машиніста електростанції Коростень-Подільський Івана Івановича Новоросюка.

7. За застосування лунінських методів у ремонті водокачки, заощадження палива (10%) та підготовку кадрів нагородити Почесною грамотою виконкому облради і обкому КП(б)У старшого машиніста водокачки станції Ігнатпіль Бориса Олександровича Горемику.

8. Виконком облради та обком КП(б)У закликають всіх залізничників ще ширше розгорнути соціалістичне змагання за впровадження передових методів праці, швидкісну обробку і просування поїздів, більше водити поїздів і експресів, ширше застосовувати лунінські методи праці та кільцевий рух паровозів, збільшити заощадження палива.

Це був справжній подвиг народу в ім'я перемоги над фашизмом. Натхненно трудилися батьки і діти. Якщо дорослі фарфоровики відпрацювали позаурочно 2000 годин на відбудові цехів, то їхні діти разом з іншими школярами посадили більш як три тисячі декоративних дерев.

Квітень 1945 року порадував корostenців не лише першими квітами, але й повідомленням Радінформбюро: «Наши війська оточили столицю Німеччини – Берлін!»

На честь такої радісної звістки майстер станції техогляду Волківський зі своїми помічниками Найбичем і Рябушенком взяли зобов'язання: ні на хвилину не затримувати ешелони, що йшли на фронт. Колгоспники зобов'язалися прискорити садіння картоплі.

Монтажники енергопоїзда подовжили щоденні робочі вахти і за 25 діб змонтували всю енергосистему та дали промисловий струм місту. Це був їхній салют на честь Перемоги над фашизмом.

Рік корostenці закінчили будівництвом 14500 м² житла та випуском промислової продукції на два мільйони карбованців і відзначили його урочистостями на честь 1000-ліття літописної згадки про перше антифеодальне повстання та страту іскорostenцями свого гнобителя Ігоря Рюриковича.

Ювілейну доповідь зробив науковець Інституту археології АН УРСР І. М. Самойловський, а про другу річницю визволення міста від фашистів – перший секретар міському партії Я. О. Конкін.

Постановою міськвиконкому №88 від 30.12.1945 р. «Про увічнення 1000-ліття Коростеня» дві прибережні вулиці одержали нові найменування – Ольгинська і Древлянська.

1946 рік розпочався підготовкою до перших післявоєнних виборів у Ради депутатів трудящих. На честь цієї події весь колектив залізничного вузла охоплений соціалістичним змаганням. Тут налічується 345 стахановців. За 20 днів січня рух поїздів за графіком становить 97,2%. Технічну швидкість перекрито на 1,4 кілометра. Зекономлено 58 паровозів. У підвищенні технічної швидкості поїздів провідну роль відіграли диспетчери Качура і Подліпалін. Обидва вони забезпечували зростання швидкості поїздів на 1,3–1,5 кілометра щогодини. Бригадир вантажної бригади т. Бовсуновський дає 250 процентів завдання*. Це був вагомий внесок у відбудову. В результаті підприємствами вузла одержано 24 перехідних прапори.

10 лютого корostenці одноголосно обрали до Ради Союзу одного з організаторів партизанського руху Героя Радянського Союзу О. М. Сабурова і до Ради Національностей – поета М. Т. Рильського, а до Верховної Ради УРСР – корostenського машиніста Я. А. Рагуліна.

Вікопомним було перше засідання Верховної Ради, яка затвердила план відбудови держави. На першу післявоєнну п'ятирічку місту виділялося 110 мільйонів карбованців, а централізоване фінансування стало живильним струменем, стимулятором відбудови Коростенщини. Одержане обладнання прискорило пуск цегельного заводу, який протягом року виготовив два мільйони штук цегли, що позитивно вплинуло на продуктивність будівельників: муляри Бондаренко і Гончаров, штукатури Онопко й Островський подвоюють свої норми виробітку. Їхній почин підтримали більш як 700 колег.

Відновлений фарфоровий завод переступив семитисячний рубіж випуску посуду і виконав річний план за 10 місяців.

* «Правда Коростенщини», № 1, 27 січня 1946 р.

Якщо в 1945 році завод «Жовтнева кузня» поставив замовникам 411 вагонеток, то в наступному – 1946. Крім цього, він освоїв випуск гудронаторів, бітумних котлів, напівскатів. Колектив пишався токарем Плескуненком, формувальниками Гайдашем і Морозом.

На недільниках благоустрою міста протягом року відпрацьовано 47000 людино-днів, завдяки чому розчищено більш як 12 тисяч квадратних метрів вулиць, розбито площі, посаджено сквер, чим заощаджено 131 тисячу карбованців бюджетних коштів, які використані на розвиток культурно- побутової сфери.

Вже в листопаді 1946 р. населення користувалося послугами 44 магазинів, 25 ларків, 13 буфетів, 12 їдалень і 2 чайних. Протягом 10 місяців вони реалізували корostenцям продуктів і промтоварів на суму понад 50 мільйонів карбованців. В цьому їм допомогла ощадкаса, яка виплатила населенню 650 тисяч облігаційних виграшів.

Молодь потяглася до спорту, створивши 15 низових фізкультурних колективів, де гартували силу і волю більш як 2000 осіб. Юні корostenці виховувалися у чотирьох україномовних і трьох школах з російською мовою навчання. Дитячий садок і ясла одержали у своє розпорядження малюки. Здоров'я населення оберігали більше сотні медичних працівників поліклініки і лікарні.

Влаштував перші концерти міський будинок культури, в яких взяли участь Є. Пономаренко, П. Сингаївський, Л. Ходаківська. З допомогою артистки Полтавського театру ім. Гоголя М. М. Кучеренка здійснено постановку безсмертної «Наталки Полтавки» І. Котляревського і «Безталанної» І. Тобілевича. Відновлено перед будинком культури пам'ятник Миколі Щорсу.

В селах району методом народної толоки відроджено 43 школи і забезпечені їх паливом, для чого заготовлено та вивезено 1558 складометрів дров та 200 тонн торфу.

З виділених державою трьох тисяч кубометрів лісоматеріалу збудовано 334 житлові будинки: для сімей воїнів – 53, для інвалідів війни – 27, для партизанів – 25, відроджено спалене окупантами село Сантарка. Протягом літа колгоспи спорудили 56 конюшень, 47 корівників і телятників, 38 птахоферм, 44 тіпальні пункти, 58 сушарень, виготовили 298 коліс Санталова. На переробних пунктах встановлено 13 двигунів.*

У 1947 році корostenці спорудили більш як 1000 квартир і 425 приватних будинків в центрі міста, після чого будівельники вирушили на околиці. Незабаром на чолівському випасі з'явилися цехи заводу «Буддеталь» (пізніше ДОК), а на полі в кінці вулиці Пролетарської зароджувався «Торфмаш» (нинішній «Хіммаш»). У грудні організовується швейна фабрика.

* «Колгоспник Коростенщини», № 60, 5 грудня 1946 р.

До 32-х роковин Великого Жовтня промисловість міста впоралася з річним планом випуску валової продукції. До кінця 1949 року понад план випущено її на 17 мільйонів карбованців. Закінчено спорудження 4731 м² житла. Вулицю Франка прикрасили будинки, в яких поселилися 20 сімей машинобудівників «Жовтневої кузні», в тому числі ливарника Семенова, інваліда Великої Вітчизняної війни Луцишина. В авангарді змагання йшли колективи фарфорового заводу, НВК УТОС та промартлі «Каніфолескипидар». Почали виробляти продукцію «Буддеталь» і «Торфмаш».

На V конференції міської парторганізації перший секретар міському КП(б)У С. Луговий доповів про те, що місто в основному загоїло рани війни і стало випускати продукції на 10 відсотків більше довоєнного рівня.

Останній рік п'ятирічки завершився під гаслами нарощування темпів виробництва на підприємствах та випуску додаткової продукції із заощаджених матеріалів. Це дало змогу місту виконати завдання достроково. А маяки змагання токар Блянднер («Жовтнева кузня») та фарфоровики Шлапак і Антонюк дали за цей час по 9–11 річних норм.

Швейники заощадили 7538 метрів тканини і понад 200 тисяч метрів ниток. Річний підсумок праці 4730 робітників міста, з яких 2716 були стахановцями, перевищив 123 мільйони карбованців вартості виготовленої продукції.

За сім років мирної праці Коростень не лише відродився з попелу і руїн, але й став одним з індустріальних центрів Полісся.

НАД УЖЕМ-РІКОЮ

Більш як на п'ять кілометрів розкинув свої крила по обох берегах Ужа непереможний віками Коростень. Річка в межах міста, ніби та юнка в дивовижному танку, вигинається поміж посивілими скелями, граючи, ніжно цілує прибережне каміння і, вкривши його шипучою піною, біжить до матері Прип'яті, дивуючись вроді віковичного града древських нащадків, якому вже золотить шолом ранкове сонце.

А Дажбог і справді будить свого сина, легко торкаючись променями садово-паркових кучерів Русідави,^{**} кличе його до праці во славу майбутнього.

Думка лине вглиб віків, бо місто духів на горі *** обезсмертило себе подвигами древлян і першого козака-кошового Січі Остапа

^{*}АЖО, ф. 432, оп.8, арк. 54, 83.

^{**}Русідава – дитя Сонця (Неба) та Води.

^{***}Так звучить назва Коростеня (Артаб - по-хорасанськи) іранською мовою.

Дашкевича, звитяжців Богдана Хмельницького і Миколи Щорса, будьоннівця М. Острівського і генерала Козака. Приміром, Семен Козак удостоєний другої зірки Героя за визволення від фашистів землі, по якій 13 століть тому ходили його предки – древські арії. Тож не дивно, що, маючи таке потомство, Коростень, немов міфічний Сірин, відроджувався з попелу і поставав у всій своїй величі і красі, як непереможний витязь після битви.

Тільки за друге десятиріччя після війни місто прикрасилося десятками багатоповерхових будинків загальною площею 57 тисяч квадратних метрів. На Шатрищанському масиві, Броварі, в Пашинах і селищі Фрунзе виросло більш як 500 приватних будинків. Вулиці вкрив асфальт, який у центрі сховав під собою і містка через річечку Крутік. Лише вздовж однієї вулиці Богдана Хмельницького постали корпуси трьох заводів з сімома тисячами працюючих, продукція яких відома в Європі і навіть далекій Індії.

За 20 повоєнних років населення міста зросло в 14 разів. Половина його – трудівники підприємств та будов, руками яких виготовлялися могутні землепересувні машини і посуд, фарби і хімобладнання, меблі й жіночі сукні. Будівництво повністю забезпечується стіновими матеріалами, плитами перекриття і столярними блоками власного виробництва. Машиністи повели потужні локомотиви по коліях, закріплених на коростенських залізобетонних шпалах.

За всім цим стоять конкретні особи, якими пишається не тільки Коростень, але й держава в цілому. Саме тому нікого не здивувало, коли бригадир формувальників заводу «Жовтнева кузня» І. Литвинчук став учасником Всесоюзної наради ударників комуністичної праці, а бригадира будівельників І. А. Кузьмінського, делегованого на партійний з'їзд, нагороджено орденом Леніна. Машиністу П. П. Зеленому присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Майстрами з великої літери стали Л. Попкова, Н. Лукичова, М. Шапченкова, С. Омельчук, А. Острядчук, К. Гуцало, В. Стужук, О. Гібзун, Л. Богданова, В. Сегал, М. Мороз, М. Бондаренко. З шестисот вчителів сорок нагороджені знаком «Відмінник народної освіти», а С. І. Іванов, О. М. Фадеєва, О. А. Гудзь удостоєні звання заслуженого вчителя. Десятки з них мають урядові нагороди.

Пройдімось вулицями нашого міста, постіймо біля пам'ятників Семену Козаку і Миколі Щорсу, воїнам-визволителям і Жорі Кудакову, бійцям славного бронепоїзда і його командиру Лукіяну Табукашвілі, вклонімось Кобзареві та й майнімо на міст, звідкіля помилуємося величчю Коростенського залізничного вузла, для якого 1984 рік двічі ювілейний, бо виповнюється півстоліття відділку залізниці, а сорока річна мирна праця його трудівників завершилася електрифікацією вузла.

ВУЗОЛ У ТРЬОХ ВІМІРАХ

Ані вдень ні вночі, в студінь чи то в спеку тут не припиняється напружена робота. Приходять і відходять потяги, формуються і розформовуються ешелони, про що коротко і чітко сповіщають радіоголоси маневрових диспетчерів і складачів поїздів. Колективи усіх трьох цехів станції Коростень – руху, вантажного і пасажирського – з перших змін ювілейної вахти взяли впевнений трудовий старт.

28 січня будівельники піднесли місту гідний дарунок – приміщення нового залізничного вокзалу, до спорудження якого доклали вміння проектувальники під керівництвом заслуженого будівельника В. П. Грищенка і бригадира М. М. Лазаренка, виконавця робіт Геннадія Беньковського. В складі зодчих працювали справжні майстри своєї справи: штукатур В. С. Терещенко, скляр В. І. Петрина, покрівельник Б. Л. Шевченко та багато інших. Саме від їхнього імені Геннадій Едуардович вручив начальнику станції Коростень В. А. Волківському символічний ключ від величної споруди. А залізничники – 700 працівників, 172 бригади і 12 цехів – рапортували про виконання одинадцятої п'ятирічки.

ПЛОДИ РЕКОНСТРУКЦІЇ

Отже, реконструкція. Її вартість понад 10 мільйонів карбованців. А в натурі – це впровадження електричної централізації стрілок на станціях Коростень і Коростень-Подільський, здача в експлуатацію чотирьох приймально-відправних колій, по залізобетонних шпалах прокладено рейки Р-50, завершено будівництво автоблокування і пущено нові потужні локомотиви.

Окрім того, споруджена електронна габаритна брама і вперше на Південно-Західній залізниці впроваджено промислове телебачення для огляду поїздів безпосередньо на коліях. Все це дало можливість скоротити кількість працюючих на 78 осіб і підвищити продуктивність праці на 47 та знизити собівартість кожного відправленого вагона на 22 відсотки.

КАДРИ ВИРІШУЮТЬ ВСЕ

Людей у форменому одязі зі знаками залізничника в Коростені зустрінеш на кожному кроці. Це й статечні ветерани К. О. Ткачов^{*},

*К. О. Ткачов – керівник київського підпілля і комісар партизанського загону, пізніше обіймав довоенну посаду начальника дистанції сигналізації.

О. Н. Мельниченко^{*}, М. В. Яковенко, за чиїми плечима роки війни і самовідданої праці на сталевих магістралях, і молода поросьль – вчораши випускники різних закладів освіти, які продовжують справу батьків. Життєвий досвід і юнацька завзятість, високе почуття робітничої честі і сувера відповідальність надійно цементують колектив залізничного вузла, є основою успіхів та гарантією нових здобутків.

Лише від виборів до виборів на вузлі підготовлено 45 інженерів і 94 техніки, ще 203 працівники навчалися. Більше 10 тисяч осіб підвищили свій професійний рівень, а 3287 стали кваліфікованими залізничниками. Здобуті знання позитивно позначаються на технічному прогресі, до якого тяжіють більше 1000 раціоналізаторів. Їхній річний внесок – півмільйона карбованців економії на пальному, матеріалах, полегшенні трудомістких процесів, підвищенні статичного навантаження вагонів. Найбільший внесок у цю справу заслуженого раціоналізатора України Л. Й. Чаплинського та М. К. Шевчука.

За самовіддану працю у десятій п'ятирічці корostenці удостоєні Червоного прапора Міністерства шляхів сполучення Союзу РСР, а також відзначені високими нагородами Батьківщини.

Кранівник дистанції вантажних робіт А. М. Власюк став тридцять четвертим кавалером ордена Леніна на вузлі. Поповнився список і кавалерів ордена Трудового Червоного Прапора, яким прикрасили груди слюсар вагонного депо А. О. Гончаров, Герой Соціалістичної Праці В. В. Сингаївський, а машиніста дизель-поїзда В. Ф. Романюка удостоєно ордена Дружби народів. Вісімнадцять залізничникам вручили ордени «Знак Пошани», ще двадцять восьми – Трудової Слави і медалі.

Звання «Заслуженого працівника транспорту УРСР» присвоєно прийомоздавальнику вантажів В. Н. Свинарчуку. Сім працівників відділка удостоєні найвищої відзнаки галузі – знака «Почесному залізничнику», а 233 одержали знак «Ударник п'ятирічки».

Знайшли нагороди й майстрів шпального залізобетону. Їх 25-річна праця, в результаті якої замінено дерев'яні шпали залізобетонними на 9987 кілометрах колії, позначена їх виготовленням 108342 опор контактної мережі. 562 робітники та 80 інженерно-технічних працівників відзначені не тільки 11 Червоними прапорами Міністерства транспортного будівництва, але й 32 державними нагородами, в тому числі сімома орденами Трудового Червоного Прапора. В їхньому числі машиніст крана М. І. Майоренко та бригадир Г. М. Аксамитна.

*О. Н. Мельниченко – машиніст бронепоїзда «Москвич», останні 5 років життя присвятив організації музею депо.

ТРЕТИЙ ВІМПР – ДЛЯ БЛАГА ЛЮДИНИ

Оповівши про працю залізничників, не можна замовчувати про їхні сім'ї. За методом «будуємо самі, будуємо для себе» споруджено 285 квартир площею 8212 квадратних метрів. На станції Коростень-Подільський зведені 25-квартирний будинок з аптекою на першому поверсі. Благоустроєно вулиці Кірова, Горького, провулок Табукашвілі, на що витрачено 128 тисяч карбованців.

Вагонники і локомотивники одержали нові корпуси, де могли не тільки прийняти душ і висушити одяг, але й пройти окремі медичні процедури. Радував око прекрасний комплекс залізничної лікарні. Розширені піонерський табір «Відважний», реконструйовано торговий центр у пристанційному районі.

За 5 років 1474 особи оздоровлені в санаторіях, майже 2200 – в пансіонатах і будинках відпочинку, 653 залізничники провели відпустки в туристичних подорожах, а 6000 їхніх дітей відпочили у піонерських таборах.

Про те, як саме проводять своє дозвілля залізничники, свідчить їхнє професійне свято, приурочене до 50-річчя відділка. Після урочистих зборів, де було відзначено колектив вузла Червоним прапором переможця Всесоюзного соціалістичного змагання залізничників та персональними нагородами окремих працівників, їх привітали піснями вокальні ансамблі «Юність» та «Зміна», а наступного дня на стадіоні «Локомотив» майстер спорту Надія Стретович підняла прапор змагань. Її підтримали чемпіон України з багатоборства ГПО Олександр Ванканчук, призери першостей республіки Сергій Чернов, Василь Клименко і П. Корятін, що не мав собі рівних серед любителів малої тенісної ракетки.

Провівши поїзд Житомир – Москва, спускаємося з моста, минаючи комендатуру Табукашвілі (тепер СІІ №2), і Пролетарською прямуємо до «Хіммашу».

ФЛАГМАН ВЕЛИКОЇ ХІМІЇ

Погожий ранок. Даждбог, запаливши півнеба, яке золотило вікна корпусів заводу, коли прохідну заполонив людський потік. Робітники й службовці крокують єдиною сім'єю. Лише нетерпляча молодь обганяє ветеранів М. П. Бондаренка, А. М. Сербінова, В. Е. Гагаріна та інших, які йдуть вивіреним за 35 років кроком до свого «Торфмашу», на якому у 1949 році вони, 18 робітників, розпочали трудову біографію. Щоправда, через рік їх було вже 75, які виготовили плугів з культиваторами на 135 тисяч карбованців, для відправки замовникам такого вантажу знадобилося 25 вагонів.

Вони знали, що зробили мало, але їй причина була вагома: завод лише споруджувався. Після закінчення будівництва і наступної реконструкції його колектив зрос до 2100 працівників, а сумарна вартість річної продукції сягнула 34-х мільйонів карбованців. Тепер завод відправляє щомісячно по 200 вагонів, завантажених різноманітними виробами – від літрових термосів і посудин Дюара до промислових холодильників і сушильних камер. Слід додати, що половина з них зі Знаком якості.

Росте завод, ростуть і люди. З кожним роком збільшується загін раціоналізаторів. Досить сказати, що за ХІ п'ятирічку творці нового внесли 439 пропозицій, від впровадження яких збережено 523 тонни кольорового металу й 811,6 тисячі кіловат-годин електроенергії, знижено трудомісткість випуску виробів на 131 тисячу нормо-годин. Звання кращого раціоналізатора присуджено начальнику ЦРС О. С. Гаврилову. Кращою пропозицією визнано «Зміни в конструкції конденсатора», розроблену колективом на чолі з начальником бюро нової техніки О. Я. Заславером, з економічним ефектом 58890 карбованців. Не пасуть задніх і такі умільці, як наладчик рентгенообладнання М. П. Молочний, слюсар В. І. Елагін, токар С. С. Спирідонов. Загальний внесок трудівників з творчим ставленням до праці – мільйон карбованців економії за п'ятирічку.

Такий результат став можливим завдяки інженерно-технічному штабу заводу на чолі з головним конструктором В. А. Омельчуком. Бо професіонали, розробляючи конструкції новинок продукції, а це – п'ять зразків посудин Дюара, акумулятор холоду, сушилка для порошкоподібного регенератора гуми, обладнання для фарбування комбайнів тощо – знаходять час для технічної допомоги умільцям.

Праця хіммашівців вливається в загальну ріку – народне багатство Вітчизни. І знаючи це, кожен намагається трудитися так, щоб країна ставала багатшою. Взірець високопродуктивної праці показують сотні робітників. Серед них – штампувальник А. В. Бурківський, токар-карусельник В. А. Шкуринський, свердлуvalьники М. М. Головченко, Н. М. Барташевська, слюсар-складальник І. І. Ткачук та інші. На рік випереджають п'ятирічку колективи бригад Я. П. Числавського і Т. П. Михайлена. На півроку йдуть вперед колективи В. М. Прищепчука, П. П. Білоцького, Е. В. Болюшка, В. Д. Матвеєва. А прапор переможця у змаганні найчастіше «гостює» в цехах №№ 8 та 9. За ударний труд великий загін працівників заводу нагороджений орденами і медалями, щорічно більше тисячі осіб одержують премії, їхні портрети заносяться на Дошку пошани.

Для підтримки трудового гарту заводчанам створюються всі умови. В цехах діють душові, а в трьох з них – сауни. Є де відпочити і перекусити. У кімнатах відпочинку – домашній затишок. Заводська їdalня «Древлянка» – найкраща в місті. В ній 350 місць, кожне з яких обслуговується не довше 20 хвилин.

Щороку завод закуповує путівки для кожного п'ятого свого трудівника, щоб він полікувався і відпочив за межами міста. Для дітей функціонує пionерський табір «Дружба», а малюкам відчинені двері дитсадка на 140 місць. Постійно про здоров'я хіммашівців піклуються два лікарі, фельдшер та три медсестри заводського медпункту і профілакторію.

Після роботи, при бажанні, можна завітати до бази відпочинку, де в клубі переглянути кіно або почути концерт зірок та аматорів сцени, спробувати свої можливості в будь-якому з трьох гуртків художньої самодіяльності. Саме тут почала свій шлях на велику сцену народна артистка України Ніна Матвієнко. Декому більше подобається спортивний комплекс «Ювілейний» з просторим ігровим залом. Тут тренуються і змагаються 16 команд, в яких налічується 620 розрядників, одинадцять кандидатів і навіть майстер спорту.

ТВОРЦІ ПОРЦЕЛЯНОВОЇ РАЙДУГИ

Докорінна реконструкція фарфорового заводу, здійснена протягом VII-X п'ятирічок, змінила не лише вигляд цього велетня, але й технологію виготовлення знаної всюди продукції.

Нагадаємо, що довгий шлях проходить глина перед тим, як стати окрасою серванта і стола. Привезена з усіх-усюд, вона змішується в необхідних пропорціях, щоб стати придатною для формовки і литва фарфорових виробів, які лише після сушки, обпалювання, глазурування і розпису стають порцеляною, що радує око найвибагливішої господині.

За п'ятнадцять років зникли, пішли в небуття триповерхові горни, з комінів яких щоночі вихоплювалося яскраве полум'я, щоб через день, обливаючись потом, горнові винесли прокалений посуд. Замість них гудуть газовим полум'ям тунельні печі, до яких не люди, а конвеєр подає форми з виробами на обпалювання, щоб потім навести блиск і райдугу фарб. Якщо в 1946 році завод видав 7000 виробів, то після першої реконструкції за рішенням Уряду від 15.08.1953 року обсяги випуску зросли у тисячу разів. Після другої реконструкції, в результаті якої введено в експлуатацію восьмирольгантові печі та механізовані лінії литва і формовки тарілок, загальна кількість виробів у 1979 році сягнула 28 мільйонів одиниць 140 найменувань при 2486 працюючих. Тож немає нічого дивного у тому, що лише протягом одного дня, 29 квітня 1981 року, груди 16 фарфоровиків прикрасили ордени. Серед нагороджених – бригадир Г. Я. Вигівська, живописець Т. Е. Власенко, слюсар А. А. Гаврилюк, ливарниця Л. А. Яценко та керівник реконструкції головний інженер А. С. Бохонько.

Тепер корostenці давали половину всього столового посуду, який вироблявся п'ятьма заводами Житомирщини, а їхні сервізи на 30, 36 та 54 персони були найдешевшими в країні, хоча й вигравали всіма веселковими кольорами. Порцеляна з маркою «К» демонструвалася й одержала дипломи не лише в Москві, але й на Всесвітній виставці в Монреалі. Гідно оцінені й останні вироби заводу: сервізи «Житомирянка» і «Космос», «Лілейник» і «Руслан», скульптури «Партизанська мадонна» і «Василь Тъоркін», «Червоний дивосвіт» і «Народні усмішки».

Велика заслуга у творенні всієї краси належить Миколі Семеновичу та Валентині Михайлівні Трегубовим, які 40 років вкладали у вироби з глини тепло і душу, щоб вони завжди радували своїх власників. Не дивно, що головний художник заводу В. М. Трегубова і провідний скульптор М. С. Трегубов – лауреати премії Т. Г. Шевченка 1986 року та Державної премії Союзу РСР 1988 року за розробку більш як 15000 зразків фарфорових виробів найвищого гатунку. І не тільки. Адже знаменоносець корostenських страйкарів 1918 року, що більш як 30 років прикрашає Привокзальну площа, також їхнє творіння.

Корostenські фарфоровики не тримають секрети творення краси при собі, як це робив син довбиського промисловця – засновника порцелянової мануфактури в Іскорості Пришибильський. Своїми досягненнями поліщуки радо ділилися з целиноградськими, самарканськими і підмосковними колегами.

ВЕТЕРАН МЕТАЛУРГІЇ І МАШИНОБУДУВАННЯ

Не відставав від флагмана порцеляни і його ровесник – завод «Жовтнева кузня». За роки післявоєнних п'ятирічок його виробничі площи втрічі зросли не лише в ширину, але й у висоту, а його колектив, де кожний десятий став інженером, перевершив 2000 осіб.

За 40 років завод, розпочавши з вузькоколійних вагонеток і гудронаторів, освоїв виробництво грейдерів-елеваторів і шляхових комплексів, які увільнили від важкої праці тисячі землекопів і асфальтобетонників та не мали аналогів у світовій практиці. Тож і не дивно, що корostenські машини експортувалися у 28 країн світу.

Щоб зрозуміти, як це сталося, зупинимося на розвитку підприємства детальніше. 1946 рік. Завод передається Міністерству будівельного, шляхового і комунального машинобудування. Минуло три роки, і з нового майже гектарного цеху стали виповзати мотовози з трикубовими вагонетками, вивозитися бітумні котли, в які була вкладена праця 646 трудівників.

У 1951-1952 роках колектив приступив до освоєння причіпних грейдерів, канавокопачів, бетоноломів та сніговавантажувачів. Побудований новий ливарний цех домігся виплавки 290 тонн литва щомісяця.

У 1956 році вже 906 машинобудівників за рік відвантажили 1200 одиниць грейдерів Д-205Б, грейдерів Д-241 – 700, грейдерів-елеваторів Д-192 – 24, всього на суму 2400 тисяч карбованців.

У наступному десятиріччі з цехів викотилися струги-метавки Д-524 і грейдери-елеватори Д-633 на базі одновісних тягачів, з яких шляхові машини управлялися через електрогідроприводи.

Обидві машини на Всесвітній виставці у Монреалі одержали медалі. Нагороди удостоєний конструктор В. Я. Глушко.

Це була перемога всього колективу, який не переставав вчитися. На цей час з 217 інженерно-технічних працівників кожний другий був корінний заводчанин. Інженерна думка доморощених спеців прискорила впровадження конвеєра в формувально-ливарному цеху, потокових ліній в механічному та конвеєра на складанні грейдерів, що дало можливість кожному працівнику заводу видавати продукції на 9250 карбованців.

Значний внесок у досягнення колективу зробили й активісти партії та комсомолу. Не дивно, що серед перших 26 працівників, удостоєних державних нагород, – парторг М. О. Киселевич одержав орден Трудового Червоного Прапора. Таким орденом нагородженні і слюсар Вербицький та модельник С. М. Костраков.

Процес удосконалення виробництва здійснювався безперервно – протягом VIII п'ятирічки в технічне переозброєння впроваджено 544 новинки з економічним ефектом 775 тис. крб. Оновлено 413 одиниць обладнання, в т.ч. 59 автоматів, що подвоїло обсяги виробництва продукції без збільшення чисельності колективу. У IX п'ятирічці колектив дев'ять разів посідав першість у змаганні, за що 28 працівників удостоєні орденів і медалей, в т.ч. першими орденами Трудової Слави нагородженні вагранник Е. В. Кривошеєнко, свердлувальник Оверчук, токар Е. А. Слинчук.

Новий 1980 рік колектив заводу «Жовтнева кузня» зустрів у листопаді 1979. І до його кінця видав додатково продукції на 3953 тис. крб, в т.ч. на чверть мільйона – товарів широкого вжитку. Це були: пневмокоток вагою 15 тонн, стрічкові різаки асфальтобетону, грейдер-елеватор на базі трактора Т-150К, тобто ДЭ-507, швонарізник ДС-133, який був на рівні світових стандартів, половина продукції мала Знак якості. Крім того, одержано високоміцний чавун і впроваджені плазмове різання металу та інші новинки з економічним ефектом 1174 тис. крб.

Особливо вагомий внесок раціоналізаторів, очолюваних інженером Л. Рудником. Їхніх 65 пропозицій дозволили заощадити

12 тонн листового прокату, 810 кілограмів бронзи, 8,4 тонни литва і дві з половиною тонни метизів.

Крім того, вони зекономили 800 тисяч кіловат-годин електроенергії та 37 тонн котельного палива. Проте найефективнішими були три пропозиції технолога О. А. Бондарчука і конструктора М. Г. Федоренка, завдяки яким заощаджено 18 тонн прокату.

Держава гідно відзначила трудівників. За день до святкування 1 Травня 1980 року 20 дільниць і бригад та 700 працівників заводу одержали почесні Ленінські грамоти, а 10 кращих – ордени і медалі. Серед них – маляр А. Т. Меленівська, коваль В. Ф. Бовсунівський, токар Г. С. Нечипоренко, електрозварник Р. І. Острадчук та інші. Список кавалерів держнагород зріс до 200 осіб.

Однадцята п'ятирічка породила в колективі рух за високу якість. У змагання за одержання персонального клейма ВТК включилася більша половина колективу. Першими його одержали: токарі Р. В. Спирт і П. Ф. Орловський, свердлувальники П. М. Дрозд, Ю. М. Голуб, маляр А. Т. Меленівська, слюсар В. К. Забар та електрозварник І. К. Охрімчук. У підсумку втрати від браку зменшилися на 12 тисяч карбованців. Почесний п'ятикутник одержав кожний другий виріб заводу. Це дало можливість перейти на високоточну технологію по виготовленню перших в країні машин для регенерації асфальтобетону і вкладання нової суміші ДЭ-232 та терморемонтера ДЭ-233, кожна з яких економила шляхобудівельникам по 14719 карбованців щорічно. А їх тільки протягом третього року п'ятирічки випущено 30.

Зростає творча активність трудівників: за рік впроваджено 250 раціонізацій з економічним ефектом 930 тисяч карбованців.

Всю економію адміністрація заводу спрямовує на соцсектор. Це дало змогу обладнати кімнати прийому їжі в механічному, інструментальному та зварювальному цехах, провести капітальний ремонт заводської їdalні та здійснювати житлове будівництво. В результаті заводчани одержали дві дев'ятиповерхівки по 100 квартир кожна.

Багато працівників за заводськими путівками відпочивають у санаторіях, подорожують по країні й за кордоном. І не дивно, адже їхні машини працюють в Болгарії, Румунії, Югославії, країнах Близького Сходу й Африки, на шляхах Індостану, Китаю і держав Карібського басейну.

Вздовж корпусів заводу ліворуч вилискуює асфальтом вулиця Жовтнева, по якій мчать машини до селища Пашини. Колись невеличке приміське село за 40 післявоєнних років розкинуло вздовж р. Уж 20 вулиць, на яких серед котеджів милують око нова школа, корпус райлікарні й куполи церкви.

За будинками гудуть цехи молокозаводу і м'ясокомбінату. Про

їхні досягнення красномовно свідчать передноворічні показники – вагон масла і два вагони м'ясопродуктів понад план.

Від центру міста серцевину коростенської індустрії відокремлюють залізничні колії, по яких вдень і вночі гуркочуть ешелони. Щоб не стрічатися з небезпекою, опускаємося до віадука, який прорізано в товщі скель без перешкоди для вузлової артерії. По шляхопроводу мчать два зустрічні потоки машин. Але ми не заважаємо їм, бо йдемо відокремленим парапетом тротуаром.

Ось і центральна вулиця, що за 170 років змінила п'ять назв: С.-Петербурзька, Петроградська, з 1919 – Красна, з 1935 – Кірова, з 1970 – Леніна. Тепер вона носить ім'я М. Грушевського, який тут, в першій столиці праслов'янської держави, у лютому 1918 року затвердив тризуб Володимира – Гербом України.

Широка, як проспект, центральна вулиця починається від будинку культури, який споруджено за проектом, замовленим заводом «Жовтнева кузня». До речі, БК, віадук і мерія будувалися, коли головою міськвиконкому був вихованець цього заводу – лауреат Монреальської виставки В. Я. Глушков. Але все, що зведено після райвуза зв'язку, – здобуток іншого міського господаря, тобто В. П. Сосновського. Саме за його правління, у 1957 році чотириметрова бруківка та її узбіччя були вкриті асфальтом. Лівий бік прикрасили 3–4-поверхові будинки, поряд з центральною аптекою виросли перші п'ятиповерхівки. Нижню частину однієї з них облюбував гастроном «Полісся», а в другому поселилася міська бібліотека. Після переїзду в нове приміщення Держбанку новоутворену площа прикрасив третій витвір сина Коростенщини Я. А. Футермана – «Комсомольці двадцятих». Тоді ж народилися коростенські «Черемушки» і почалася генеральна реконструкція швейної фабрики.

Минає двадцять років і дванадцятисотенний колектив швейників десятикратно збільшив обсяги виробництва своєї продукції, одягаючи щодня більш як 8000 дівчат. Слава коростенських майстринь вийшла за межі України. Лише протягом Х п'ятирічки колективу п'ять разів вручали Червоний прапор Мінлегпрому Союзу РСР, а груди 124 трудівниць прикрасили урядові нагороди. Серед них – швачки С. І. Андрійчук, Т. П. Білоус, Г. Г. Волківська, О. Е. Еркіс, Е. А. Дорош і Т. П. Любач з правофланговою змагання Л. В. Дороні, у якої змінний виробіток сягнув 200 процентів. При цьому 32 моделі завоювали почесний п'ятикутник якості. У ці ж роки засвітилася зірка й Алевтини Морозової з бавовнопрядильної фабрики, яка першою у Коростені стала лауреатом Державної премії.

Так званий період застою для Коростеня був часом найбільшого розквіту. Адже з 1970 по 1980 рік у місті виросли корпуси заводу побутової хімії й фабрики кручених виробів, комбінату

сінажних башт і дослідного заводу, комбінату підприємств і заводу залізобетонних шпал, побудовано 4000 квартир, будинок культури, школу на 1000 учнів, три дитячі комбінати і стоматологічну поліклініку, 15 підприємств торгівлі й готель з рестораном, на чому освоєно понад 100 мільйонів карбованців. Реконструкція п'яти підприємств з монтажем на них 48 конвеєрних і потокових ліній, заміна 1800 одиниць обладнання дали змогу збільшити обсяги виробництва лише за Х п'ятирічку на 170 млн. карбованців. 1400 раціоналізаторів запровадили у виробництво 2322 пропозиції з економічним ефектом в 9,5 млн. крб., за що десятьма кращим присвоєно звання заслуженого раціоналізатора України. Це П. І. Грищенко і М. Г. Маєвський, В. А. Омельчук і П. П. Медалович, І. К. Чепель і П. Ф. Власенко, а кранівника В. В. Сингайвського удостоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Вагомий внесок в оновлення міста зробили будівельники «Коростеньбуду», БМП-650, ПМК та інших організацій. Місто пам'ятає своїх зодчих, які відродили його з руїн і прикрасили новобудовами, Івана Бондаря, Якова Капітулу, Олексія Смирнова, Степана Овчинникова, Олену Шуляренко, Миколу Новицького та їхніх послідовників В. К. Нікольського і Петра Кунашенка, М. С. Панченка і Франца Мартинюка, Івана Гарбарчука і Віктора Золотова та Героя Соціалістичної Праці І. А. Кузьмінського й сотень інших, що віддали столиці предків тепло душі, майстерність рук і навіть життя.

Обсяг будівництва вимагав нарощування виробництва матеріалів. Після реконструкції цегельний завод п'ятикратно збільшив випуск цегли, довівши до 19 млн. штук на рік. Це була межа 200 робітників з фундатором Ф. З. Бондарчуком. Настав час переходу на перспективний збірний залізобетон у вигляді блоків і плит. Це вимагало будівництва підприємств-виробників щебеню та залізобетону. І протягом VI–X п'ятирічок Коростенщина видала на будови всі види конструкцій – від звичайних перемичок до релейних веж, від балконів до аркових плит, забезпечуючи поставки до 1000 куб. м на добу.

В цьому була велика заслуга Коростенського заводу ЗБШ, Бехівського, Іскоростенського і Михайлівського ЗБК, Омелянівського і Коростенського кар'єрів та Коростенського щебзаводу. До речі, останній тільки в перебудовну п'ятирічку десять кварталів підряд посідав першість серед колективів Міністерства транспортного будівництва Союзу РСР, двічі відзначався Радою Міністрів СРСР і ВЦРПС за щорічні 950 тисяч кубів високоякісного і одночасно найдешевшого щебеню. У досягненні колективу значним був внесок орденоносців В. П. Калити, І. П. Подолянчука, П. П. Обихода та десятків їх послідовників, а також 43 умільців-раціоналізаторів, які давали щорічно понад 120 тисяч прибутків. Сприяло цьому і

вміле керівництво директора заводу В. А. Конончука, який зробив все для росту свого дітища і для поліпшення життя колективу. Саме для трудівників було збудоване селище Мирний, в якому до 16000 квадратних метрів житла додано клуб і будинок побуту, два магазини і медпункт з комплексом медичних послуг, водолікуванням і фізіотерапією.

Якщо каменярі й бетонярі давали все для стін і стель, то півтисячний колектив ДОКу щорічно поставляв будовам 250 тисяч квадратних метрів віконних і дверних блоків, 140000 м² дощок і паркетної підлоги, 3600 м³ плит ДСП, 1250 м³ профільного погонажу та 26000 кубометрів пиломатеріалів.

Не пасла задніх і харчова галузь, яка поставляла на столи корostenців м'ясні, молочні, овочеві й фруктові консерви та напої. Не було затримки й за хлібом та кондитерами. Колектив хлібозаводу тільки понадплановим хлібом годував тисячу сімей. Не їздили вже корostenці в Київ і за тортами, за що дякували пекарям Н. В. Антонюк, Н. А. Казакевич, Г. І. Киянчук та іншим.

Успіхи трудівників гідно оцінили «батьки» міста на ХХVIII конференції та Пленумі міськкому 20 січня 1981 р.

Але що могли б зробити харчовики, якби їм село не дало здобутків своєї праці? На радість всім тут минули часи, коли доярки витягували з корів, що падали від напівголодного раціону, козині надої, а зерна одержували в п'ять разів менше посіяного.

Іншим зустріло село вісімдесяті. За час, що минув, його енергонасиченість сягнула 250 кінських сил на 100 гектарів сільгоспугідь. Прийшов день, коли ушомирська «Дружба», Мелені, Васьковичі, Дідковичі й Хотинівка реалізували зерна, м'яса й молока стільки, скільки увесь район поставляв після війни. Васьковичі, наприклад, повністю забезпечували потреби міста яйцями. Від них пішли і перші ягоди.

Значну допомогу у вирішенні питань ефективності праці сільчанам надавали науковці з Грозиного. У 1977 році за рішенням Уряду на базі дослідної станції Поліського відділення УНДІМЕСК створено Науково-дослідний інститут Нечорноземної зони УРСР. Завдяки цьому до Грозиного прибули 110 наукових працівників, в т.ч. 50 кандидатів наук. Магістральним напрямком НДІ стала науково обґрунтована система землеробства, виведення нових сортів та впровадження їх у практику господарств. Ось як писав про це у серпні 1985 р. директор НДІ Ю. І. Савченко: «Практично всі наукові розробки Інституту і їх впровадження спрямовані на підвищення ефективності виробництва сільськогосподарської продукції, інтенсифікацію галузі шляхом застосування досягнень науково-технічного прогресу».

* «Радянське Полісся», №12 від 23.01.81 р.

Останніми роками на полях району і області поширені нові сорти озимого жита з урожайністю до 50 центнерів, картоплі сорту «Древлянка», яка дає до 450 центнерів бульб з гектара, а також льону-довгунця сорту «Мрія» з погектарним виходом волокна понад 12 центнерів, що виведені селекціонерами Інституту В. В. Климовим, М. С. Литовченко та І. І. Карпуніною. Виробниче і державне випробування проходить створений В. В. Воловиціновий новий районований сорт кормового люпину «Іскорость» з урожайністю зерна до 30 цнт., а зеленої маси 600 і більше центнерів з гектара.

Науковцями А. Д. Гаркавим, І. П. Деркачовим, А. С. Кобець, В. В. Ковалевим і В. І. Сизовим розроблено і передано виробникам технічні засоби, високомеханізовані технології вирощування і збирання льону-довгунця, косіння, сушіння сіна та обмолоту насінників багаторічних трав, пристосування для механізованого збирання кормових буряків. На базі створеного в Інституті селекційного центру розроблена програма оновлення стада молочною худобою з добовим надоєм до 40 кілограмів молока.

Впровадження індустріальних технологій забезпечили в умовах Полісся одержання високих врожаїв, а в тваринництві – п'ятитисячні надої і кілограмові середньодобові приrostи худоби на відгодівлі.

Розробки Інституту, що підтвердженні 38 свідоцтвами, як винаходи, демонструвались на виставках Союзу РСР та України і стали базовим матеріалом для курсів підвищення кваліфікації спеціалістів господарств району й області.

Успіхи в праці принесли корostenцям і достатки, про що свідчить ріст товарообігу міста на 12500 тисяч карбованців. Ось чому не скаржаться на виручку продавці старих і восьми нових магазинів. А вечорами є кому грati в ресторанах. У міськрайвиконкомі черги на купівлю автомашин, в ательє – на обнови. Покінчивши з меблями, телевізорами і паласами, люди перекинулися на книжки: зібрання деяких книголюбів досягають 1000 і більше томів. Росте кількість дітей, для яких будеться 12-та за ліком школа. На очах виріс Київський масив, сховавши під собою колишній пустир.

МІСТО ВЧИТЬСЯ, СПІВАЄ, ВІДПОЧИВАЄ

Корostenці люблять працювати, але й вміють відпочивати. У цьому їм допомагають п'ять будинків культури, дев'ять клубів, бібліотеки, краєзнавчий музей, три стадіони і парки культури.

Війна позбавила Корostenський театр імені Франка, на сцені якого крім любителів у тридцятих роках виступали М. Литвиненко-Вольгемут, І. Паторжинський та інші корифеї київських театрів,

які дарували корostenцям «Наталку Полтавку», «Запорожець за Дунаєм». Тож і створювали сцени в клубах та будинках культури, на яких спершу з допомогою професіонала Полтавського театру М. М. Кучеренка, а потім і з доморощеною Є. Б. Кіпніс ростили плеяду власних аматорів з числа інтелігенції міста. Першими були подружжя З. та І. Кореневи, Г. Староселець, Г. Гулак, В. Киріченко, П. Медведев і багато інших.

Проба сил у 1949 році пройшла вдало, тому 1951 рік вони відзначають виставою «Любов на світанні» Я. Галана. За нею пішли «Назар Стодоля» Т. Шевченка, «Калиновий гай» О. Корнійчука, «Шельменко денщик» Квітки-Основ'яненка.

1959 рік став для корostenців знаменним: рішенням колегії Міністерства культури України любительському колективу присвоєне звання «Самодіяльний народний театр». Його дипломною роботою стала «Веселка» М. Зарудного.

Визнання майстерності надихнуло корostenців на нові творчі задуми. Тепер щороку готувалося не менше трьох прем'єр, які, крім земляків, побачили майже всі міста області. Це були «Безталанна» І. Карпенка-Карого, «Якщо любиш» М. Зарудного, а потім його ж «Маринад», яка, за публікацією обласної газети, захопила житомирян. Не менший успіх мала й «Сила ненависті» земляка Г. Шуби.

Наступні роки означені «Мартином Борулею», «Барабанщицею». Переповнений зал був на виставах «Вирок» С. Левітіної, «Солов'їна ніч» Єжова та «Хуртовина» І. Плахтіна. Та найбільший успіх чекав корostenців на «Житомирській весні» 1973 року, коли «Спадщина» за п'есою О. Сафонова завоювала перше місце. Всі присутні стоячи вітали артистів, режисера Євгенію Борисівну та її помічників: диригента В. Іванченка, художнього керівника Л. Хабрат, костюмера Е. Майснер.

У ці хвилини вони з вдячністю згадували батьківську пораду М. Зарудного та зауваження корифеїв сцени Наталії Ужвій і Євгена Пономаренка про те, як донести до глядача думки саме дійової особи.

Спливали роки. Ось уже відсвяткували ювілеї Зінаїди Іванівни та Івана Степановича Кореневих, Г. Е. Гулака, П. В. Медведева та Г. А. Старосельця, що віддали сцені по 40–50 літ, де створили десятки незабутніх образів. Замість них прийшли і достойно прийняли естафету О. Хухоров, А. Туровський, А. Шваб, В. Пресняков, К. Шевчук, художник Л. Отаманов та інші. Всі 85 учасників театру втілюють у життя свої творчі задуми, чим радують земляків.

У цьому їм допомагають хор ветеранів, ВІА «Світлофор», створений заслуженим працівником культури України Е. В. Турушиним, та інші творчі колективи дев'яти робітничих клубів, а також будинків культури УВП УТОС і залізничників.

Поповнюють ряди творців прекрасного музична і художня

школи та літературні студії, що прийняли естафету від поетів-братьїв Сингайських і Юхимовича, прозаїків В. Виговського, П. Клименка та етнографа В. Скуратівського. Деякі, як Г. Цепкова і М. Туровець, хоч і не стали літераторами-професіоналами, але мають власні збірки. Всі вони не перестають думати про Україну, як і Л. Поливач:

Я не співаю про твою калину,
Не вистеляю рушником слова,
І пращурів заслуги і провини
Не ворушу до съомого коліна,
Я хочу лиш, щоб ти була жива.

Про любов корostenців до образу і слова свідчить неодноразове обрання поета М. Т. Рильського депутатом Верховної Ради. І нині старше покоління з теплом згадує зустрічі з ним, Андрієм Малишком і Олесем Гончарем, який розповідав про роль письменника, літератури та життєву позицію в ній.

Не спростовує цього і статистика, яка свідчить: до аварії на ЧАЕС при населенні міста за 70 тисяч читацький контингент становив 45950 осіб при наявності у фондах бібліотек 765139 різних книжок. І це в той час, коли середньостатистична сім'я Коростеня купувала щороку до 30 книжок і передплачувала один журнал і дві газети. 7 жовтня 1985 року часопис «Радянське Полісся», відзначаючи своє 60-річчя, констатував: починаючи з тиражу 1200 примірників, виріс до 23800 при збільшенні населення міста й району лише у два рази.

Слід нагадати, що перша в Коростені бібліотека з'явилася в 1919 році, про що свідчить меморіальна дошка на її стіні. Книжковим фондом стала власна бібліотека Іллі Дмитровича Блінкова – командира бронепоїзда ім. Невського і члена ревкому ст. Коростень-Подільський, який, покидаючи місто, подарував нам свою премію вартістю 5000 крб., яку він одержав за бої з німцями під Білою Церквою і Черкасами в 1918 р., командуючи панцерником з обслугою корostenського гарнізону, що не побажав ціуватися з союзниками ЦР. Саме цей бронепоїзд, після модернізації у Воронежі, одержав ім'я наркома залізниць Невського і, поповнивши команду дубровицькими повстанцями Олександра Конончука, 18 лютого 1919 р. повернувся до своїх творців, щоб обороняти їх від союзників (угода 10.II.1919 р.) деніківців.

СПОРТ! СПОРТ! СПОРТ!

Фізкультурний рух на Коростенщині зародився 3 вересня 1923 р., коли президія окрвиконкому прийняла постанову про створення ради фізкультури на чолі з Аполлоном Гречиною. Його поміч

никами стали: начальник всеобучу Михайло Прутковський, представник дорпрофсожу Михайло Смирнов, лікар Клара Шимайн та інструктор-організатор А. І. Абрамов.

Перші змагання в Коростені проведено 15 серпня 1924 року. Призерами окружної олімпіади були: Федір Росомаха у бігу на 100 метрів з результатом 12 секунд, Олександр Григор'єв – 400 метрів за 58,5 секунди, Семен Волович – 800 метрів за 2 хвилини 13 секунд, Михайло Смирнов подолав висоту 155 см і довжину 504 см, Сергій Іванов штовхнув ядро на 945 см та кинув диска на 29,3 метра. Цікаво, що через 15 років його учні перевершили чемпіонів, будучи молодшими за них на 5 років. А один з вихованців, щоправда в авіамодельному спорту, у 15 років став чемпіоном Союзу РСР. Цей успіх привів Михайла до авіації, де він доріс до полковника. Не дивно, що після війни М. Г. Рачковський став викладачем Малої Академії у Москві.

18 липня 1939 року вперше відзначався День фізкультурника. Її пальму у фізкультурно-масовій роботі виборола залізнична школа № 37 на чолі з С. І. Івановим. Саме її вихованці стали чемпіонами України в потрійному стрибку та в подоланні висоти. Ще через рік В. Сидорко, подолавши планку на висоті 193 см, став чемпіоном Союзу РСР.

Останній рік тридцятих був щасливим ще для двох коростенців – Людвіга Лабуся і Олександра Слуцького. Людвіг був спортсменом-універсалом, бо брав призи в літку як волейболіст і легкоатлет, а взимку – не мав на Житомирщині суперників у лижних гонках і бігу на ковзанах. Знали його волю до перемоги і боксери. Нескореним він залишився у пам'яті коростенців і як керівник молодіжного підпілля до фатального для нього 23 травня 1942 року. Його товариш по команді О. Слуцький – чемпіон області з гімнастики розпочав стежку війни бійцем винищувального батальону. Далі був Кавказ і вікопомний Ельбрус, з якого він зняв гітлерівський штандарт. Три медалі «За відвагу» і орден Слави прикрасили груди воїна за його особистий внесок у Перемогу.

Після війни Олександр Мойсейович, як рекордсмен області з гімнастики, легкої і важкої атлетики, передавав свій досвід новому поколінню вихованців 37-ї школи.

1952 рік знову усміхнувся до коростенців. На чемпіонаті України учень О. М. Слуцького Володя Бондарев стає чемпіоном республіки з метання диска, а спортивна команда школи виборює друге місце серед колективів залізниць Союзу РСР. Ще через п'ятьрічку фахівці верхнього ешелону серед вихованців 37-ї помічають значні досягнення Володі Іванова та Лазаря Народицького. Незабаром Лазар стає чемпіоном Союзу на дистанції 3000 метрів і завойовує залікове очко команді на XVIII Олімпіаді, а волейболіст

В. Іванов до звання чемпіона Союзу додає титул Олімпійського в Мехіко. Ще один учень – Юрій Поселянин стає переможцем Всесоюзної спартакіади школярів.

Таких результатів не мав жодний коростенський колектив, хоча серед них були майстри спорту й такі аси, як акробат Олег Чибіс, Надія Стретович, рекорд області якої не побито з 1983 року, як і Анатолія Рейди. Звичайно, у шістдесятих основною кузнею рекордсменів стала міська юнацька спортивна школа, де працювало більше десяти тренерів.

З РУЇНИ – У МАЙБУТНЄ

Завершуючи свої роздуми про історичну пам'ять, ми не претендуємо на істину в останній інстанції. Але й наведені версії не варто відкидати. Хоча наша думка не завжди співпадає з теоріями академіків, та це не означає, що тільки їхня точка зору – дух часу і слово істини. Тим більше, іноді свої висновки й вік місту, як це було з Житомиром, вони встановлювали за бажанням партійних бонз, а не за документами (літописами) та хроніками. Ми ж керувалися Цицероном, який вчив:

1. Завдання історика – утримуватися від брехні;
2. Не приховувати правди;
3. Не запідозрювати себе в пристрасті або заповзятій ворожнечі.

Історія – доля народу. Досвід розвитку держави і права минулого спрацьовує на майбутнє. Йому характерна передумова врахування суспільної психології народу та осіб, які беруть участь у правотворчості, правореалізації й спробах державотворення.

Нині багато говорять про сучасну незалежність України. Але мало хто знає, що незалежною наша Батьківщина була лише тоді, коли вона жила за законами аріїв і була державою борців, у землях якої, за свідченням Олександра Македонського*, «ніхто, крім освіченого» роду слов'янського, не посмів ні жити, ні поселятися, ні зупинятися інакше, як на правах слуги». Про це ж через 12 сторіч стверджують і хорасанські автори, які знали єдиного руського царя Діра, що жив на місці Першокиєва, і зовсім не знали його данника Аскольда.

Підступний Аскольд, який був варяго-русом хозарської орієнтації, у 870 році убив свого зверхника Діра, але через 12 років і сам загинув від меча варяго-руса Олега – союзника Волзької Булгарії.***

* А. С. Мельников. Картина славянського світу, стр. 45.

** Аратта-Оратанія-Артанія-Арсанія-Оріяна дала слов'янам писемність – ведичний санскрит, що походив від руничних письмен, які фракійці тільки розповсюджували. Як доказ, лише в українській мові існують санскритські: дід і вдова, дочка і зять, брат і дівер, яр і вар, Даналер і Данастер.

*** Дивись древнебулгарську «Історію Джагфара».

Щоправда, через сторіччя вже Київську Русь об'єднав і зміцнив праپравунок Діра – Володимир, та проіснувала вона у величі лише 75 літ.

Далі Русь-Україну чекала тотальна полонізація, що почалася з верхівки. Владолюбці заради самоутвердження кликали на свій народ варягів і половців, поляків і угорців, а під час Гетьманщини – татар, росіян і турків. Бо козацька старшина, за словами В. Пархоменка, сама зрадила Україну, промінявши її загальнодержавні інтереси на свої қласові. Саме вона, а не народ, що беріг віру предків, почала ополячуватися, а потім слізно випрошувала маєтностей у царя, не зупиняючись навіть перед наклепом на своїх колег і зверхників. Чи не про це стверджує той факт, що Іван Мазепа зрадив чотирьох своїх патронів: Дорошенка і Самойловича, Софію з Голіцинім і Петра Й стяв голови не лише полковнику Іскрі, але й куму Кочубею. Полковника ж Палія, що підніс Мазепі, відбивши у поляків, нові землі з кріпаками аж по Ушомир, запроторив до Сибіру, чим наслідував приклад Брюховецького, що знищив Сомка, та Самойловича -Поповича, який продав автономію церкви і погубив Многогрішного. А скільки православних владик зрадили свою паству, ставши уніатами й католиками, заради теплого місця й чину. Чи не їх сьогодні наслідують два патріархи України-Русі, які контролюють лише 17% віруючих, чотири Святійших митрополити і прочая, чим породжують в народі братоненависть, бо УПЦ МП має 42 %, не кажучи вже про нетерпимість до інших народностей.

Відступництво породжує братовбивство, а це вже недуга хворої нації. Про її хронічність свідчать княжі міжусобиці, битви гетьманів, видача ворогові своїх верховодів (Наливайка). Бідна нація, еліта якої з дня свого зародження позбавлена мудрості і здатна лише творити беззаконня або продавати інтереси народу.

Не минула ця хворoba і Коростень. У XV-XVII сторіччях корostenські реєстровці-шляхтичі билися з пахолками Овруцького старости. У січні 1918 р. унієрівський генерал Пресовський прибув з Житомира, щоб розстріляти 17 корostenських залізничників. А в 1942 р., коли окуповане фашистами місто вмивалося власною кров'ю і гинули тисячі (16783) його мешканців, корostenка «Весна» зв'язує свою долю з бандерівцем Миколою -Павлом з Тернополя, щоб після війни оросити свої руки кров'ю О. А. Кочетова, І. Т. Лівихи, Л. А. Інгера та десятків інших, які вціліли в боях з фашизмом.

Чи не про таких перевертнів писав Т. Г. Шевченко у 1857 році:

Не вам в мережаній лівреї,
Донощики і фарисеї,
За правду пресвятую стать

*Київська старина, кн II, 1886 р.

І за свободу. Розпинать,
А не любить ви вчились брата!
О роде суєтний, проклятий,
Коли ти видохнеш? Коли
Ми діждемося Вашингтона
З новим і праведним законом?
А діждемось колись-таки!
Не сотні нас, а міліони
Полян, дулібів і древлян ...

Більш як через 60 років Пророка доповнив В. Винichenko, який писав: «Паршиві шанолюбці, національне сміття, паразити і злодії продають Україну на всі боки: хто більше дастъ. І розшарпований і зацькований народ знову безпомічний. Жде, якому панові його оддадуть».

Гадаю, що відродження Коростеня відбудеться з розквітом України. Це приведе до національної свідомості, з якою, можливо, зміниться і назва держави Україна. Адже вперше такою в 1185 році згадувалася не вся Київська Русь, а лише східне Припілля, щоб через п'ять сторіч стати окраїною Московії, тобто Україною. А до цього наша Батьківщина, починаючи з Біблії, звалася Рош (Русь). Геродот нас звав Русідава, а Йордан – росомонами, посанскрипціми ж ми – Араті (борці).

Отже, в час нашої величі ми повернемось до древнього топоніма Русь, що викличе нову хвилю патріотизму, як в козацькі часи. Тоді ми, як справжні арії, поведемо за собою всі слов'янські народи, слава наших прап鲁urів достойна цього. А назва центру Європи – Україна хай залишиться в піснях і ліриці поетів.

“ПАЖО, ч. I, оп. I, сп. 149, л. 58.

ЛІТЕРАТУРА

- Авдусин Д. А. Происхождение древнерусских городов. Журнал «Вопросы истории», № 12, 1980 г.
- Антонович В. Б. Раскопки в стране древлян, С.-Пб., 1893 г.
- Арциховский А. В. Введение в археологию. М., 1947 г.
- Бантыш-Каменский Д. М. История Малой Руси. М., 1842 г.
- Виезжев Р. І. Розкопки курганів у Коростені та поблизу Овруча в 1911 р. Археологія, т. IX, 1954 р.
- Греков Б. Д. Киевская Русь. М., 1949 г.
- Гаркави А. Я. Сказания мусульманских авторов о славянах. С.-Пб., 1870 г.
- Герберштейн С. Записки о Московии. М., 1988 г.
- Гапусенко І. М. Боротьба східних слов'ян за вихід до Чорного моря. К., 1966 р.
- Гриневич Г.С. Праславянская письменность. М., 1993 г.
- Грушевский М.С. Очерки истории украинского народа. К., 1990 г.
- Іващенко О. З історії комсомолу Волині (1918-1925 рр.). Житомир, 1961 р.
- Іванов С. І. Виклади історії міста Коростень в газеті «Радянське Полісся».
- Кропоткин В. В. Экономические связи Восточной Европы в I тысячелетии. М., 1967
- Кухаренко Ю. В. Славянские древности V-IX веков на территории Припятского Полесья. КСИА, 57
- Гамченко С. С. Раскопки в бассейне Случи, Ужа. Труды XI. М., 1901 г.
- Гамченко С. С. Житомирский могильник, Житомир, 1888 г.
- Петров В. П. Памятники корчакского типа по материалам раскопок Гамченко С. С.
- Кухаренко Ю. В. Древние славяне в Полесье. Журнал «Славяне», №8 за 1954 г.
- Місяць В. А. Розвідкові роботи на Житомирщині в 1950-1951 рр. АПт., VI, 1956 р.
- Мавродін В. В. Образование Древнерусского государства. 1945 г.
- Львовская летопись, К., 1970 г.
- Козубовський Ф. А. Записи про досліди археологічні в м. Коростень року 1925. Вид. «Нове село», 1936 р.
- Нефедова Н. К. Куда ездили древние Русы, 1958 г.
- Гамченко С. С. Археологічні першоджерела м. Коростень і його околиць. Арх. т.ХХІІІ, К. 1930.
- Михно Е. Поселення культуры полів поховань п-з Побережжя. К., 1949 р.

- Новосельцев А. П. Восточные и западные источники о древнерусском государстве. ПСРЛ, М. 1962
- Архив Юго-Западной России. 1863 г.
- Прозоровский Д. И. О родстве св. Владимира по матери. С.-Пб., 1864 г.
- Самойловський І. М. Стародавній Іскоростень.
- Седов В. В. Славяне Верхнего Поднепровья. М., 1970 г.
- Сердонин С. И. Историческая география. Петроград, 1916 г.
- Русанова И. П. Территория древлян по арх. данным. Сов. арх. №1, 1960 г. Славянские древности VI-VII веков.
- Рыбаков Б. А. Овручские пряслица. Доклад в МГУ, вип. 4, 1946 г.
- Третьяков П. Н. Древлянские грады. Сб. к 70-летию Б. Грекова, М. 1952 г.
- Трубачов С. Н. Название рек Правобережной Украины. М. 1966 г.
- Толочко П. П. Древнерусский феодальный город. К., 1989 г.
- Хвойка В. В. Древние обитатели Среднего Поднепровья. К. 1913 г.
- Хрестоматия по истории южных и западных славян. Минск, 1987 г.
- Членов А. М. Батько Добрині Нікитича. ЖУІЖ, № 9-11 за 1970, 8-10 за 1970 р.
- Штейнгель Ф. Р. Раскопки курганов в Волынской губернии, произведенные в 1897-1900 гг. АЛЮР, 1904 г.
- Шахматов А. А. Разыскания... С.-Пб, 1908 г.
- Юра Р. А. Древній Колодяжин
- Яроцкий Я. В. Могильники по среднему течению р. Уборти. АЛЮР, 1903 г.
- Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків. К., 1991 р.
- Архіви: ПАЖО, Партархів КПУ.
- Житомирщина у Великій Вітчизняній війні 1941-1945рр. К., 1969 р.
- Сборник «Война в тылу врага». М., 1974 г.
- Наумов М. Западный рейд. К., 1980 г.
- Рокоссовский К. К. Солдатский долг. М. 1968 г.

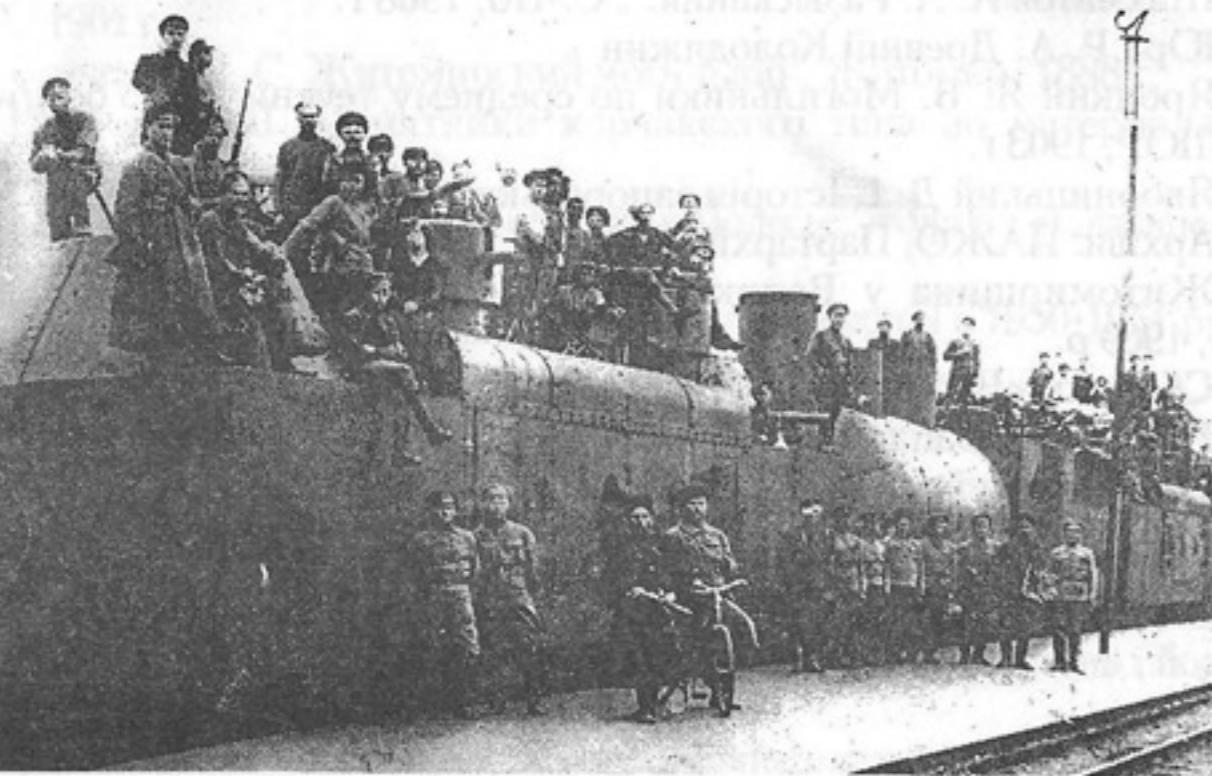
ФОТОДОКУМЕНТИ

Члени екіпажу бронепоїзда
"Комуніст Коростенського району":
сидять - С. Бродський, В. Мона-
стирецький і Ткачинський; стоять -
Т. Давидюк та А. Добіжа.

Жданович Василь Васильович -
старший кулеметник бронепоїзда
"Комуніст Коростенського району".

Бронепоїзд "Комуніст Коростенського району".

Голова страйкового комітету
ст. Коростень Т. С. Давидюк і
член центрстрайкому Л. М.
Табукашвілі у Києві.
Липень 1918 року.

Один з перших коростенських
більшовиків О. Я. Горбатюк.
У 1931 році - комдив, пізніше
начальник ВОСО Північно-
Кавказького військового округу.

У цьому будинку проживав і працював полум'яний
революціонер Лукіян Табукашвілі. Тут під його головуванням
відбувались засідання залізничного ревкому.

Вулиця Б. Хмельницького, 2. В будинку колишнього власника фарфорового заводу Пришибильського у 1918-1919 роках діяла залізнична гімназія, в якій навчалися доктор філологічних наук професор Е. С. Шабліовський, доктор медичних наук професор Ф. А. Глузман і двічі Герой Радянського Союзу С. А. Козак.

Секретарі коростенської комсомолії Яків Умеренко та Віра Манькова (1921-1922 pp.).

Двічі Герой Радянського Союзу
і Герой Югославії
С. А. Козак
(удостоєний звання у 1945 році).

Герой Радянського Союзу
О. В. Трипольський
(удостоєний звання у 1940 році).

Герой Радянського Союзу
П. Ф. Жмаченко
(удостоєний звання у 1943 році).

Герой Радянського Союзу
М. І. Яневич
(удостоєний звання у 1945 році).

О. М. Сабуров – командир
партизанського з'єднання,
Герой Радянського Союзу.

Наш земляк В. Н. Нестерчук –
політрук Кобринського сектора
Брестської фортеці.

Безприкладний подвиг Абдулли Усенова
(фоторепродукція).

Він захищав Коростень.
В. І. Уранов – з 9 липня по
9 серпня 1941 року командир
Коростенського гарнізону.

Він визволяв Коростень.
Командир 143-ї Конотопсько-
Коростенської дивізії
полковник М. М. Заїкін.

Тихін Архипович Краля і Антон Григорович Клименко
(партизанський командир).

Після наради в партизанській дивізії ім. Щорса. На знімку: зліва направо – командир з'єднання С. Ф. Маликов, секретар ЦК КП(б)У Д. С. Коротченко, начальник УШПР Т. А. Строкач і комісар об'єднання Л. Г. Бугаєнко.

Червень 1943 року.

Партизанські командири.

Й. М. Ющенко – секретар Коростенського підпільного райкому КП(б)У (1943 р.), комісар партизанського загону ім. Г. Котовського.

Людвіг Лабусь – керівник комсомольського підпілля (1941-1942 рр.). Після 20-денних тортуру в гестапо 24 травня 1942 року розстріляний в районі цегельного заводу.

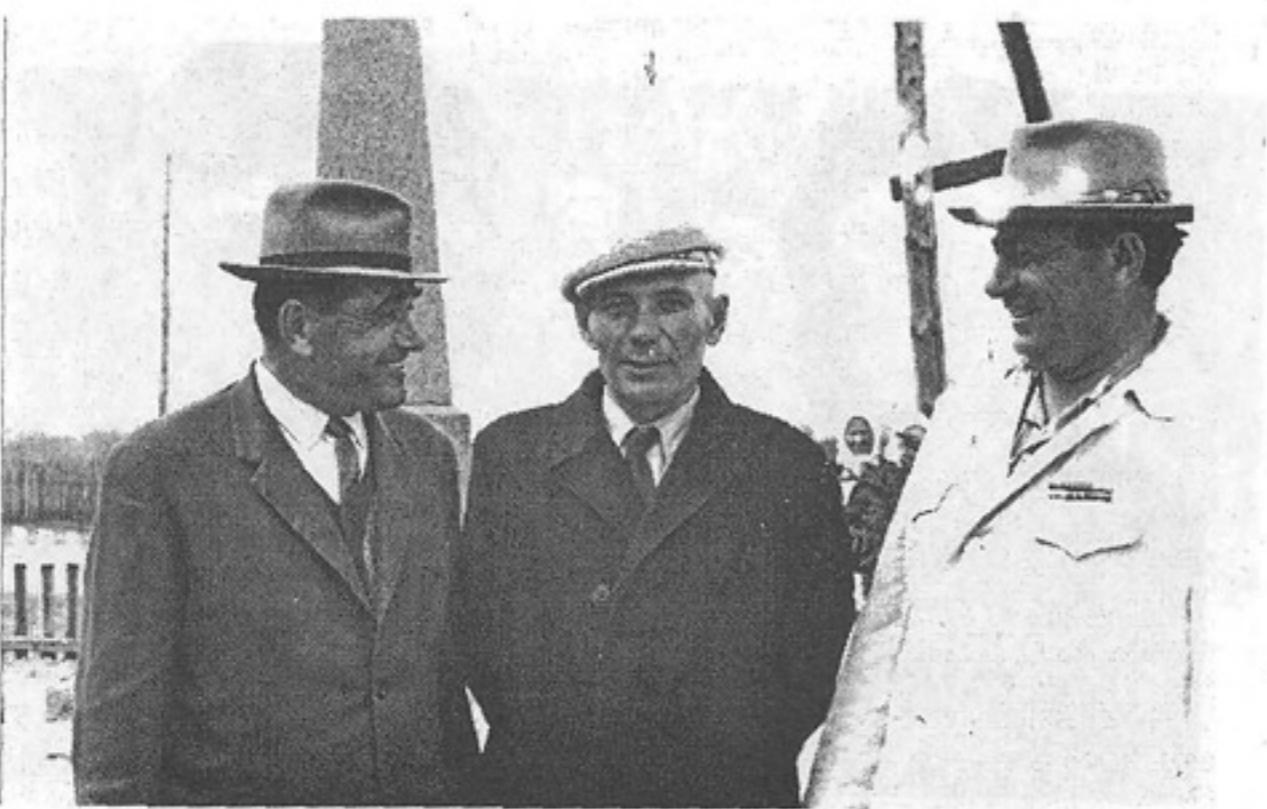
Г. М. Наровський – організатор коростенського підпілля з жовтня 1941 року, комісар партизанського загону «1 Травня».

І. І. Обиход – піонервожатий Хотинівської семирічки, підпільник, партизан. Загинув разом із Г. М. Наровським у бою 5 травня 1942 року.

М. О. та К. Г. Микитчуки – господарі конспіративного помешкання (з січня 1942 по січень 1943 року) в с. Новаки.

Командири партизанських загонів О. О. Нечипоренко (ім. Дзержинського), М. Д. Пархоменко (ім. Боженка) та П. М. Шапарчук (ім. Суворова) зустрілися через чверть століття після війни.

Кочетови.

Юний партизан Жора Кудаков на шляху до бессмерття (фоторепродукція).

Будинок Дідківських. У ньому нелегально зустрічались партизанські зв'язкові. Іван і Михайло Дідківські загинули в бою у серпні 1943 року.

ЗМІСТ

Слово до читача	3
Любителям слави народу	4
Праслов'яни	6
Древляни	15
Стольний град у древах	16
Ремесло древлян	23
Древлянська державність	25
Носив вовк вівці	28
Древлянщина і міжусобиці на Русі.	
Боротьба поліщуків проти поневолювачів	42
П'яте поневолення	53
Бурямні роки	62
Новий трудовий фронт	88
Війна народна	101
Ілля Муромець	125
Наближали, як могли	125
Коростенці-герої	126
Відродження з попелу	127
Над Ужем-рікою	134
Вузол у трьох вимірах	136
Плоди реконструкції	136
Кадри вирішують все	136
Третій вимір - для блага людини	138
Флагман великої хімії	138
Творці порцелянової райдуги	140
Ветеран металургії й машинобудування	141
Місто вчиться, співає, відпочиває	147
Спорт! Спорт! Спорт!	149
З руїни - у майбутнє	151
Фотодокументи	156

Скуратівський Віталій Іванович

ІСТОРІЯ СТОЛЬНОГО ГРАДА КОРОСТЕНЯ

Редактор — Невмержицький В. П.

Технічний редактор — Стужук В. М.

Коректор — Мельниченко К. С.

Набір та верстка — Стужук А. О.

Підписано до друку 7.06.2005 р. Формат 84x108 1/32.

Папір офсетний. Гарнітура шрифту Kudriashov.

Спосіб друку офсетний. Облікових видавничих аркушів 343.

Ум. друк. арк 9,13. Тираж 300. Замовлення № 247.

Видавництво МПП «Тріада С» 11500 Житомирська обл.,
м. Коростень, вул. Жовтнева, 52, тел. (04142) 5 000 3

e-mail: triada_s@kor.zt.ukrtelecom.net

Свідоцтво серія ДК №945 від 12.06.2002 р.